

इतिहास ५९ सन १८७४

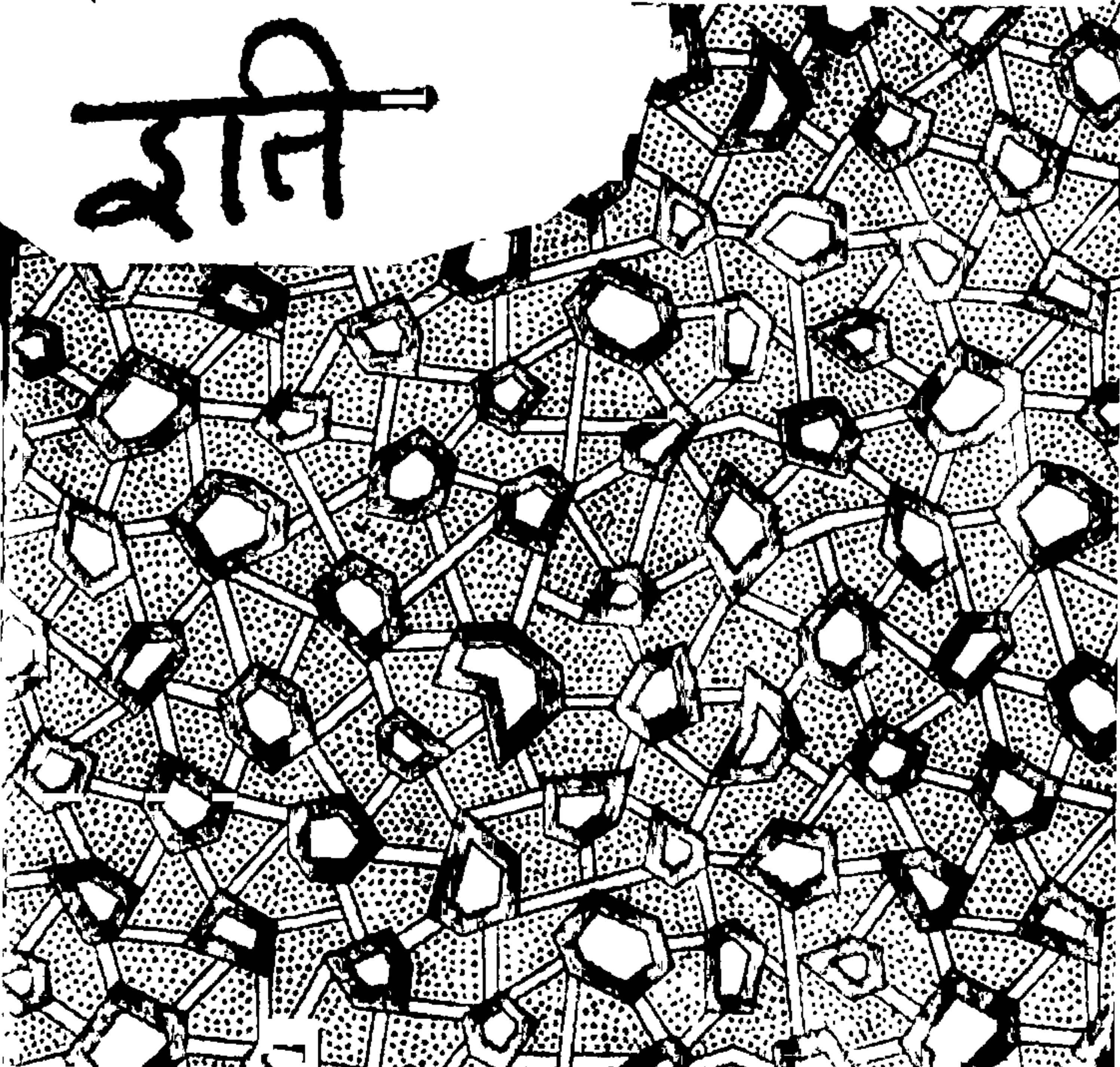
लेखक:- जनार्दन बाळजी मोडक

पु. नांव:- जगाच्या इतिहासाचे

व्याख्यान निरूपण

(श्री प्रिंटर्स अँड स्टेशनर्स, ठाणे)

इति

ग्रन्थालय

मुद्रा

२५-३-१०९

~~ਭਗਵੰਤ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸਾਇਆ~~

~~ਭਗਵੰਤ ਦਰਸਾਇਆ~~

~~ਭਗਵੰਤ ਦਰਸਾਇਆ~~

ਭਗਵੰਤ ਦਰਸਾਇਆ

~~ਭਗਵੰਤ ਦਰਸਾਇਆ~~

The Department of Public Instruction, Bombay.

A
MARÁTHÍ TRANSLATION
OF THE
OUTLINE OF UNIVERSAL HISTORY."

BY
JANÁRDAN BALÁJÍ MODAK,
TRANSLATION EXHIBITIONER.

REVISED AND CORRECTED

BY
RÍKRISHNA RAGHUNÁTH SHÁSTRÍ TALEKAR,
DEPUTY EDUCATIONAL INSPECTOR.

SECOND EDITION.

SIX THOUSAND COPIES.

*Registered for Copy-right under Government of India's
Act XXV. of 1867.*

Bombay:
OVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÓT.
1874.

(All rights reserved.)

Price 3½ Annas.

BOMBAY :

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

मोठ्या ठिकाणीं ज्याजवळ प्राचीन इतिहास आणि प्राचीन नकाशे आहेत किंवा ज्यांस ते मिळण्याची सोय 'आहे, त्यांच्या साठीं ह्या व्याख्या दिलेल्या नाहींत. कारण, त्यांला पाहण्याला पुष्कळ साधनें आहेत; परंतु जिल्ह्यांतील मास्तरांजवळ असले कांहीं एक साधन नसतें. तेव्हां त्यांला हा ग्रंथ शिकविण्याचा कांहीं तरी मार्ग व्हावा, ह्मणून हा व्याख्या देण्याचा यत्न केला आहे.

टीप.

ही दुसरी आवृत्ति रावजीं शास्त्री गोडबोले दक्षिणा प्रेज कमिटीचे सक्रतारी ह्यांनीं तपासिली.

मुंबई इलाख्यातील सरकारी विद्याशाळांखातीर.

मार्च ३१ १९०८

जगाच्या इनहीसाचे सामान्य निरूपण,

हणजे

औत्तलैन आफ युनिवर्सल् हिस्टोरी
ह्या नांवाच्या इंग्रजी पुस्तकाचे भाषान्तर

जनार्दन बाळाजी मोडक

ट्रान्स्लेशन एक्सविशनर

ह्यांना केलें, ते

श्रीकृष्ण रघुनाथ शास्त्री तळेकर

देपुती एज्युकेशनल् इन्स्पेक्टर

ह्यांना तपासून नीट केलें.

आवृत्ति दुसरी.

सहा हजार प्रती.

ह्या पुस्तकाची मालकी सन १८३७ च्या २५ व्या आक्ताप्रमाणें रजिस्तर
केली आहे.

मुंबई.

गवर्नमेंट सेंट्रल बुक डिपो.

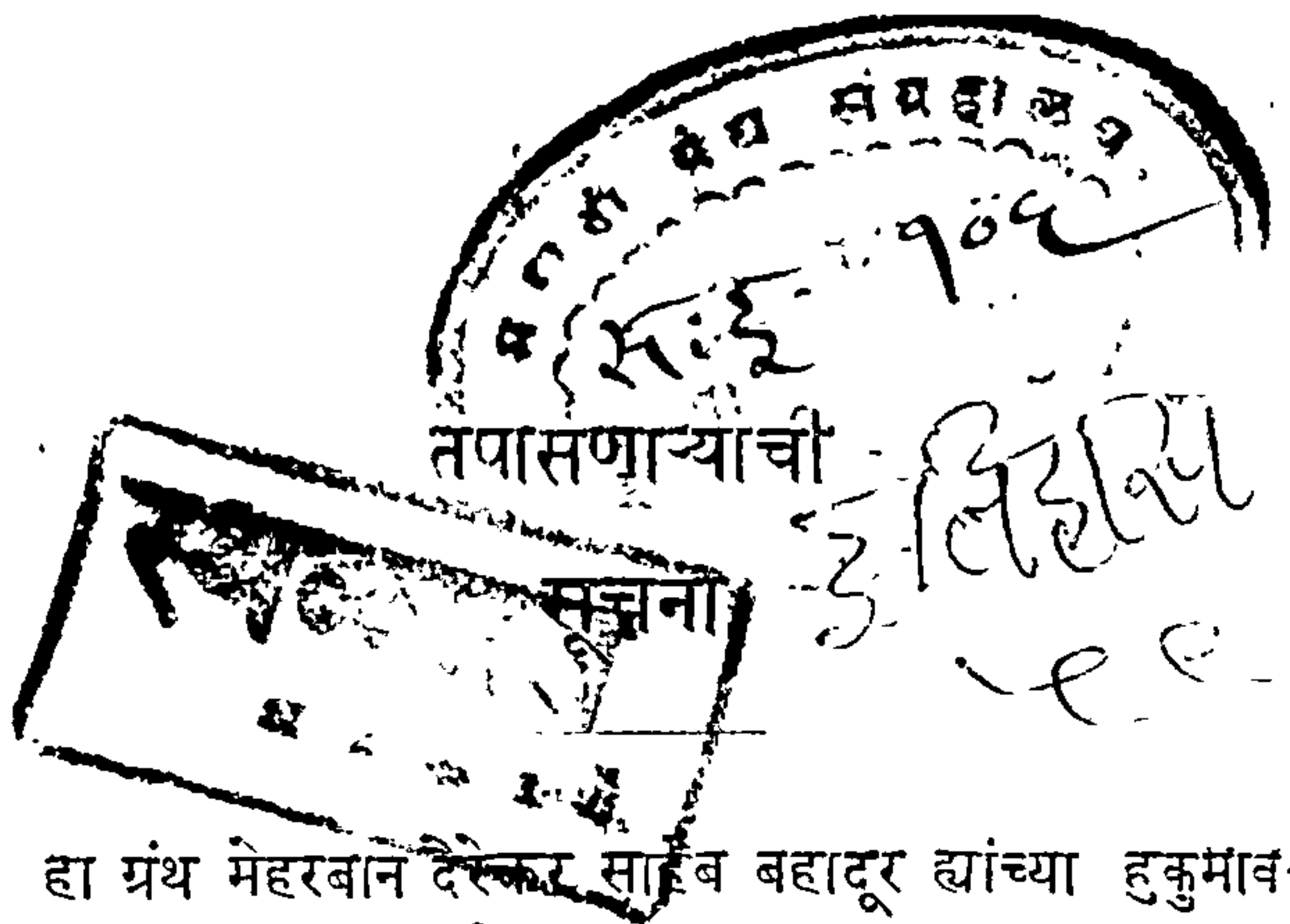
इसवी सन १८७४.

(ह्या पुस्तकासंबंधी सर्व अधिकार सरकारने स्वाधीन ठेविले आहेत.)

किंमत साडेतीन आणे.

मुंबईमध्ये
एज्युकेशन सोसैटीच्या छापखान्यांत छापिलें.

०

हा ग्रंथ मेहरबान देस्कर साहब बहादूर ह्यांच्या हकुमावरून मुळापासून शेवटपर्यंत तपासून दुरुस्त केला आहे.

ह्या ग्रंथांत प्राचीन आणि अप्रसिद्ध असीं पुष्कळ नांवें आलेलीं आहेत. तीं समजण्यास अडचण पडूं नये व्हाणून त्यांचा एक कोश करून पुढें जोडला आहे, आणि त्यांत त्यांच्या व्याख्या दिल्या आहेत. परंतु ज्या नांवांची माहिती ग्रंथांतलें ग्रंथांतच कोठें स्पष्ट लिहिल्यानें आणि कोठें पूर्वापर संबंधानें हांतें, त्या नांवांच्या व्याख्या दिल्या नाहीत.

जीं नांवें एक दोन ठिकाणीं मात्र आलीं आहेत त्यांच्या व्याख्या जेथल्या तेथेंच खालीं टिपेंत दिल्या आहेत, आणि जीं पुष्कळ ठिकाणीं आलीं आहेत तीं कोशांत घातलीं आहेत. कोशांत ज्या नांवापुढें कुंसांत दुसरें नांव लिहिलेलें आहे तें त्याचें इंग्रजीतलें नांव समजावें, आणि वर्णक्रमांत जें आहे तें इकडील भाषांच्या रूढीप्रमाणें होईल तितकें करून लिहिलेलें आहे, असें समजावें.

जेथें देशचालीच्या किंवा दुसऱ्या कांहीं संबधामुळे हा ग्रंथ दुर्बोध झाला आहे असें वाटलें तेथें तो संबध समजण्यासाठीं नांवांच्या व्याख्यांशिवाय दुसऱ्याही टिपा खालीं दिलेल्या आहेत. कोठें प्रसिद्ध नांवांच्याही व्याख्या, त्यांविषयीं कांहीं विशेष सांगणें असलें तर दिल्या आहेत.

मूलग्रंथ करणांच्याची

सूचना.

पुढील धड्यांत जो विषय आहे त्याला इतिहास हें नांव जितकें शोभतें तितकेंच भूगोलाचें वर्णन हेंही शोभतें. कारण ह्या धड्यांपासून (ते फारच संक्षिप्त असल्यामुळे) राष्ट्राच्या स्वरूपापेक्षा त्यांच्या स्थलांतरांचीच विशेष माहिती होते. ह्यास्तव जो कोणी हातीं नकाशा न घेतां हे धडे वाचील, किंवा प्रत्येक धड्याला योग्य जो नकाशा त्याचा पूर्ण अभ्यास करण्यास चुकेल, त्याला हे धडे वाचल्यापासून फारच थोडा फायदा होईल. मनुष्याचे कुळांनीं जे प्रवास केले व ज्या वसाहाती केल्या त्यांचें अगदीं स्पष्ट व ठळठळीत असें स्वरूप तुमचे मनांत नकाशावरून येणार आहे, ही गोष्ट ध्यानांत ठेवा.

कोणत्याही लोकांचें स्वरूप पाहिलें असतां त्याचा भाषा व धर्म ह्या दोहोंशीं अति निकट संबंध असतो. ह्याकरितां नकाशाचीच माहिती समजून इतिहासाचा अभ्यास केला तर तेणेंकरून लोकांची भाषा व स्वरूप ह्यांची माहिती होण्यास मार्ग होतो.

ह्या धड्यांवरून जी माहिती होईल ती करून घेण्याचा मार्ग दाखविण्यासाठीं आणि ती वाढविण्यासाठीं वरिष्ठ प्रतीच्या इंग्रजी शाळांमध्ये खालीं लिहिलेलीं बुकें आणि नकाशे ठेविलेले आहेत. शाळेंत नेमून दिल्याप्रमाणें धडा तयार करावा एवढाच उद्देश मनांत न धरितां कांहीं विशेष उद्देशानें जे हे धडे वाचतील त्यांच्याकरितां हीं बुकें आणि नकाशे ठेविलेले आहेत. आणि

विशेषकरून शिक्षक रोजचा शिकविण्याचा धडा तयार करितील त्यावेळेस त्यांस ह्यांचा उपयोग व्हावा ह्मणून ठेविलेले आहेत. कीथ जान्स्तन ह्याने केलेले जुन्या भूगोलाचे बूक.

” ” ह्याने केलेला भूगोल खगोल.

” ” ह्याने इतिहासाप्रमाणे तयार केलेल्या भूगोलाचे आराखड्याचे नकाशे.

स्पूनर ह्याने इतिहासाप्रमाणे तयार केलेल्या भूगोलाचे नकाशांचे बूक.

हारोचे अर्वाचीन भूगोलाचे शालोपयोगी नकाशांचे बूक.

रालिनसन ह्याने केलेले प्राचीन इतिहासाचे बूक.

फिलिप स्मिथ ह्याने केलेला प्राचीन इतिहास.

गिबन ह्याने केलेले रोमन साम्राज्याची उतरती कला आणि लय ह्यांचे वर्णन.

दायर ह्याने केलेले अर्वाचीन युरोपाचे वर्णन.

हीरन ह्याने केलेले युरोपांतील संस्थाने आणि वसाहाती ह्यांचे वर्णन.

एल्फिन्स्तन ह्याने केलेला हिंदुस्थानचा इतिहास.

मार्शमन ह्याने केलेला ” ”

मार्टिन ह्याने केलेले राजमंत्र्याचे वर्षाचे बूक.

तेलर ह्याने केलेले प्राचीन इतिहासाचे बूक.

” ” अर्वाचीन. ” ”

हिंदुस्थानांतील स्कूलमास्तरांकरितां जगाच्या इतिहासाचे सामान्य निरूपण.

धडा १.

आपणांस मनुष्यांविषयीं जी माहिती असते तिची इतिहासाचा अभ्यास केल्याने वृद्धि होते. आपणांस दिसून येतें कीं, जे विचार आपले मनांत येतात ते आपल्या पूर्वीच्या मनुष्यांचे मनांत आले होते, व त्या विचारांप्रमाणे ते वागले होते, व चुकल्या ठिकाणीं ते त्यांनीं नीट केलेले होते. आपले अनुभवास ज्या गोष्टी येतात त्या त्यांचे अनुभवास आलेल्या गोष्टींशीं आपण ताडून पाहतों, व अशा करण्यापासून प्राप्त झालेल्या उपदेशाचा व्यय आपण शहाणपणानें केला, तर ज्या लोकांच्या रीतिभाती व विचार करण्याचे मार्ग हीं आपल्या रीतिभाती व विचार करण्याचे मार्ग ह्यांपासून फार भिन्न आहेत, ते लोक आपणापेक्षां वाईट किंवा मूर्ख नव्हते, असें समजल्यामुळे त्यांजविषयीं आपल्या मनांतील वाईट समज आपण कमी करतो. इतिहासाचा उपयोग झटला ह्मणजे असा आहे कीं, तेणेंकरून पूर्वीच्या व हल्लींच्या मानवी कृत्यांची पुष्कळ माहिती होते. एकादा मनुष्य आपले गांवांत एकादी फार दुस्सन येणारी व फार दूर जाणारी नदी किंवा मार्ग पाहतो. कदाचित् गांवांतून जिच्या पलीकडचें कांहीं दिसत नाहीं अशी एकादी टेंकड्यांची

रांग किंवा एकादें अरण्य पाहतो. मग त्याचें मन शोधक असले तर आपणास दूरपर्यंत दिसावें ह्मणून सर्वांत उंच जी टेंकडी सांपडेल तीवर तो जातो. मग त्याला दिसून येतें कीं, आपणाखालचे मैदानांत आपलाच कांहीं एकटा गांव नाही, आणखी पुष्कळ गांव आहेत त्यांत आपलाही एक आहे; व ज्या टेंकड्यांमुळे आपणाला पलीकडचे कांहीं दिसत नाही, त्यांच्याच योगानें, ज्या खोऱ्यांत आपला गांव आहे, तें इतर खोऱ्यांपासून निराळें झालें आहे. आपल्या गांवावरून जाणारा रस्ता किंवा नदी आपल्या गांवपेक्षां मोठ्या गांवाकडे जाते, तिच्या मुखाजवळ बंदरें असलेलीं शहरें आहेत, व पलीकडे समुद्र आहे; व तो दुसऱ्या देशांतून येणाऱ्या व दुसऱ्या देशांत जाणाऱ्या लोकांच्या गलबतांनीं भरलेला आहे, असें त्यास दिसतें. आतां त्या मनुष्याला ह्या टेंकडीच्या माथ्यावरून खालचा प्रदेश फार झालें तर दहा कोसपर्यंत नकाशाप्रमाणें पसरलेला दिसेल. ह्या दहा कोस प्रदेशाचा नकाशा त्याच्या जवळ असला, तर त्या नकाशांतील प्रत्येक स्थल त्याला आपणापुढील प्रदेशांतल्या त्या त्या स्थलाशीं ताडून पाहतां येईल, त्या प्रदेशांत निळ्या मैदानासारखा समुद्र दिसतो. तसाच नकाशांतही निळा रंग देऊन समुद्र दाखविलेला असतो. तशाच वळणावळणांनीं गेलेली नदी दाखविलेली असते. तशाच टेंकड्या जशा खरोखर काळ्या दिसतात तशा काळ्या रंगाच्या छायेनें त्या नकाशांत दाखविलेल्या असतात. परंतु त्या मनुष्याच्या मनांत आणखी देश पहावा, व ज्या समुद्रापलीकडे त्याची दृष्टि पोंचत नाही त्या समुद्रापलीकडे कोणकोणते देश आहेत ते समजून घ्यावे असं असलें, तर टेंकडीवर जाऊन काम होत नाही. मग तो नकाशा घेतो, आणि त्यांत पाहतांना असें मनांत आणितो कीं, आपल्या गांवा-

जवळच्या टेंकावरून जसा मी खाली नजर लावून पाहत होतो, तसाच आतां ह्या नकाशांत दाखविलेल्या दिशांकडे मी वरून पाहत आहे. समुद्र जमिनीहून निरीळा दाखविलेला आहे, आणि जमिनीत मध्ये मध्ये डोंगरांच्या ओळी दाखविलेल्या आहेत, असे त्याला नकाशांत दिसते. पण ह्याखेरीज दुसरें त्याला नकाशांत काय दिसते? तर सृष्टीत दिसत नाहीत अशा रंगाच्या खुणा दिसतात. ह्या निरनिराळ्या लोकांच्या हद्दी दाखविण्यासाठीं नकाशावर करीत असतात. ह्यांचे योगानें मनुष्याच्या कृत्यांचें ज्ञान नकाशावरून होतें. पर्वत, नद्या, व समुद्र ह्यांचे योगानें मनुष्याच्या हातून कसकशीं कृत्ये घडलीं, हें आपणांस समजलें ह्मणजे पर्वतादिकांकडे आपलें चांगलें लक्ष्य लागतें. मग आपण विचारतो कीं, ह्या नदीवर कोणत्या लोकांनीं आपलें शहर वसविलें, व तीमधून आपला माल आणिला? हे पर्वत कोणत्या दोन लोकांच्यामध्ये आहेत? ह्या समुद्रावर कोणता व्यापार मोठा चालतो? आपल्या गांवाच्या हद्दीपलीकडे काय आहे, हें मनुष्य विचारूं लागला ह्मणजे तो इतर मनुष्यांच्या हकीकतीविषयीं आतां विचारूं लागला, असें समजावें. तो ह्मणतो कीं, ह्या गांवांत पुष्कळ हिंदुलोक मी पाहतों, त्यांच्या कांहीं गोष्टी परस्परांशीं मिळतात; पण त्यांच्या जाती निरनिराळ्या आहेत. मुसलमानही मी पाहतों, त्यांपैकीं कांहीं मोगल व कांहीं अरब आहेत. तो दुकानदार पारशी आहे. तो सरकारी कामगार इंग्रज आहे, व त्याचे चाकर पोर्तुगाली आहेत. तर हे निरनिराळ्या राष्ट्रांतले लोक एका गांवांत कसे आले? आमच्या गांवांतील नदी व रस्ता ह्यांच्या सारखे ते निरनिराळ्या दिशांकडून आले आहेत ह्यांत संशय नाही, व ह्या पर्वतांच्या पलीकडे ह्यांची स्थिति काय आहे, ह्याजविषयीं समजून घेण्यासाठी

रखें कांहीं तरी असेल. आतां एकाद्या खऱ्याखऱ्या टेंकडी-
वरून खालीं पाहिल्यानें त्याला कांहीं समजणार नाही, पण नका-
शावरील एकादा कल्पित उंचवटा घेऊन त्यावरून आपण पाहत
आहों, असें त्यानें मनांत आणिलें, तर त्याला कांहीं तरी माहिती
होईल. इंग्लंड, पोर्तुगाल, हिंदुस्थान, इराण, व अरबस्थान
ह्यांच्या मर्यादा हल्लीं जशा आहेत तशा त्यांचे दृष्टीस पडतील.
परंतु तो असा प्रश्न करील कीं, हे लोक हल्लीं जेथें असतात
तेथें ते आले केव्हां? व तेथून ह्या आमच्या हिंदुस्थानांतील
गांवांत आले कसे? ह्यांपैकीं कोणते लोक जय पावलेले, व कोणते
पराजय पावलेले? आणि असें कां अनुभव घेऊन हे कोणत्या प्रका-
रचे झाले आहेत? हे आपले आपणावरच राज्य कसें करतात?
ह्यांच्यामध्ये नीति व विद्याचार ह्यांची स्थिति कशी आहे?

आतां येथें शोध करण्याला पुष्कळ जागा आहे, पण ह्यांत
भानगडी पुष्कळ आहेत. एकाद्या सपाट मैदानांतून कोणी मनु-
ष्य चालूं लागला असतां, त्याची वाट झाडें, नद्यादिकांचे कांठ,
व कुंपणें ह्यांत जाऊन सहज नाहींशी होते. ह्याप्रमाणें पुढें दूर
दिसेनासें झालें ह्याणजे मग आपण कोठें जात आहों, व आपणा
समोवतीं काय आहे, ह्याविषयीं तो अटकळ मात्र करितो, पण
त्याला खरें समजत नाहीं. ह्यास्तव बाहेर निघावयाचे पूर्वीं ए-
का टेंकडीवर चढून ज्या देशांत फिरावयाचें असेल तो देश क-
सा आहे, हें लक्ष्यपूर्वक तो पाहून ठेवील, तर बरें; किंवा मिळण्या
सारखा असल्यास त्या देशाचा नकाशा बरोबर घेईल, तर बरें.
ह्याणजे जसजसा तो पुढें जाईल तसतसें त्यास त्यांत पाहतां येईल.
ह्याप्रमाणेंच जिज्ञासा वाढविणारी मनुष्याविषयीं थोडीशी
माहिती झाल्यावर मग विद्यार्थ्यानें आपण एका उंचवट्यावर उभें
आहों, असें समजून सगळा इतिहास मनांत आणावा, व बाहेर

फिरतांना आपणाबरोबर घेऊन जाण्यासाठीं एक साधारण माना-
चा नकाशाही तयार करावा. खऱ्याखऱ्या नकाशावरून मनुष्यांचे
कृत्यांची माहिती होईल तितकी नेहमीं करून घ्यावी, परंतु अशा
नकाशावरून ज्या वेळचा तो असेल त्या वेळीं निरनिराळे लोक
कोण कोणत्या स्थळीं होते एवढेंमात्र समजतें. परंतु मनुष्यांनीं
स्थलांतरें कसकशीं केलीं व लोकांचे परस्परांशीं संबंध कसकसे
होते ह्यांतून एकही त्यावरून कळत नाहीं. ह्या गोष्टींचा नका-
शा विद्यार्थ्यांचे मनांतच असला पाहिजे म्हणजे जेव्हां जेव्हां
तो खऱ्याखऱ्या नकाशांत पाहील तेव्हां तेव्हां त्याला मनांतला
नकाशा डोळ्यापुढें आणितां येईल.

आतां ह्या धड्यांवरून जी सामान्य माहिती करून देण्याचा
यत्न आहे तिचे उद्देश दोन आहेत. पहिला हा कीं, विशेष
माहिती करून घेण्याच्या खऱ्या मार्गापासून मनुष्यानें बहकूं नये;
व दुसरा हा कीं, तीविषयीं त्याचे मनांत जिज्ञासा उत्पन्न व्हावी.
ह्यांत पहिला उद्देश सिद्धीस जाण्याला हें पुस्तक पूर्ण झटलें पा-
हिजे आणि दुसरा सिद्धीस जाण्याला अपूर्ण झटलें पाहिजे.
चितारी चित्र काढण्यास आरंभ करण्यापूर्वीं स्पष्ट व काळी अशी .
एक मर्यादारेषा काढतो. आतां ह्या मर्यादारेषेवरून जें ज्ञान
व्हावें असा उद्देश असतो तें पूर्ण होतें, परंतु तें चित्र नव्हे. तो
चित्राचा आराखडा चांगला आहे व आकृति भव्य आहेत असें
त्या मर्यादारेषेवरून झटलें तर शोभेल; पण कारागीर आंत रंग
कसकसे भरणार हें तीवरून कसें समजेल? राष्ट्रांतील निरनिरा-
ळ्या जातींचे लोक हल्लीं जेथें आहेत तेथें आपल्या पूर्वजांचीं
मूलस्थानें सोडून कसकसे आले व त्यांनीं परस्परांला कसकसें
जिकिलें ह्या गोष्टींची माहिती ह्या पुस्तकावरून होईल, परंतु
ज्याला इतिहास झणून झणतात त्याची माहिती ह्या पुस्तका-

वरून होणार नाही. एकाद्या राष्ट्रांतले लोक कसे राहत असत, त्यांच्या परस्पराशीं वागण्याच्या चाली कोणत्या होत्या, अनुभवास आलेल्या गोष्टींच्या जोरावरून त्यांनीं कोणती वृत्ति धरिली, आणि स्वातंत्र्य व ज्ञान ह्यांचा प्राप्ति करून घेण्याकरितां त्यांनीं काय काय संकटें भोगिलीं; ह्या गोष्टींची माहिती ह्या पुस्तकावरून होणार नाही. ह्या गोष्टी मागाहून समजून घ्यावयाच्या आहेत. डोंगराच्या माथ्यावरून पाहणारा मनुष्य सभोंवतालच्या देशाचा नकाशा नीट लक्षांत आणिल्यावर ज्याप्रमाणें एकाद्या खोऱ्यांत, तेथें कोणते लोक राहतात व तें कोणत्या डौलानें राहतात, हें पाहण्याकरितां जातो, त्याप्रमाणेंच राष्ट्रांत घडलेल्या मोठमोठ्या गोष्टींची माहिती झाली, आणि मार्गें गेलेल्या व पुढें त्यांच्या जागीं झालेल्या प्रत्येक राष्ट्राचा संबंध समजला ह्मणजे मग विद्यार्थ्यानें आवडेल त्या प्रदेशाची शोधक मनानें विशेष माहिती करून घ्यावी. शाळेंतील मुलाला केवळ सामान्य माहिती असली ह्मणजे बहुधा पुरी आहे. त्याला चौघांत वागूं लागतांना लक्ष्यपूर्वक कोणतीही गोष्ट पाहून तिजविषयीं आपलें मत देण्याची शक्ति आलेली असली आणि त्याचें मन जिज्ञासेनें भरलेंलें असलें ह्मणजे झालें. मग डोंगराच्या माथ्यावरून पाहणारा मनुष्य जसा आवडेल त्या खोऱ्यांत तेथील विशेष माहिती करून घेण्यास उतरतो, त्याप्रमाणें ह्यानें आवडेल त्या देशाचा इतिहास हाच जन्मभर शिकण्याचा मुख्य विषय केला तर त्याला त्यापासून आनंद होईल.

धडा २.

टेंकडीच्या माथ्यावरील मनुष्याला फार अंतरावरचा प्रदेश धुक्यांत आहे असें दिसतें, तो त्याला स्पष्ट दिसत नाही, त्याप्रमा-

णेंच ह्या इतिहासाच्या सामान्य माहितीची गोष्ट आहे, मानवी

फार प्राचीन इ- प्राणी उत्पन्न होऊं लागल्यापासून जो काळ
तिहास बरोबर सम- गेला, असें मानितात त्या सर्व काळाच्या
जन नाही.

इतिहासाची माहिती खात्रीने सांगतां येईल
असें समजूं नका. इतिहासाची भरवंसा ठेवण्यासारखी जी
माहिती आह्मांस पहिल्यानें मिळाली ती जुन्या लेखांवरून
मिळाली, ते लेख कांहीं शिळांवरचे होते व कांहीं जुन्या
ग्रंथांतले होते, हे अर्वाचीन इतिहासांप्रमाणें लोकांची मा-
हिती करून देण्यासाठीं लिहिलेले नव्हते, तरी ते ज्या
लोकांचे होते त्यांच्या स्थितिरीति व धर्म ह्यांविषयीं त्यां-
वरून पुष्कळ माहिती होते. त्यांवरून असेंही समजतें कीं,
त्यांच्या पूर्वीही कांहीं लोक होऊन गेले, पण ते होऊन
गेले इतकें मात्र समजतें, दुसरें त्यांविषयीं ह्मणण्यासारखें
कांहीं समजत नाही. आजपासून ४,००० वर्षांच्या मागे तुह्मी
गेलों ह्मणजे मनुष्याविषयीं भरवंसा ठेवण्यासारख्या विशेष
माहितीची मर्यादा तुह्मी उलंघिली असें होईल. परंतु अर्वा-
चीन विद्वानांस भाषेचा विचार हें माहिती करून घेण्याचें एक
नवीन साधन सांपडलें आहे. त्यावरून त्यांनीं मनुष्याचीं तीन
मोठीं कुळें केलीं आहेत, त्यांपैकीं तुराणी ह्मणून जें कुळ आहे
त्यांत आशिया खंडांतील फिरत्या लोकांचा समावेश होतो. ते

लोक पृथ्वीवर जिकडे तिकडे पसरलेले होते,
तरी कोठें एका ठिकाणीं राहून त्यांनीं कोण-
त्याही राज्याची स्थापना केली नाही, व त्यांच्या
मागून झालेल्या लोकांला मिळण्यासारखीं
गाणीं, कायदे, किंवा कथा त्यांच्यांत झालेल्या नाहीत. ह्या फिर-
णाऱ्या लोकांचा इतिहास असेल, पण आयणास तो कधीं माहीत

तुराणी कुळांनी-
ल लोक जनावरांचे
कळप बरोबर घेऊ-
न फिरणारे होते.

होणार नाही. ह्या लोकांचें अधिक बलाढ्य किंवा अधिक एको-
प्याचे लोकांपुढें कांहीं चालेनासें झाल्यामुळे हे हिंदुस्थानांतील
पर्वत, हिंदुस्थानच्या दक्षिणेकडील फार दूरचा प्रदेश, व मलाया
द्वीपकल्प, आणि पालिनीशिया बेटें ह्या ठिकाणीं आले, तेव्हां-
पासून त्यांच्या विषयीं माहिती आपणास लागते. मध्य आशि-
यांतील आपलीं मूलस्थानें सोडून इतिहासरूपी नाटकाच्या कांहीं
अंकांत ते वरचेवर येऊन बखेडा करीत असत असें आपणास
पुढें वर्णनांत दिसून येईल. हा बखेडा मध्यें केला नसता तर
दुसऱ्या दोन कुळांनींच इतिहासरूपी नाटक शेवटपर्यंत केलें असतें.

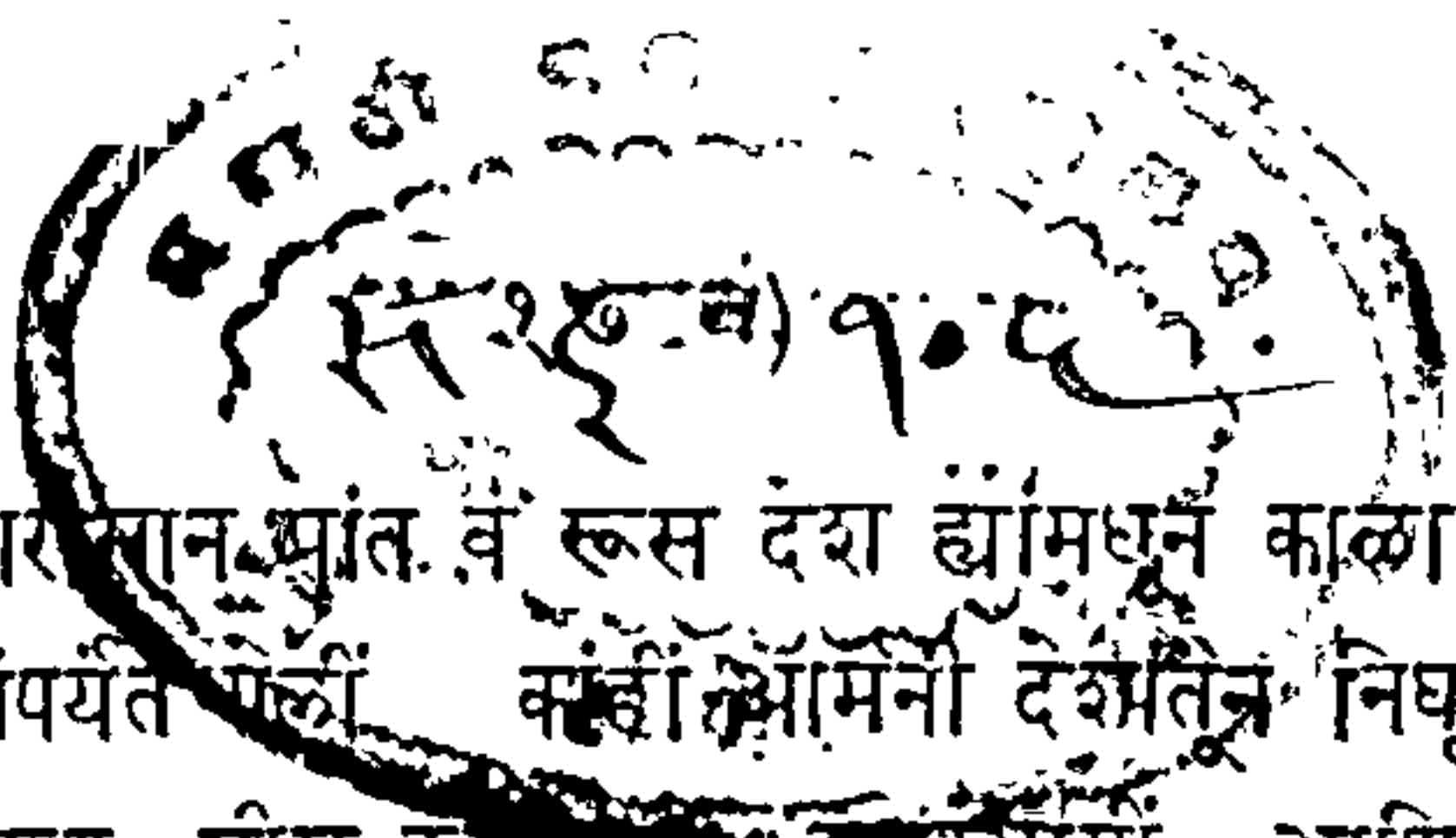
आतां आशिया खंडाचा नकाशा घ्या, आणि त्यांतील मुख्य
नद्यांचा उगम कोठें आहे तो त्यांच्या वळणांवरून पहा,

मध्य आशिया- आणि मधल्या उच्च प्रदेशांतून निघून त्या
नील उच्च प्रदेश ही सगळ्या खालीं चोहीकडे कशा वाहत आहेत
मनुष्याचे वस्तींची त्याकडे लक्ष्य द्या. पारसी लोकांच्या वन्-
लक्षांन ठेवण्यासार- ग्वी पहिली जागा. दिदाद नांवाच्या धर्मपुस्तकाच्या पहिल्या अ-

ध्यायांत असें वर्णन आहे कीं, आर्य लोक हे सिहून व जिहून
ह्या नद्यांच्या उगमापार्शीं एक स्थळ आहे तेथून निघून मध्यें
पुष्कळ फेरफार होतां होतां शेवटीं हप्त हिंदूंच्या ह्यणजे सप्त सिं-
धूंच्या भूमीला (पंजाबाला) आले. पुढें ते मेदी देशचा उत्तर-
भाग व कास्पियन समुद्राला जाण्याचे मार्ग एथेंही येऊन राहिले-
ह्या आर्य कुळांत हिंदुस्थानांतील आर्य लोक व इराणांतील जर-
तुष्टी लोक ह्यांचेच पूर्वज केवळ होते असें नाहीं, तर युरोप खंडा-

आर्य कुल. तील ग्रीक, रोमन, केल्ट, व त्यातून ह्या सर्व
लोकांचेही पूर्वज त्यांत होते. आर्य लोक

कधीं परागंदा झाले हें कळत नाहीं. एक घराणें सतलज नदी
उतरून हिंदुस्थानांत आलें. दुसरें इराणांत जाऊन राहिलें.

कांहीं घराणीं खोरसान्ध्यांत वें रूस देश ह्यांमधून काळा समुद्र व थ्रेस देश ह्यांपर्यंत गेलीं. कांहीं आर्मेनी देशांतून निघून कौकसस पर्वतावरून ग्रीस देशाच्या उत्तरभागां, आणि तेथून दान्युब नदी उतरून जर्मनींत गेलीं. तीं कोणकोणत्या दिशांकडे गेलीं आणि कोठकोठें जाऊन राहिलीं ह्याचा शोध त्यांचे भाषेवरून लागला आहे. पुष्कळ काळ गेल्यामुळे व परस्परांत जागेचें पुष्कळ अंतर झाल्यामुळे फार भेद झाले आहेत. तरी त्या सर्वांची भाषा अजून एकच आहे त्यावरून विद्वानांची खातरी होते कीं, पूर्वीं केव्हांतरी एकदां इंग्रज, जर्मन, ग्रीक, आणि रोमन तसेच पारसी आणि हिंदु ह्या लोकांचे पूर्वज शमी व तुराणी ह्या दोन कुळांहून निराळे असे एकाच ठिकाणीं राहत होते.

तिसरें शमी कुळ हें युफ्रातिस व तैग्रिस ह्या नद्यांजवळ प्रथम आढळलें. बाबिलोन व निनवी येथील आरामी भाषा; पालिस्तैन देश, फिनिकी देश, व कार्थेज शमी कुळ. शहर एथील इब्री भाषा; व अरबस्तानाच्या द्वीपकल्पांतील भाषा; ह्या तीन भाषा ह्या कुळांतील लोकांच्या होत्या. मिसर देशांत प्राचीन सांकेतिक चिन्हात्मक अक्षरांच्या भाषेपासून काप्ती. (जी १७ वें शतकापुढें बोलण्याची बंद झाली) भाषेपर्यंत चालू असणारी भाषाही ह्याच कुळांतील लोकांची असें ह्मणतात. असेंही कोणी ह्मणतात कीं, सुधारलेल्या जगाच्या इतिहासांत आजपर्यंत आर्य व शमी हींच कायतीं दोन कुळे येतात; तुरानी कुळांतील लोक हल्ले करून कधीं कधीं त्याला अडथळे मात्र करीत असत.

धडा ३.

पुनः आशिया खंडाचा नकाशा घ्या आणि युफ्रातिस व तैग्रिस ह्या नद्यांचे खालच्या भागाकडे दृष्टि द्या. हा खालदी देश इ० स० पूर्वी २३००—१५००. सपाट देश ह्या नद्यांच्या होरीनें झालेला आहे. त्याला खालचा मेसोपोतामिया असें ह्मणत. आढ्यांला ज्याची कांहीं खात्रीनें माहिती सांगता येते असें पहिलें एकसत्ताक राज्य हेंच आहे. ह्याचें नांव खाल्दीचें राज्य असें होतें. ह्याची सुरवात ख्रिस्तापूर्वी निदान २३०० वर्षांमागे झाली असावी, पण कोणत्या कुळांतल्या लोकांनीं तें स्थापिलें हें चागलें स्पष्टपणें समजत नाहीं. एक इतिहासकर्ता ह्मणतो कीं, पूर्वेकडील मेदी देशांतील उच्च प्रदेशांतून एक विजयी पुरुष आला, आणि त्यानें तें राज्य केलें. पण जरतुष्टास अनुसरणारे आर्य लोक एथें पुनः प्रथमतः प्रकट झाले कीं काय, ह्याविषयीं खात्रीनें कांहीं सांगवत नाहीं. असें ह्मणतात कीं, ह्या मेदी देशांतल्या पुरुषांनंतर पश्चिमेकडून इथियोपी देशामधून निम्राद नांवाचा एक विजयी पुरुष आला. त्याच्या लोकांना “किप्रत अर्बत” ह्मणजे चार कुळें असें ह्मणत. ह्यावरून कुळें व भाषा ह्यांचें ह्या लोकांत मिश्रण झालें होतें, ह्यांत संशय नाहीं. ह्यांच्यामध्ये निम्राद, (इ० स० पू० २, २३४) उरुख नांवाचा एक मोठा इमारती बांधणारा, आणि कदरलाओमर हे तीन पुरुष विख्यात होते. अंकगणित, ज्योतिष, लेखन, व शिल्पशास्त्र ह्यांत हे लोक प्रवीण होते. हे विटांनीं बांधिलेल्या मोठमोठ्या देवमंदिरांत आकाशांतील ताऱ्यांचें भजन पूजन करीत. सुमारे इ० स० पू० १५०० वं वर्षी शमी लोकांनीं स्वारी करून त्यांना जिंकिलें ;

(३०३)

त्या दिवसापासून ते मार्गे पडले. हळी करणार लोक अरब होते असें खाल्दी देशांतला बेरोसस नांवाचा इतिहासकर्ता ह्मणतो. खाल्दी देशचे लोक सात शतकांहून अधिक काळ पर्यंत परतंत्र राहिल्यानंतर जेव्हां बाबुलोनच्या राज्यांत पुन्हा आले तेव्हां ते अगदीं शमी लोकांसारखे झालेले होते.

धडा ४.

ह्या इतिहासाचा पुढला भाग अजून ह्याच प्रदेशांतला आहे. वर सांगितलेल्या होरीच्या मैदानाच्या वरच्या बाजूस आणि तें मैदान व आर्मनी देशचे तुटलेल्या कड्यांचे पर्वत ह्यांच्यामध्ये चढउताराचें एक मैदान तुमच्या दृष्टीस पडेल. तेथें तैग्रिस व युफ्रातिस ह्या दोन नद्यांच्या योगानें पाण्याचा पुरवठा होतो. ह्या मैदानांत इ० स०

असुर देश.
१२६०-६२७.

पू० १७००-१३०० पर्यंत हळूहळू शुद्ध शमी कुळांतील लोकांचेंच एक नवें राज्य झालें. ज्याचें नांव आपणास असुर देशचें राज्य ह्मणून ठाऊक आहे तेंच हें राज्य. ह्या लोकांनीं आपलीं लिहिण्याचीं अक्षरे, धर्म, व शिल्पविद्या हीं खाल्दी देशाहून आणिलीं. असुरी लोक प्रबल होत चालले तसा त्यांनीं आपला मुलूख वरतीं सांगितलेल्या मैदानाच्या हद्दीपर्यंत वाढविला, उत्तर व पूर्व ह्या दिशांकडील पर्वतांत जे लोक राहत होते त्यांच्यावर हल्ले केलें; आणि खाल्दी लोक व पश्चिमेकडील सुरी लोक ह्यांला जिंकिलें. ह्यावेळीं त्यांचे राज्याचें क्षेत्रफळ सुमारे मुंबई इलाख्यांतील सतरा जिल्ह्यांच्या क्षेत्रफळा इतकें होतें. इ० स० पू० १०९० आणि ८९० ह्यांच्यामध्ये ह्यांच्या प्राबल्याचा न्हास झाला असें दिसतें.

ह्यावेळीं पालिस्तैन देशामध्ये इब्री लोकांच्या राज्याचा तर परा-
 काष्ठेचा भरभराट चालला होता. पुढे इ० स० पू० ८८० च्या
 पासून ६४७ पर्यंत असुरी लोक इतके प्रबल झाले कीं, त्यांनीं
 अरबी किनाऱ्यापर्यंत सगळ्या लोकांला जिंकिले, आणि ते आशि-
 या मैनर (अनातोलिया*) मध्ये शिरले. पुढे त्यांनी मिसर
 देशावर स्वारी करून दक्षिणेस थीब्स शहरापर्यंत तो देश जि-
 किला, आणि इराणी अखाताचा किनारा घेतला. ह्या लोकांच्या
 राजांचे वाडे मोठ्या चार शहरांतील मोडून पडलेल्या इमार-
 तींत अजून सांपडतात. ह्या मोडून पडलेल्या इमारतींवरून असें
 दिसून येतें कीं, सुधारणेच्या कामांत ते लोक अर्वाचीन लोकां-
 पेक्षा कमी नव्हतेच ह्मटले तरी चालेल. जवळच्या कोण-
 त्याही बलाढ्य लोकांशी त्यांचा संबंध नव्हता तोंपर्यंत ते प्रबल
 होत गेले. पण त्यांचें प्राबल्य शेवटीं मोडलें तें जवळच्या
 लोकांतून कोणी मोडलें नाहीं. इ० स० पू० ८५०-६५०
 पर्यंत ह्यांच्या पश्चिमसरहद्दीवरील डोंगरांत मेदी ह्मणून कांहीं
 आर्य लोक जमले होते. इराणांत मागें पैलवी भाषा चालू होती
 ती निनवी येथील असुरी भाषेपासून भिन्न नव्हती; ^१ ही गोष्ट खरी
 असेल तर असें दिसून येईल कीं, मेदी लोक प्रबल होण्यापूर्वी
 असुरी लोकांचा त्यांच्यावर पुरा अंमल होता. परंतु पुढे प्रबल
 होऊन ह्या चलाख डोंगरी लोकांनीं इ० स० पू० ८५०-६२५
 पर्यंत असुरी लोकांवर दोन वेळा हल्ला केला ; पण त्यांचे हिक-
 मतीपुढे ह्यांचें कांहीं न चालतां ह्यांचा पराभव झाला. दुसऱ्या
 वेळीं मेदी लोकांचा सरदार सियागजारिस होता. परंतु ज्या
 फिरस्त्या तुराणी लोकांला आपण (दुसऱ्या धड्यांत) मध्य आशि-

* अनातोलिया हा आशिया मैनरचा एक पोटभाग आहे.

१. हे दाक्टर हाग साहेबांचे मत आहे.

यापर्यंत आणून सोडिले आहे त्यांच्यापैकीं एका जातीच्या लोकांनीं त्यांवर हल्ला केल्यामुळे त्यांस परत जावे लागले. हे लोक ह्मणजे तुराणी लोकांतल्या एका जातीचे स्कुथी लोक कौकसस पर्वतावरून खालीं उतरले. मेदी लोक डोंगरांत आपल्या घरांत जाऊन राहिले असतील, पण स्कुथी लोक डोंगरांतून खालीं असुरदेशाच्या मैदानांत उतरले खरे. येथे ते कांहीं वर्षांपर्यंत राहिले. पण मग येथून ते गेले असावे किंवा त्यांला कोणी घालवून दिले असावे. ते गेले त्यावेळीं असुरदेश फार क्षीण व दुर्बल झाला होता. इ० स० पू० ६२७ वे वर्षी सियागजारिस हा मेदी लोकांसह पुनः असुरदेशांत आला. जुन्या खाल्दी लोकांचें राज्य नष्ट होऊन त्या जागीं बाबुलोनचें राज्य झालें होतें तें असुरी लोकांच्या अमलाखालीं असल्यामुळे त्यांतील कांहीं लोक ह्या प्रसंगीं असुरी लोकांच्या सैन्यांत होते. तेव्हां त्या लोकांचा सेनापति नाबोपोलासर हा मेदी लोकांना जाऊन मिळाला, त्यामुळे असुरदेशचा राजा साराकस हा हटून माघारां आपली राजधानी जें निनवी शहर ह्यांतील आपल्या वाड्यांत आश्रयास गेला व तेथें जळून मेला. खाल्दी देश ज्याला हल्लीं बाबुलोन देश ह्मणतात तो व युफ्रातिस नदीच्या थडीचा खालचा भाग, इतका मुलूख मेदी लोकांनीं नाबोपोलासर ह्याला दिला.

वरील इतिहासावरून दिसून येतें कीं, वन्दिदाद ग्रंथांत सांगितलेल्या स्थळांपैकीं इराण ह्मणून जें एक सपाट स्थळ आहे त्यावरून कांहीं आर्य लोक, शमी लोक राहत होते त्या युफ्रातिस व तैग्रिस ह्या नद्यांच्या थडीवर उतरले, व त्यांचा व शमी लोकांचा परस्पर कलह चालला असतां फिरस्त्या तुराणी लोकांच्या एका टोळीनें कांहीं वेळ त्या कलहांत हात घातला. ते

हल्ला करून गेल्यावर मग शमी लोकांच्या विध्वस्त झालेल्या राज्यावर पश्चिमेकडे पुनः चाल करण्यास आर्य लोकांना सवड सांपडली.

धडा ५.

आतां शमी लोकांच्या नदीची थडी सोडून तिचे पूर्वबाजूस आर्य लोकांच्या डोंगर सपाटीकडे कास्पियन समुद्राचे नैर्ऋत्य
 मेदी लोक० इ० स० पूर्वी ६५०— कोंपऱ्याचे सुमारास आपण चढूं. ही डोंगर
 ५५८. सपाटी चोर्हीकडे समुद्राचे सपाटीपासून
 ३,००० फूट उंच (ह्मणजे आपल्या महा-
 राष्ट्र देशापेक्षां फार उंच) आहे. वन्दिदाद ग्रंथांत ज्या लोकांचे
 स्थलांतराविषयीं वर्णन केले आहे त्यांचे अकरावे वसाहतीचें
 नांव पूर्व हद्दीवरील रागी नामक शहरांनं चालविलें. फार प्राचीन
 काळीं मेदी लोक खाल्दी देशांत कसे आले ह्याविषयीं तुह्मी
 वरतीं (तिसऱ्या धड्यांत) वाचिलें आहे. ह्याविषयीं व पुढें
 पुष्कळ शतकांपर्यंत काय झालें ह्याविषयीं आपणांस फार थोडी
 माहिती आहे. तथापि इ० स० पू० ८५० वे वर्षीं ह्या डोंगर
 सपाटीचे वायव्य दिशेकडील भागीं मेदी लोकांची संख्या बरीच
 वाढली होती. तरी त्यांचें संस्थान हा वेळपर्यंत लहान व दुर्ब-
 लच होतें. असुरी लोकांचे राजे वेळोवेळीं त्यांच्यावर स्वाऱ्या
 करीत व त्यांना जिंकीत. परंतु इ० स० पू० सातव्या शतकाचे
 मध्यास पूर्वेकडून नवे आर्य लोक येऊन त्यांस मिळाल्यामुळे
 ते प्रबळ झाले. त्यामुळे ते पुढें उलटे असूरदेशचे मैदानांत
 स्वाऱ्या करूं लागले. पहिल्या प्रथम त्यांचा यत्न कसा निष्फल
 झाला, व जनावरांचे कळप बरोबर घेऊन फिरणाऱ्या स्कुथी

लोकांनीं असुरदेश क्षीण करून टाकिल्यावर त्यांनीं पुनः असुर देशांत येउन निनवी शहर इ० स० पू० ६२५ वे वर्षीं कसे घेतले, हें मागे चवथ्या धड्यांत सांगितलें आहे. नाबोपोलासर हा आपल्या बाबुलोनच्या फौजेसह सियाक्सारिस ह्याला जाऊन मिळाला, व त्याचा मुलगा नबुखद्रेस्सर ह्यानें सियाक्सारिस ह्याचे कन्येशीं लग्न केलें. नंतर मेदी लोक कौकसस पर्वतांपर्यंत व आशिया मैनरांतील हालस नदी पर्यंत गेले. तेथें लुदी देशचा राजा आलियातिस ह्याची गांठ पडली, परंतु बाबुलोन देशच्या राजाचें मध्यस्थीच्या योगानें लढाई टळली. मग आलियातिस ह्यानें सियाक्सारिस ह्याचा मुलगा आस्त्याजिस ह्याला आपली मुलगी दिली. आस्त्याजिस हा आपल्या बापाचे मागे इ० स० पू० ५९३ वे वर्षीं गादीवर बसला, व त्यानें इ० स० पू० ५५८ वर्षे पर्यंत निवांत राज्य केलें. परंतु त्याचा बाप व तो ह्या दोघांनीं जरतुष्टाच्या धर्माचे जागीं मागीं धर्माची ह्मणजे तुराणी कुळांतील स्कुथी लोकांच्या धर्माची स्थापना केली होती. इकडे डोंगर सपाटीचे पूर्वभागीं व दक्षिणभागीं त्यावेळीं पारसी ह्मणून जरतुष्टाला अनुसरणार आर्य लोक प्रबल झाले होते. त्यांचा राजा खोरेश ह्यानें आस्त्याजिस ह्याचा पराजय केला, आणि मेदी लोकांचे जागीं पारसी लोकांची स्थापना करून जरतुष्टाच्या धर्माची स्थापना केली.

रागी शहरापासून हालस नदी पर्यंत मेदी लोकांचा अंमल असतां त्यांच्या राष्ट्राचें क्षेत्रफळ सुमारे ५,००,००० चौरस मैल ह्मणजे हिंदुस्थानाच्या क्षेत्रफळाच्या एका तृतीयांशाइतकें होतें. परंतु राज्यव्यवस्थेच्या कलेची त्यांला फारच थोडी माहिती होती. हालस नदीच्या योगानें पूर्वार्ध व पश्चिमार्ध असे आशिया मैनरचे दोन वांकडेतिकडे भाग झाले होते. हालस नदीच्या

पलिकडे पश्चिमाधीत आर्य लोकांची पुष्कळ लहान लहान संस्थाने होती. परंतु हालसनदीच्या पूर्वेकडचे लोक शमीकुळांतले होते.

धडा ६.

एवढा वेळ पर्यंत ज्या ज्या लोकांचे वर्णन केले ते सर्व आतां इराणी लोकांचे साम्राज्यांत नार्हीतसे होणार आहेत. त्यांत बाबुलोनी लोकांच्या पुनः पूर्वस्थितीवर आले-
 बाबुलोनि. इ० म० पू० ६२५-५३८. त्या राज्याचे काय झाले ते प्रथम सांगतो. इ० स० पू० १५०० वे वर्षी अरब लोकांनी जिंकिल्यामुळे जुने खाल्दी लोकांचे राज्य कसे नष्ट झाले हे तुझाला आठवत असेल. सुमारे १२७० वे वर्षी जुन्या खाल्दी देशांत असुरी लोकांचे लहान राज्याची स्थापना झाली. ह्या वेळीं तैग्रिस व युफ्रातिस ह्या नद्यांच्या मुखाजवळच्या होरीच्या जमिनीची वृद्धि झाल्यामुळे व नैर्ऋत्येकडे पाटाच्या योगाने जमिनीस पाण्याचा पुरवठा झाल्यामुळे खाल्दी देशाचे क्षेत्रफळ वाढले होते. नाबोपोलासर हा सियाक्सारिस ह्याला असुरी लोकांचे संस्थान नष्ट करण्यास साहाय्य करीपर्यंत बाबुलोनिचे राजांनी असुरी लोकांबरोबर सतत तंढे चालविले होते. पुढे असुरी लोकांचे राज्याचा विध्वंस झाल्यावर मार्गे सांगितल्याप्रमाणे दोन नद्यांचे मधला असुरदेशचा भाग (मेसोपोतामिया) नाबोपोलासर ह्याला मिळाला. त्याचा मुलगा नबुखद्रेस्सर ह्याने भूमध्यसमुद्राचे किनाऱ्यावरील सुरदेश व पालिस्तैन आणि अरबस्तानाचा उत्तरभाग व मिसर इतके देश आपल्या राज्याखाली आणिले. नबुखद्रेस्सर ह्याच्या मार्गे त्याच्या वंशांतील पुरुषांनी तीन पिढ्यांपर्यंत राज्य केले त्यांच्या मार्गे जो राजा झाला त्याने इराणी लोकांबरोबर टक्कर

मारण्याकरितां लुदी देशचे राजा साहाय्य केलें, व पुढें इराणचे राजाचा उत्कर्ष झाला तेव्हां त्यांनी बाबुलोन शहरावर चाल केली. त्यावेळीं तेथील राजाचा मुलगा बेलशस्सर ह्याने बाबुलोनचें रक्षण करण्याकरितां यत्न केला; पण अखेरीस तें शहर शत्रूचे हस्तगत झालें, व तो स्वतः मारला गेला. ह्या प्रमाणें इ० स० पू० ५३८ वे वर्षी बाबुलोनचे राज्याचा शेवट झाला.

त्या राज्याची राजधानी बाबुलोन शहर ह्याला अजूनही अरब लोक बाबिल असें म्हणतात. तेथें ज्या जुन्या इमारती मोडून पडलेल्या आहेत त्यांवरून ते लोक इमारती बांधण्याचे कामांत मोठे प्रवीण होते असें दिसून येतें. ज्योतिष शास्त्रांतही ते लोक हुशार होते. त्यांला कांहीं ग्रह माहीत होते, पण, सर्व ग्रहांच्या मध्यभागीं पृथ्वी आहे, असें ते मानीत असत. त्यांनीं छायायंत्राची युक्ति काढली, व बहुधा ते दुर्बिनी कामास लावीत असत, असें वाटतें. खाल्दी लोकांचा जो धर्म तोच त्यांचा धर्म होता. ऐन भरभराटींत त्यांचे राज्याचें क्षेत्रफळ २,५०,००० चौरस मैल, म्हणजे सुमारे असुर देशाच्या अर्ध्या क्षेत्रफळाइतकें होतें.

धडा ७.

आर्य लोकांचीं नव्हत अशीं व पुढें लवकरच इराणचे राज्या-
खालीं येणारीं कांहीं जुनीं राज्ये आहेत त्यांच्या इतिहासाविषयीं

एथें थोडा विचार केला पाहिजे. शमी लो-
कांचीं पहिलीं राज्ये पश्चिमेकडे कशीं पसरत
मिसरदेश. फी-
निकीदेश. सुरदेश. गेलीं, हें तुम्हीं पाहिलें आहेच. नैर्ऋत्येस
यहुदीदेश.

भूमध्यसमुद्राचा किनारा आला होता त्यावर यहुदी लोकांचें
राज्य, फीनिकी देशाचें राज्य, व सुरी लोकांचें राज्य, अशीं तीन

राज्ये होतीं; दक्षिणेस अरबस्थानचा ओसाड प्रदेश होता; आणि नैऋत्येस मिसर देशचे जुने लोक होते.

मिसर देश हा सर्व राष्ट्रांत फार जुनाट असा जरी आहे, तरी इ० स० पू० ६६४ त तेथें सामेतिकस ह्याणून एक राजा होता, त्याच्या पूर्वी तेथील राजांच्या नावांखेरीज दुसरें कांहीं माहीत नसल्यासारखेंच आहे. तथापि त्या कालापूर्वी तो देश एकदां इथियोपी लोकांनीं, व एकदां असुरी लोकांनीं जिंकला असावा, असें दिसतें. पुढें असुरदेश दुर्बल झाला तेव्हां मिसर देश-च्या राजानें आपला अंमल युफ्रातिस नदीपर्यंत वाढविला; परंतु नबुखद्रेस्सर ह्यानें बाबुलोनचें राज्य पुनः नीट पूर्व स्थितीवर आणिल्या नंतर युफ्रातिस नदीच्या कांठीं कॉकॅमिश एथें जे मिसर-देशचे शिपाई होते त्यांला त्यानें तेथून घालवून दिलें. तथापि सामेतिकस ह्याचा मुलगा नेको ह्याचीं भूमध्यसमुद्रांत व तांबड्या समुद्रांत आरमारें होतीं, आणि असें ह्याणतात कीं त्याच्या खला-शांपैकीं कांहींजण आफ्रिकेभोंवती प्रदक्षिणा करून जिब्राल्तरच्या सामुद्रधुनींतून परत आले होते. हल्लीं नुक्ता पुरा झालेला सु-एज संयोगीभूमीवरचा कालवाही तयार करण्यास त्यानेंच आरंभ केला होता. ग्रीस देशांतील आर्य लोकांशीं नेकोचें पुष्कळ दळणवळण होतें. त्या लोकांपैकीं पुष्कळजण मिसर देशांतील निल नदीच्या मुखाजवळ येऊन राहिले होते. नबुखद्रेस्सर ह्यानें स्वारी करून मिसर देश काबीज केला (इ० स० पू० ५६९), व तेथील अधिकार चालविण्यास आमासिस ह्यास नेमिलें, असें दिसतें. लुदी देशचा राजा इराणी लोकांबरोबर युद्ध करीत असतां त्याचे कुमकेस लोक पाठविल्यामुळें आमासिस ह्याची फौज क्षीण झाली. इराणचा राजा खोरेश ह्याचा मुलगा कांबु-सेस ह्यानें आमासिस ह्याचे मुलावर स्वारी केली, व त्याचा परा-

पराभव करून त्यास ठार मारिलें. नंतर त्याचा मुलगा यहोया-
किम ह्याला नेकोनें राजा करून त्यासं मिसर देशच्या राजाचा
ताबेदार करून ठेविलें. ह्या वेळेस असुरी लोकांचें राज्य तर
नष्ट झालेंच होतें; आणि नबुखद्रेस्सर हा नेको युफ्रातिस नदी
कडे येत होता त्याला परत हाकून लावण्याच्या कामास ला-
गला होता. हें काम करतांना नबुखद्रेस्सर ह्यानें यरूशालेम
शहरावर स्वारी करून तें घेतलें, व तेथील राजा आणि राजपुत्र
ह्यांना कैद करून बाबुलोन येथें नेलें. नंतर यहोयाकिम ह्याला
त्याचें राज्य परत देऊन त्याला आपला ताबेदार करून ठेविलें,
परंतु त्यानें पुनः बंड केलें त्यामुळे यरूशालेम पुनः घेऊन यहो-
याकिमास ठार मारिलें. योशियाचा दुसरा एक मुलगा सिद-
किया ह्मणून होता त्याचे हाताखालीं आतां थोडेच यहुदी लोक
राहिले होते, तरी त्यांनीं आणखी एकदां मिसर देशच्या राजाला
बंड करण्याकरितां कुमक केली. तेव्हां नबुखद्रेस्सर ह्यानें त्याचा
अगदीं नाश करण्याचा निश्चय केला; आणि यरूशालेम घेऊन
त्यानें तें शहर व तेथील देवमंदिर हीं जमीनदोस्त केलीं, आणि
सगळ्या यहुदी लोकांला कैद करून इ० स० पू० ५८६ त
बाबुलोन येथें आणिलें.

खोरेश ह्यानें इ० स० पू० ५३८ त बाबुलोन घेतलें, तेंपर्यंत
यहुदी लोक अटकेंतच होते.

सारांश.

हा वेळपर्यंत जें वाचिलें त्याचा आपण आतां पुनः विचार
करूं. युफ्रातिस व तैग्रिस ह्यांची थडी हा मध्य होय, त्यापा-
सून शमी कुळांतले लोक चोहोंकडे कसकसे पसरले ह्याचा
इतिहास हा आहे. खाल्दी देशांतील मिश्रित जातीचे लोक

भव करून त्यास ठार मारिलें. (इ० स० पू० ५२५). मिसर देशांतील इतिहासकर्त्यांच्या ह्मणण्याप्रमाणें, आमासिस ह्याचा मुलगा सामेनितस ह्याच्या मरणापर्यंत मिसर देशामध्ये सव्वीस राजवंशावळी झाल्या, आणि सत्ताविसावी वंशावळ ही मिसर देश इराणचे राज्यांत सामील झाला तेव्हांची होय.

लबानोन पर्वत व भूमध्यसमुद्र ह्यांच्यामध्ये फीनिकी देश ह्मणून एक जमिनीची अरुंद पट्टी होती. परंतु फिनिकी देश. तेथील व्यापार मोठा होता. तूरे व सिदोन

हीं दोन तेथील मुख्य शहरे होती. इ० स० पू० ८०० वर्षी-पूर्वीच फीनिकी देशांतले लोकांनीं भूमध्यसमुद्र व्यापून टाकिला होता. व हर्क्युलिसाचे स्तंभांमधून (ह्मणजे जिब्राल्तरचे सामुद्रधुनींतून) पार जाऊन समुद्रकिनाऱ्यावर त्यांनीं वसाहती केल्या होत्या. त्यांपैकीं ^१लिलुबियम व ^२पनार्मस ह्या सिसिली बेटांत होत्या; ^३यूतिका व कार्थेज ह्या आफ्रिकेंत होत्या; आणि ^४मलाका ही स्पेन देशांत होती; जिब्राल्तरचे सामुद्रधुनीच्या पलीकडे ^५बीतिस नदीवर तार्तेसस आणि गेदिज बेट (ज्याला हल्लीं केदिज ह्मणतात) ह्या होत्या; आणि इराणी अखातांत तुलास आणि आरादस ह्या होत्या. तार्तेसस येथून ते इंग्लंडांतील कार्नवाल प्रांत व सिली बेटें एथें आले, आणि तुलास एथून हिंदुस्थान व सिलोन (लंका) एथें आले. असुरी लोकांनीं फीनिकी देश इ० स० पू० ८५० त जिंकिला, व असुरी लोकांचा

१ लिलुबियम=हल्लीं बाको ह्मणतात.

२ पनार्मस=हल्लीं पालर्मो ह्मणतात.

३ यूतिका=हल्लीं सत्कोर ह्मणतात.

४ मलाका=हें फीनिकी लोकांनीं वसाहत केली तेहां नांव दिलें आहे. त्याचें दुसरें नांव मलागा आहे.

५ बीतिस=हल्लीं गादालकीविर ह्मणतात.

पाडाव झाल्यावर तो देश इ० स० पू० ६०८ त मिसर देशचे लोकांनीं जिंकिला. फीनिकी देश ६०५ त बाबुलोनच्या ताब्यांत गेला. इराणचे अमलाखालीं त्याला बरेंच स्वातंत्र्य होतें. ग्रीस देशांतले आर्य लोक व्यापार व वसाहती करूं लागले तेव्हां फीनिकी लोकांचा व्यापार कमी झाला.

इब्री ह्मणजे यहूदी लोक हे शमी कुळांतले होते. पवित्र इतिहासांतील लेखावरून असें समजतें कीं, त्यांचा 'मूळपुरुष

यहूदीदेश. सुर- खाल्दी लोकांचे राज्यांत ऊर नामक गांवीं देश. जन्मला होता. असुरी लोकांचे राज्याचा आरंभ होण्यापूर्वी तो तेथून युफ्रातिस नदीच्या थडींत आला, आणि मग पूर्वेस वळून खनान ह्मणजे ज्याला पुढें पालिस्तैन ह्मणूं लागले त्या देशांत राहिला. दुष्काळामुळे त्याचा नातू आपल्या कुटुंबासहवर्तमान तेथून मिसर देशांत गेला. त्या ठिकाणीं यहूदी लोक इतके वाढले होते कीं त्यांचें एक राष्ट्र झालें होतें. मिसर देशांतून निघून पुष्कळ काळपर्यंत भटकत फिरल्यानंतर इ० स० पू० सुमारे १६०० त ते पुनः खनान देशामध्ये येऊन राहिले. कितीएक शतकांपर्यंत ते सभोवतालचे लोक जिंकण्याच्या कामांत गुंतले होते. १०१५ त शलमोन हा त्यांचा राजा असतां ते असुरदेश किंवा 'मिसरदेश येथील लोकांपेक्षांही प्रबल झाले होते. शलमोन ह्याचें तांबड्या समुद्रावर एसियोनगेबर हें बंदर होतें, व भूमध्यसमुद्रावरील व्यापाराचें मोठें शहर जें तूर एथील राजा हा त्याचा स्नेही होता. सुरी लोकांचें लहानसें राज्य त्याचे ताब्यांत असल्या मुळें तो वैराण देशाच्या पार युफ्रातिस नदीपर्यंत व्यापाऱ्यांचे काफले पाठवी. त्यानें चंदनी लांकूड, सोनें, हस्तिदंत, माकडें,

व मोर हीं आणण्याकरितां हिंदुस्थानांत गलबतें पाठविलीं, तेव्हां संस्कृत बोलणारे आर्य लोक तेथें पूर्वीच जाऊन राहिलेले होते असें दिसतें. कारण कीं, वर सांगितलेल्या वस्तूंचीं नांवें इब्री लोकांचे धर्मपुस्तकांत आहेत तीं संस्कृत आहेत. परंतु शल-मोनाच्या मागें यहूदी लोकांचे राज्याचा विभाग झाला, त्याचें प्राबल्य कमी झालें, व चोहोंकडून त्याला शत्रु उत्पन्न झाले. दमास्कस शहराभोंवताली इ० स० पू० ९७५ त सुरी लोकांचें एक राज्य झालें होतें. त्या लोकांनीं इस्राएल व यहूदा ह्या दोहोंतून कोणते तरी एका यहूदी लोकांचे राज्या बरोबर इ० स० पू० ८३९ पर्यंत लढाई चालविली. नंतर यहूदी लोक दुर्बळ झाले तेव्हां असुरी लोकांनीं त्यांजवर हल्ला करून इ० स० पू० ७७३ त त्यांजपासून प्रथम फार मोठी खंडणी घेतली. नंतर सुरीलोक व इस्राएल लोक ह्या दोघांनीं मिळून यहूदांवर हल्ला केला. तेव्हां तेथील राजानें असुरी लोकांला आपले कुमकेस बोलाविलें, त्यामुळे असुरी लोकांचे राजानें सुरदेशचे राज्याचा विध्वंस केला, व पुष्कळ इस्राएल लोकांला पाडाव करून नेले. इस्राएलच्या शेवटच्या राजानें मिसर देशच्या राजाचें साहाय्य घेऊन असुरी लोकांशीं बंड केलें, परंतु त्याचा पराभव झाला, व त्याचे लोक असुरी लोकांनीं आपले चाली-प्रमाणें युफ्रातिस नदीचे पलीकडे नेले, आणि त्यांचे जागीं परके लोक नेऊन ठेविले (इ० स० पू० ७२१). नंतर असुर व मिसर ह्या दोहों देशांच्या मध्यें मात्र यहूदाचें एकटें राज्य राहिलें; तें बहुधा मिसर देशच्या राजाजवळ साहाय्य मागत असे. परंतु इ० स० पू० ६०८ त यहूदाचा शेवटला स्वतंत्र राजा यो-शीयाळ्वणून होता त्यानें मिसर देशचा राजा नेको हा युफ्रातिस नदीकडे जात असतां त्याला हरकत केली, ह्मणून त्यानें ह्याचा

फारसे वैभवास चढले नाहीत; परंतु शुद्ध शमी कुळांतले जे असुरी लोक होते त्यांनीं मात्र पश्चिमेकडे पुष्कळ प्रांत जिंकून घेतले. पूर्वेस मेदी नांवाचे आर्य लोक राहत होते. त्यांनीं अखेरीस ह्या असुरी लोकांचीं राज्यें बुडविलीं. पश्चिमेस शमी कुळांतले दुसरे लोक होते त्यांचे बरोबर युद्ध करण्याचे कामांत असुरी लोकांना यश आलें, त्यामुळे त्यांनीं व्यापारी व वसाहत करणारे लोक ह्यांना पश्चिमेस आणखी दूर पाठविलें. जे आर्य लोक पश्चिमेकडे गेले ह्मणून दुसऱ्या धड्यांत सांगितलें आहे ते मागील वर्णनाच्या शेवटीं व्यापारी किंवा मुशारा घेऊन काम करणारे; व आशिया मैनरचा पश्चिम किनारा, त्याच्या लगत्याचीं बेटें, आणि मिसर देश ह्या ठिकाणीं लहान लहान संस्थानांची स्थापना करणारे ह्मणूनही पुनः दृष्टीस पडायला लागले. ह्याप्रमाणें दोन विरुद्ध फौजा एकमेकींजवळ आल्या असतां दोहोंतील कांहीं माणसें पुढें येऊन एकमेकांत मिसळतात, त्याप्रमाणें ह्या दोन घराण्यांतील आघाडीचे लोक एकमेकांत मिसळूं लागले होते. आणि इराणांतील आर्य लोकांनीं शमी कुळाच्या नष्ट झालेल्या संस्थानांत आपला अंमल बसविल्यावर त्यांनीं आपले ताब्यांतील लोकांना युरोपांत कसें नेले, व लढाई करण्याकरितां मुख्य मुख्य राष्ट्रांची कशी गांठ पडली, हें आपणास पुढें दिसून येईल.

धडा ८.

इराणच्या उंच सपाटीवर इराणचें राज्य कसें उदयास आलें ह्याविषयीं शोध करणें आतां आवश्यक आहे. जंदावस्तामध्ये.

इराण. इ.स. पू. इराणी लोकांविषयीं कोठें निराळा लेख नाही, ५५८-५२१. परंतु इराणी लोकांचें निराळें राज्य झालें तें, जरतुष्टास अनुसरणारे आर्य लोक इराणचे सपाटीवर येऊन रा-

हिल्यानंतर फार वेळानें झालें होतें. जसें हल्लीं मिसर देशचें राज्य रूमचे सुलतानाच्या ताब्यांत आहे, तसेंच हें राज्य पहिल्यानें मेदी लोकांच्या ताब्यांत ठेविलें होतें. आतां कांबुससचा मुलगा खोरेश ह्यानें इ० स० पू० ५५८ त मेदी लोकांचा कसा पराभव केला तें आपणांस (पांचव्या धड्यांत) समजलेंच आहे. खोरेश ह्यानें मेदी लोकांचा पराभव केल्यावर जे राजे त्यांचे स्नेही होते त्यांजवर तो गेला. त्यांत पहिल्यानें आशिया मेनरांतील लुदी देशचा राजा क्रीसस ह्यावर जाऊन नंतर पश्चिम किनाऱ्यावर जीं लहान लहान ग्रीक लोकांचीं संस्थानें होतीं त्यांवर तो गेला. नंतर तेथून परत येऊन कास्पियन समुद्र व सिंधुनद ह्यांच्यामध्ये जे तुराणी लोक राहत होते त्यांचा त्यानें पराभव केला. नंतर त्यानें बाबुलोनचा विध्वंस करून तेथें यहूदी लोक कैदेत होते त्यांला त्यांचे घरीं परत पाठविलें; तेव्हां ते पालिस्तैन येथें परत आले. तेथें आल्यावर त्यांनीं आपलें देवमंदिर पुनः बांधिलें. तेव्हां पासून इराणचे राज्याचा शेवट होईपर्यंत त्यांच्या मुख्य धर्माधिकाऱ्यांचे अमलाखालीं त्यांचा भरभराट चालला. त्यानंतर खोरेश ह्यानें मिसर देशावर हल्ला केला, आणि तो देश व फिनिकी देश हे दोन्ही त्याचा मुलगा कांबुसस ह्यानें घेतले. त्याच्या मार्गे एकांनें राज्य बळकावून घेऊन कांहीं वेळपर्यंत मागीं लोकांच्या धर्माची पुनः स्थापना केली होती; परंतु आर्खीमेनिदीच्या जुन्या राजकीय घराण्यांतील दारयावेश हिस्तास्पिस नांवाच्या मनुष्यानें इ० स० पू० ५२१ त जरतुष्टाचा धर्म पुनः चालू केला, आणि आपण स्वतः राजा झाला. ह्या दारयावेश राजानें सर्व राज्याची व्यवस्था केली, व निरनिराळ्या प्रांतांवर अधिकार चालविण्याकरितां सुभेदार नेमिले. ह्या आर्खीमेनिदी घराण्यांतले राजांचे लेख अजूनही

त्यांची राजधानी पर्सोपालिस शहर एथें व बेहिस्तनच्या खडकावर जे पाचरेच्या आकाराच्या अक्षरांचे शिलालेख आहेत त्यांत आढळतात. जंदावस्ताच्या बाक्त्री भाषेपेक्षां त्यांची भाषा आलीकडची होती तरी तिचीं विभक्तिकार्ये जुनीजंद व संस्कृत ह्या दोन भाषांतील पुष्कळ विभक्तिकार्यांशीं मिळतात. इराणी लोकांचा भाव अहूरा मजदा ह्यावर असे, आणि खोरेश हा, बाबुलोन येथें जे यहूदी लोक कैदेत होते त्यांचा यहोवा व अहू-रामजदा देव हे दोन्ही एकच, असें समजत असे, ही मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे. आणि असा त्याचा समज होता ह्मणूनच तो यहूदी लोकांवर फार मेहेरबानी करीत असे.

धडा ९.

ह्या वेळीं इराणाचें राज्य साग्नियाना व जिहून नदी आणि सिंधुनद ह्यांपासून पूर्वेकडे हेलेस्पांत सामुद्रधुनी पर्यंत वाढलें होतें, किंबहुना ग्रेस देशापर्यंतही गेलें होतें,

इराण (२)

इ० स० पू० ५२१-३३१.

आणि पश्चिमेस सुरदेशच्या किनाऱ्यापर्यंत गेलें होतें, ह्याच्या दक्षिणेकडील हद्दीत

मिसर देश मोडत होता. इराणचे बडे लोकांचें डोंगरांतलें गरिबीचें राहणें लवकरच नाहींसें होऊन आणखी मुलूख जिंकावा अशी त्यांस उत्कंठा उत्पन्न झाली. पश्चिमेकडील मुलूख जिंकतांना त्यांना ग्रीस एथील आर्य लोकांची स्वतंत्र संस्थानें लागलीं. दारयावेश राजा व त्याचा मुलगा जर्कसीज ह्या दोघांनीं, त्यांच्या उजव्या बाजूस ह्मणजे उत्तरेकडे ज्यांनीं मोठें भय घातलें होतें त्या स्कुथी लोकांतील कळप घेऊन हिंडणारे (तुराणी) लोकांना प्रथम मागे हटविलें, आणि नंतर ते ग्रीक संस्थानांवर जाण्या-

करितां गलबतांत बसून ईजियन समुद्रांत, किंवा त्या समुद्राच्या अगदीं वरच्या भागाला वेढा घालून युरोपांत, तीन वेळां गेले, व तिन्ही वेळां पराभव पावून परत आले. ह्या मोहिमा (इ० स० पू० ४९२-४७९) व ज्यांत ग्रीक लोकांचा जय झाला अशा माराथन, थर्मोपली, सालामिस, प्लाती, आणि मुकाली येथें झालेल्या लढाया ह्यांची हकीकत ग्रीस देशाच्या इतिहासांत वाचिली पाहिजे. ह्या स्वाऱ्या बंद झाल्या नाहींत तोंच इराणचे राज्याचें वैभव लयास जाऊन पार झालें. पूर्वेकडील बहुतेक राज्यांतील रीतीप्रमाणें तेथील राजाचे मुलगे गादीकरितां परस्परांशीं भांडत, व ग्रीक लोक वारंवार त्यांचे सेनापतींचा पराभव करीत. परंतु पुढें ग्रीक संस्थानेंही आपसांत तंटे करूं लागलीं, व अथेन्स शहर आणि स्पार्टा शहर एथील लोक पुढारीपणाविषयीं परस्परांशीं भांडूं लागले. ह्या भांडणांत पुढें आशिया मैनरांतील इराणचे सुभेदारांच्या हातीं ह्या दोघांचा जय अपजय होता. ह्मणजे जिकडे हे सुभेदार मिळतील तिकडचा जय होऊन विरुद्धपक्षाचा पराजय व्हावयाचा असें होतें. इराणचे एका राजाचा धाकटा मुलगा खोरेश हा अर्तहशस्ते नांवाच्या आपल्या वडील भावाबरोबर लढत होता, त्याचे कुमकेस जेनोफन नामक सरदाराचे हाताखालीं दोरियन ग्रीक लोकांची एक फौज ४०१ त गेली. ते लोक सिलिसी प्रांतांतील मार्गिनीं युफ्रातिस नदी व बाबुलोन शहर येथपर्यंत गेले. पुढें खोरेश मारिला गेला, आणि ग्रीक लोक तैग्रिस नदीच्या कांठानें व आर्मनी देशांतले पर्वतांच्या बाजूनें काळ्या समुद्राच्या किनाऱ्यावर त्यांच्या लोकांची एक वसाहत होती तेथें परत गेले. पुनः ३९३ त ग्रीक संस्थानांचा एकोपा इतका नाहींसा झाला, व त्यांना मागल्या गोष्टींचा इतका

विसर पडला कीं, आथेन्स शहरचे लोकांनीं स्पार्टा शहरच्या लोकांबरोबर लढण्यासाठीं इराणचे सुभेदाराची कुमक घेतली. पुढें मग इ० स० पू० ३८७ त स्पार्टाच्या लोकांनीं इराणचे राजाला मध्यस्त होण्याविषयीं विनंती केली. तेव्हां त्यानें दोहों-पक्षांचे ग्रीक लोकांकडून तह करविला. तो केवळ त्याच्या आज्ञापत्रासारखा होता. त्यांत त्यानें आशियांतील सगळा मुलूख आपणाकडे ठेविला, व युरोपांतील ग्रीक लोकांला आपसांत समजण्याविषयीं सांगितलें. सालामिसची लढाई झाल्यापासून स्वतंत्र ग्रीक लोकांची इतकी हलकी दशा झाली कीं, त्यांना त्या इराणचे राजाला आशियांतील आपल्या वसाहती देऊन जावें लागलें.

ओकस नांवाचा एक शेवटचा राजा झाला. त्यानें लयास जाणाऱ्या इराणच्या राज्याचें पुनरुज्जीवन करण्याकरितां ३५९ त मोठा प्रयत्न केला. त्यानें मिसर देशच्या लोकांनीं बंड केलें होतें ह्मणून तो देश पुनः जिंकून घेतला. पण ज्याचे हातून इराणचे राज्याचा विध्वंस व्हावयाचा होता त्या नव्या शत्रूची वार्ता ऐकण्यास तो जगला होता. ओकस व त्याचा मुलगा ह्यांना कोणी विष घालून मारिल्यावर कोदोमानस नांवाचा शेवटला राजा गादीवर बसला. हा राजकीय घराण्यांतला नव्हता. ओकसानें जें पाहिलें तें, मासिदोनच्या शिकंदर बादशाहानें युरोपांतील सर्व ग्रीक लोकांची सत्ता आपले एकट्याचे हातीं कशी आणिली, आणि इराणचें राज्य जिंकण्याचा कसा निश्चय केला, हें होतें. शिकंदर बादशाह इ० स० पू० ३३४ त हेलेस्पांत सामुद्रधुनी उतरून पलीकडे गेला. तेव्हां ज्या इराणचे सुभेदारांची त्यांची ग्रानिकस नदीजवळ गांठ पडली त्यांचा त्यानें पराभव केला. तेथून तो खाली पश्चिमकिनाऱ्याकडे जाऊन पुढें आशिया

मैनरच्या दक्षिणभागाजवळून जात असतां त्याची आणि कोदो-
मानस ह्याची इसस गांवीं इ ० स० पू० ३३३ त गांठ पडली,
तेव्हां त्याबरोबर युद्ध करून त्यानें त्याचाही पराभव केला. नंतर
सुरदेशचे किनाऱ्यानें तो दक्षिणेस मिसर देशाकडे वळला, आणि
तेथील लोक त्याला शरण आले, तेव्हां तेथें त्यानें अलेक्झांद्रिया
नांवाचें शहर इ० स० पू० ३३१ त बांधिलें. तेथून परतल्यावर
युफ्रातिस नदी उतरून तो पूर्वेकडे वळला. नंतर जुन्या निनवी
शहराच्या पूर्वेस पंधरा कोसांवर इराणचे राजाबरोबर त्याची
शेवटची लढाई झाली. तींत कोदोमानस ह्याचा अगदीं पराभव
होऊन त्याला युद्धभूमीवरून बेसस नांवच्या एका सुभेदारानें
कैदी करून नेलें, तों इराणच्या सपाटीवरच्या टेंकड्यांवरून का-
स्पियन समुद्राला जाण्याच्या वाटांमधून बाक्त्री शहरीं नेलें.
आणि तेथें शिकंदर बादशाह त्याला धरून नेणाऱ्याचा पाठलाग
करीत होता तो येऊन त्याला गांठतो तों अगोदरच त्याला ठार
मारिलें. शिकंदर बादशाहानें जिहून नदी ओलांडिली ती ह्याच
स्वारींत ओलांडिली. परत जातांना तो सिंधुनदांतून त्याच्या
मुखापर्यंत खालीं गलबतांत बसून गेला, आणि तेथून बाबुलोन
येथें खुशकीनें परत गेल्यावर तो तेथें मृत्यु पावला. त्याचें वय
यावेळीं ३२ वर्षांचें होतें.

इराणचे राज्याचा ऐन भरभराट असतां त्याचा विस्तार मोठा
होता. त्याच्या पूर्वेस तिबेटचीं रानें, सतलज नदी, व सिंधु-
नद हीं होतीं; दक्षिणेस हिंदी महासागर, इराणी अखात, व
अरबस्तान आणि न्युबिया देश ह्यांतील ओसाड प्रदेश हीं होतीं;
पश्चिमेस सिर्तिस नांवाचें वाळूचें मोठें मैदान, भूमध्यसमुद्र,
ईजियन समुद्र, व छैमान नदी हीं होतीं; आणि उत्तरेस दा-
न्युब नदी, युक्झैन समुद्र, कौकसस पर्वत, कास्पियन समुद्र, व

सिहून नदी हीं होतीं. त्याचें क्षेत्रफळ. २०,००,००० चौरस मैल, ह्यणजे हिंदुस्थानचे क्षेत्रफळाहून एक तृतीयांशानें अधिक होतें.

धडा १०.

आपलीं मूलस्थानें सोडून जीं आर्य लोकांचीं कुळें पश्चिमेकडे गेलीं ह्यणून दुसऱ्या धड्यांत सांगितलें आहे, त्या कुळांतले शि-
कंदर बादशाह व त्याचे ग्रीक लोक हे होते.

ग्रीस व रोम
येथील आर्यलोक.
त्यांचा प्राचीन इ-
तिहास.

ह्या नव्या वसाहतींत येऊन अगदीं पहिल्यानें त्यांनीं काय काय केलें ह्याविषयींचा आह्मां-
पाशीं लेख नाही. केवळ त्यांचे भाषेवरून

ते कोण होते हें सिद्ध होतें. त्यांनीं काय काय केलें ह्याविषयीं इतिहासाला भरंवसा ठेवण्याजोगा जो लेख सांपडूं लागतो तो, ते एकत्र जमून त्यांचीं लहान लहान संस्थानें झालीं, पुढें तीं संस्थानें वृद्धि पावलीं, व पूर्वेस आणि पश्चिमेस आपल्या मंडळींतील लोक पाठवून त्यांनीं वसाहती घातल्या, आणि आपल्या शमी कुळांतील शेजाऱ्यांबरोबर ते लढाई व व्यापार करूं लागले, इतकें झाल्यावरचा सांपडूं लागतो.

ह्यास्तव आपण रोम व ग्रीस ह्या ठिकाणीं जे आर्य लोक जाऊन राहिले त्यांच्या इतिहासाविषयींच्या फार प्राचीन काळच्या काय गोष्टी आहेत त्यांचा विचार करूं. युरोप खंडाच्या दक्षिणेस भूमध्यसमुद्रांत बाहेर येणारीं जीं दोन द्वीपकल्पे आहेत त्या द्वीपकल्पांत ते आतां राहत आहेत असें समजा. हे राहूं लागल्यापासून हीं दोन द्वीपकल्पे इताली व ग्रीस ह्या नांवांनीं प्रसिद्ध आहेत. ह्या ठिकाणीं जे पहिल्यानें लोक जमले ते चांचेपणा करण्याकरितां किंवा शत्रूपासून आपलें संरक्षण करून घे-

प्याकरितां जमले, पुढें त्यांचीं लहान लहान संस्थानें झालीं. जें पुढें रोमचें राज्य झालें तें लाशियम प्रांतांत जीं लहान लहान संस्थानें होतीं त्यांपैकींच एक लहान संस्थान होतें. आणि त्यांतील लोक जी भाषा बोलत होते ती, जी पुढें लातिन भाषा झाली तिचाच एक भेद होता. ग्रीसचें राज्य नेहमीं लहान लहान संस्थानांचें मिळून झालेंलें असे. परंतु रोमचें राज्य वाढलें तें शेजारचीं संस्थानें आपणांत मिळवून घेऊन वाढलें. ग्रीस देशांतील संस्थानें तर एकमेकांचा नाश करीत करीत शेवटीं एकट्या शिकंदर बादशाहाचे अमलांत गेलीं.

पहिल्या ओलिंपियद कालापासून, ह्यणजे इ० स० पू० ७७६ वे वर्षापासून, ग्रीस देशाच्या इतिहासाचा आरंभ होतो. त्या दिवसापासून शिकंदर बादशाह व त्याची

इ० स० पू० १४६ पिढी हीं नष्ट होत तोंपर्यंत ग्रीकलोक

स्वतंत्र होते. त्यानंतर ग्रीसचें राज्य रोमचे राज्यांत मिळे तोंपर्यंत त्याचे इतिहासांत कांहीं अर्थ नाहीं. ग्रीस देशचें तत्त्वज्ञान, विद्या, आणि रीतिभाती ह्यांचा रोमन लोकांनीं स्वीकार केला, एवढीच काय ती एक ह्यणण्यासारखी गोष्ट आहे.

परंतु रोम व ग्रीस ह्यांचा नेहमी निकट संबंध होता. रोम हें नांवसुद्धां ग्रीक भाषेंतलें आहे. इतालीच्या लोकांनीं ग्रीक लोकांचीं मूळ अक्षरें घेतलीं. त्यांनीं दैवतें सुद्धां त्यांचींच स्वीकारिलीं. रोमी लोकांचे मुलांना ग्रीक भाषा बोलावयास शिकवीत असत, आणि प्रथम ज्यानें रोम शहराचा इतिहास लिहिला, त्यानें तो ग्रीक भाषेंत लिहिला आहे (इ० स० पू० २००). ग्रीक भाषेबरोबर ग्रीकलोकांची ऐषआरामी आणि छिचोरी ह्या गोष्टी रोमचे राज्यांत आल्या, व तेथील धर्माचे जागीं ग्रीकलोकांचें तत्त्वज्ञान आलें.

धडा ११.

ग्रीसच्या खऱ्या इतिहासाचा आरंभ त्या वेळेपासून होतो त्या वेळेच्या सुमारासच रोमच्या इतिहासाचा आरंभ होतो, असें ह्मणतात. परंतु इ० स० पू० ३९० त गाल ह्मणजे केल्त ह्या लोकांनीं रोम शहरावर हल्ला केला, ते रोम.

व्हां सर्व लेख नष्ट झाले. तथापि एकादें संस्थान पराक्रमी असल्यास त्याचा उदय कसकसा झाला असावा तो त्या संस्थानाच्या निकट असणाऱ्या संस्थानांवर आपलें वर्चस्व बसविण्यासाठीं त्यानें जे प्रयत्न केले असतील त्यांत त्याला वारंवार जे अपजय प्राप्त झाले असतील त्यांवरून काढतां येणें शक्य आहे. शिकंदरवादशाह मृत्यु पावला त्यावेळीं रोमचें वर्चस्व बसलें नव्हतें. शिकंदरानें पूर्वेकडे मोहीम केली त्याप्रमाणें पश्चिमेकडे एक मोहीम करीपर्यंत तो वांचला असता, तर सामनैत लोकांबरोबर त्यावेळीं रोमचें भयंकर युद्ध चालू असल्यामुळे शिकंदरापुढें कांहीं एक न चालतां रोमचा बहुधा पाडाव झाला असता. रोम शहराकडे सर्व इतालीचें स्वामित्व आलें, व तेथील लोकांची खंडणीदार आणि प्रजा ह्मणून व्यवस्था झाली, ह्या गोष्टी इ० स० पू० २६५ पर्यंत झाल्या नव्हत्या. त्यापूर्वीं नुक्तेंच रोम शहरांतील राज्याधिकारी बडे लोकांनीं सर्व रोमशहरवासी लोक सारखे असें कबूल केलें होतें, व त्या वेळेपर्यंत मोठे कुळांतील मनुष्यांना मात्र मोठे मोठे अधिकार व कामें मिळत ती चाल बंद होऊन धनवान् लोकांना तीं मिळूं लागलीं होती. नंतर आफ्रिकेच्या उत्तर किनाऱ्यावरील तूरबंदर येथील लोकांनीं केलेल्या वसाहतीं पैकीं मुख्य वसाहत जें शमी घराण्यांतील लोकांचें कार्थेज संस्थान त्याचे बरोबर कलह

करण्यास रोमचे लोकांनीं आरंभ केला. तेणेंकरून रोमन लोकांना आरमार तयार करून सिसिली, सार्दिनिया, कोर्सिका, व स्पेन येथें जावें लागलें, व कार्थेज एथील सेनापति हानिबल ह्याचा मासिदोनचे राजाबरोबर स्नेह असल्यामुळें ग्रीस देशांत जावें लागलें. हानिबल सुरदेशचे राजाकडे पळून गेल्यामुळें त्या राजाला रोमन लोकांबरोबर लढाई करावी लागली. अखेरीस ज्या वेळीं कार्थेज शहर जमीनदोस्त झालें त्याच वेळेच्या सुमारास मासिदोन व अखाया, ह्मणजे वरचा व खालचा ग्रीस, हे प्रांत रोमन लोकांचे हातीं आले.

ह्या वेळीं (इ० स० पू० १४६) रोमन लोकांचे राज्यांत सगळा इताली देश, व सिसिली, सार्दिनिया, कोर्सिका, लिगुरिया, सिसाल्पेन गाल, स्पेन, उत्तर आफ्रिका (कार्थेज संस्थानांतील मुलूख), ग्रीस, आणि आशियामैनराचा कांहीं भाग इतके प्रांत मोडत होते.

धडा १२.

आतां ग्रीस देश शिकंदर बादशहाच्या अमलाखालीं आला त्याविषयीं, शिकंदरच्या राज्याविषयीं, व त्याच्या सेनापतींमध्ये

ग्रीस. इ० स० त्यांचे राज्याची वांटणी झाली तीविषयीं
पू० ७७६-३२३. थोडेंसें सांगितलें पाहिजे.

ग्रीक लोकांविषयीं ज्या पहिल्या दंतकथा माहीत आहेत त्यांवरून उत्तरेकडून दक्षिणेकडे ते लोक गेले असें समजतें. जसे दोरी लोक उत्तरेकडून दक्षिणेंस पेलोपोनीसस नांवाच्या लहानशा दीपकल्पांत गेले, तसेच ग्रीस देशांतले दुसरे आर्य लोक आशियामैनरचा पश्चिम किनारा व त्याच्या लगत्याचीं बेटें एथें गेले,

आणि त्या ठिकाणीं हेलेस्पांत सामुद्रधुनीपासून सिलिसी प्रांतापर्यंत त्यांनीं आपणांसाठीं शहरें बांधिलीं हेंही समजतें. हे आर्य ग्रीक लोक इराणचा खोरेश ह्याजबरोबर लढाईत सांपडले होते हें तुझाला समजलेंच आहे. नंतर लवकरच ईजियन समुद्रासभों-
वती ग्रीक लोकांच्या वसाहती झाल्या, व त्या समुद्रांतील बेटांत जिकडे तिकडे ग्रीकच लोक झाले. पश्चिमेकडेही खालच्या इ-
तालीच्या किनाऱ्यांवर ग्रीक लोकांच्या वसाहती पसरल्या. (त्या-
मुळें इतालीच्या त्या भागाला माग्राग्रीशिया, ह्मणजे मोठा ग्रीस देश, असें नांव पडलें.) तशाच सिसिलीच्या किनाऱ्यांवर व
इतालीच्या पश्चिम किनाऱ्यावर क्यूमी गांव व नेपल्स शहर एथ-
पर्यंत त्या पसरत गेल्या. कोर्सिका, सार्दिनिया, सिसिली, आणि
सैप्रस ह्या बेटांत कार्थेज व तूर ह्या शहरांतील फीनिकी लोकांच्या
वसाहती त्यांला प्रतिस्पर्धी भेटल्या. फोकीया हीच मुळीं ग्रीक
लोकांची वसाहत होती; पण तिनें मासिलिया (ह्मणजे आतांची
मार्सेल्स) नांवाच्या वसाहतीची स्थापना केली. परमुलखीं वसाहती
करणान्या ह्या लहान लहान संस्थानांत प्रथम केवळ एकट्या
राजाचें आधिपत्य असे. तें पुढें संस्थानांतील कांहीं कुलीन
पुरुषांचे हातीं गेलें, ह्मणजे तीं संस्थानें लोकसत्तात्मक झालीं,
आणि आथेन्स व स्पार्टा ह्या दोन मुख्य संस्थानांत मत्सर अस-
ल्यामुळें आपसांत लढाई होण्याचा अगदीं रंग दिसलाच होता.
इतक्यांत आशियामैनरांतील ग्रीक लोकांच्या वसाहतींनीं आपणांस
इराणचे राजाच्या उपद्रवापासून रक्षण्याकरितां ग्रीक संस्थानांस
इ० स० पू० ५००. बोलाविलें. त्यामुळें इराणचे राजे ग्रीस
देशावर स्वाऱ्या करूं लागले. इराणी लो-

कांना मागे हटविण्याच्या महत् कृत्याचें बहुतकरून सर्व श्रेय
आथेन्स संस्थानासच आहे. ग्रीस देशांतील जीं संस्थानें स-

मुद्रावर प्रबल होती त्या सर्वांचे तें पुढारी झालें, व ह्यानेंच ग्रीस देशांतील कलाकौशल्य व कविता ह्यांचा उत्कर्ष केला. आथेन्स व स्पार्टा ह्यांच्यामध्ये, ह्मणजे लोकसत्तात्मक संस्थान व महाकुलीन पुरुषसत्तात्मक संस्थान ह्यांच्या मध्ये, फार दिवसांचा कलह असल्यामुळे ४३१ पासून ४०४ पर्यंत त्या दोन संस्थानांत लढाई चालली होती. लढाईची सुरवात झाल्यापासून तेरावे वर्षी सैराक्यूस शहरीं (सिसिली बेटांत) मोठा अनर्थ झाल्यामुळे आथेन्सचे लोकांचें बळ अगदीं मोडलें, तथापि ४०४ पर्यंत त्यांनीं मोठ्या शौर्यानें लढाई चालविली. नंतर स्पार्टा एथील लोकांनीं आथेन्स शहर घेऊन त्याच्या भिंती पाडून टाकिल्या. आथेन्सचे लोकांनीं इराणचे सुभेदाराची कुमक घेतली, व इराणच्या राजाच्या मध्यस्थीनें स्पार्टाच्या लोकांनीं तह केला असें वरतीं सांगितलें आहे, ती गोष्ट ह्या नंतरच झाली. पुढे ग्रीस देशाचा पुढारीपणा स्पार्टाच्या लोकांकडून थीब्स शहराच्या लोकांकडे गेला, व एपामिनांदास नांवाचा वीरपुरुष पडल्या नंतर थीब्सच्या लोकांचा पुनः मोड झाला. तेव्हां मासिदोनचा राजा फिलिप ह्याचें प्राबल्य वाढलें, आणि त्यानें थोडावेळ झटापटी खाल्यावर ग्रीस देशाचें स्वातंत्र्य नष्ट केलें. शिकंदर हा फिलिपाचा मुलगा होता. शिकंदरानें पूर्वेकडील मुलखांत कसकसा स्वाऱ्या केल्या, आणि तो इ० स० पू० ३२३ त बाबुलोन एथें केवळ ३२ वे वर्षी मृत्यु पावला, हें तुह्यांला समजलेंच आहे.

धडा १३.

शिकंदराला आपले राज्याला बळकटी आणण्यास फुरसत सांपडली नाहीं, त्यामुळे त्याचे मागे त्याचे सेनापति राज्याकरितां

बावीस वर्षेपर्यंत (आपसांत) लढत होते. अखेरीस त्याची मुख्य चार राज्ये झालीं, व पुढें दोनशें वर्षांत त्या राज्यांपैकीं जें राहिलें होतें तें रोमन लोकांच्या हस्तगत झालें. तीं मुख्य चार राज्ये येणें प्रमाणेः—

आशियामैनर देश, मासिदोन देश, सुरदेश, आणि मिसर देश. आशियामैनरांत प्रथम आंतिगोनस सेनापति व त्याचा मुलगा दिमेत्रियस पोलियार्केतीस ह्यांचा अंमल होता. पुढें त्यांचा पराभव करून बाकीच्या सेनापतींनीं त्यांचें राज्य वांटून घेतलें.

मासिदोन देशांत आंतिपेतर सेनापति व त्याचा मुलगा कासांदर ह्यांचा अंमल होता. कासांदराच्या मुलग्याला दिमेत्रियस पोलियार्केतीस ह्यानें मारिलें. नंतर पुष्कळ घडामोडी झाल्यावर दिमेत्रियसाच्या मुलाला गादी मिळाली. ह्या वंशांतील एका राजानें इ० स० पू० २२१ त स्पाती येथील राजांचें घराणें नाहींसें केलें. मासिदोनचे राजाबरोबर लढाई करण्याकरितां आथेन्सचे लोकांनीं रोम शहरचे लोकांला बोलाविलें, आणि मासिदोनच्या फिलिप राजानें कार्थेजच्या हानिबल सेनापतीशीं तह केला. इ० स० पू० १९७ त फिलिपाचा अगदीं पराभव झाला; तेव्हां रोमन लोकांनीं ग्रीस देश आजपासून स्वतंत्र आहे असें सर्वीस जाहीर केलें. फिलिपाचा मुलगा पर्सियस ह्याचा इ० स० पू० १६८ त अगदींच पराभव झाला. तेव्हां मासिदोनच्या राज्याचे चार परगणे करून ते रोमच्या राज्यास जोडले.

शिकंदराच्या मार्गे जे त्याचे गादीवर बसले त्यांमध्ये सेल्यूकस हा उत्तम होता. त्याचा अंमल सुरदेशांत इ० स० पू० ३१२ पासून होता, व त्याचें राज्य फार मोठें होतें; त्याचा विस्तार सिंधुनदापासून भूमध्यसमुद्रापर्यंत होता. वस्तुतः जितका

आशियाचा भाग त्या काळीं माहीत होता तितका सगळा त्याच्या राज्यांत होता, व त्याचे ह्यानें ७२ सुभे केले होते. अंत्योख शहर ही त्याची राजधानी होती. परंतु त्याचा नातू राज्य करीत असतां स्क्रूथी (तुराणी) लोकांपैकीं पार्थी नांवाच्या एका कुळांतील लोकांनीं बंड केलें, तेव्हां त्यांचा राजा अर्सासीस हा बंडांत मुख्य होता. पुढें हळुहळू (सुमारें इ० स० पू० १७४-१३६) युफ्रातिस नदीपर्यंत जो मुलूख होता तो सगळा त्यांनीं घेतला, व अर्सासिदी वंशाची स्थापना केली. इ० स० पू० १९५ त हानिबल सेनापति हा सुरदेशचा राजा अंत्योखस ह्या-जकडे पळून गेला. त्याला आश्रय दिल्याचा परिणाम असा झाला कीं, लढाईत अंत्योखसाचा पराभव होऊन आशियामैन-रांतील तौरस पर्वताच्या पश्चिमेकडचा त्याचा सगळा मुलूख गेला (इ० स० पू० १९०). ह्याच्या पुढच्या अंत्योखसाचे कारकीर्दीत पालिस्तैन देश गेला. आतां फक्त सुर देश मात्र राहिला होता, तो रोमचा सेनापति पांपी ह्यानें इ० स० पू० ६५ त रोमन लोकांचे राज्याला जोडला.

मिसर देशांत तालमी राजाच्या घराण्यांतील पुरुषांचा अंमल होता, आणि अलेक्जान्द्रिया शहर ही त्यांची राजधानी होती. पहिल्या तालमीनें आपल्या कारकीर्दीत मिसरदेश लढाऊ गलब-तांनीं मोठा लढणारा केला, व पालिस्तैन, फीनिकी, आणि सैप्रस हे देश आपल्या अमलाखालीं आणिले. त्याचे कारकीर्दीत शास्त्र, व्युत्पत्ति, व व्यापार ह्यांला फार उत्तेजन मिळालें, आणि प्रसिद्ध जें मोठें पुस्तकालय त्याची स्थापना झाली, तालमीचा मुलगा व नातू ह्यांनाही त्याचे सारखाच विद्येची अभिरुचि

असल्यामुळे अलेक्जान्द्रिया शहर हें केवळ विद्येचें घर झालें होतें. ह्या तीन पुरुषांबरोबरच तालमींच्या वंशाच्या भरभराटाची समाप्ति झाली (इ० स० पू० २२२). इ० स० पू० १६८ त रोमन लोक सुरी लोकांपासून मिसरदेशाचें रक्षण करण्याकरितां समरांगणांत आले. पुढें गादीवर बसण्याविषयीं कलह होऊं लागले, व रोमनलोक मध्यस्थी करूं लागले. विख्यात जी क्लियोपात्रा ती शेवटच्या तालमीची 'बहीण व बायको होती. त्याच्यामागे तिनें राज्य केलें, व इ० स० पू० ३० त ती राणी असतां मरण पावली. तेव्हां मिसरदेश रोमन लोकांच्या राज्याचा एक प्रांत झाला.

ह्या वेळचीं दुसरीं कांहीं राज्ये आहेत त्यांचीं नांवे रोमशहरचा इतिहास वाचतांना तुझाला येतील; ह्मणून त्यांची तुझाला थोडीशी माहिती असली पाहिजे.

शिकंदरानें आपल्या सैन्यांतील कांहीं लोक बाक्त्री देशांत (बल्क) आपली वसाहत करण्याकरितां ठेविले होते, परंतु तो बाक्त्रीदेश त्याच्या मरणानंतर सेल्यूकसाच्या अमलाखालीं आला. पार्थीलोक हल्ला करीत तोंपर्यंत बाक्त्रीदेश हा सेल्यूकसच्या वंशांतील राज्याचा एक भाग होता. नंतर इ० स० पू० २५५ त तेथील सुभेदार (गवर्नर) दियोदोतस हा स्वतंत्र झाला. बाक्त्रीदेशच्या ग्रीकराजांनीं आपला अंमल इराणचा कांहीं भाग व खालची सिंददेशची थडी ह्यांत बसविला. त्यांचा अंमल कदाचित् कच्छ व गुजराथ आणि पंजाब ह्यांमध्ये, व किंबहुना सतलज नदीच्या पूर्वेकडील मुलखांत देखील असेल. त्यांचीं नाणीं भडोच एथें चालू होती. इ० स० पू० १६० चे सुमा-

रास बाक्त्रीदेशच्या ग्रीकराज्याचा ऱ्हास होण्यास आरंभ झाला. पार्थीलोकांनीं हळे केल्यामुळे ही लहानशी वसाहत इतर ग्रीक लोकांपासून तुटक झाली होती. काबूल व कंदाहार एथें त्यांचा अंमल असल्याची कांहींशी खूण इ० स० पू० ८० पर्यंत होती. नंतर यूएचीलोक व दुसरे स्कुथी ह्मणजे तातारलोक ह्यांनीं त्यांला अगदीं पालथें घातलें.

अर्मनीचे राज्याची स्थापना तिसऱ्या अंत्योखसाच्या सेनापतीं पैकीं एकानें इ० स० पू० १९० त केली. इ० स० पू० ६६ त अर्मनीचा राजा तिग्रानीस ह्याला पांपीनें जिंकिलें, परंतु रोमचे संस्थानाला मदत करण्याचें त्यानें कबूल केल्यामुळे त्याला आपले गादीवर बसण्यास परवानगी मिळाली होती. त्याच्या मुलानें पार्थीलोकांशीं क्रासस ह्याचें युद्ध चाललें होतें त्यांत क्रासस ह्याला मदत केली. जे नांवाचे राजे झाले त्यांस रोमचें संस्थान व पार्थीलोक हे इ० स० ११४ पर्यंत नेहमी आपणांमध्ये मागेंपुढें लोटीत असत. अखेरीस इ० स० ११४ त त्राजन बादशाहानें अर्मनी देश रोमच्या राज्याचा एक प्रांत केला.

इराणचे सुभेदारांनीं पांतस व कापदकी ह्या प्रांतीं स्वतंत्र राज्यांची स्थापना केली, आणि मूळचे राजांनीं बिथिनी व पाफ्लेगोनी (आशियामैनरांतील प्रांत) एथें आपणांस स्वतंत्र करून घेतलें. ख्रिस्ती शकाच्या पूर्वी पहिल्या शतकांत पांतसचा राजा पांचवा मिथ्रिदेतीस हा बिथिनीप्रांताचा राजा दुसरा निकोमेदीस ह्याला मिळाला, आणि पाफ्लेगोनीप्रांतांतील राजवंश नष्ट झाल्यामुळे त्या दोघांनीं तो प्रांत वांटून घेतला. निकोमेदीस मरण पावल्यावर त्याचा मुलगा तिसरा निकोमेदीस ह्याशीं मिथ्रिदेतीस हा विरुद्ध वागूं लागला, तेव्हां त्यानें रोमनलोकांपाशीं साहाय्य मागितलें, व त्यांना बिथिनी प्रांत आपल्या मृत्युलेखांत दिला.

मिथ्रिदेतीस ह्याचा शेवटीं पांपी ह्यानें इ० स० पू० ६५ त परा-
भव केला. कापदकीप्रांतांत राज्य करणाऱ्या वंशाचा रोम
संस्थानाशीं इ० स० पू० ३६ पर्यंत स्नेह चालला होता, तो इ०
स० पू० ३६ त तेथील शेवटच्या राजाला आंतनीनें मारिल्या
मुळे नाहींसा झाला.

यहुदीलोक वंदीतून सुटून परत आपल्या राज्यांत आल्यावर
इराणचे राजांचा अंमल असतांना ते खुशाल
यहुददेश.

राहत होते. शिकंदर मृत्यु पावल्यावर ते
तालमीच्या वंशांतल्या लोकांच्या अमलाखालीं आले. पहिले
आणि उत्तम जे तालमीच्या वंशांतले राजे होते ते यहुदीलोकां-
ना उत्तेजन देत असत. परंतु त्यांच्या पुढें झालेले राजे जुलूम
करूं लागल्यामुळे यहुदी लोक सेल्यूकसच्या वंशांतल्या राजांच्या
अमलाखालीं गेले. सेल्यूकस वंशांतले राजांनींही प्रथम त्यांस
चांगल्या रीतीनें वागविलें; परंतु पुढें ते त्यांस गांजूं लागले, व
त्यांनीं त्यांचें देऊळ लुटलें. तेव्हां इ० स० पू० १६८ त य-
हुदी लोकांनीं बंड केलें, आणि ते आपल्या मकाबी राजांच्या हा-
ताखालीं बहुतेक अंशीं स्वतंत्र झाल्यासारखेच झाले. इ० स०
पू० ६३ पासून रोमन लोक त्यांच्या राज्यकारभारांत हात घालूं
लागले, व त्यांनीं इ० स० ४४ त रोमच्या राज्यांतील सुरदे-
शच्या प्रांताला पालेस्तैनप्रांत जोडून घेतला.

धडा १४.

आतां येथें रोमच्या राज्याचा इतिहास सविस्तर देण्याचा यत्न रोमची बादशाही आह्मी करीत नाहीं. नकाशावर पाहत कारकीर्द इ० स० असल्याप्रमाणें तुम्ही मात्र एका उंच जाग्यावरून पू०. ३१-३० स० युरोपखंड व आशिया खंडाचा कांहीं भाग १९२ (आविशायम ह्यांजकडे पाहत आहां, व त्यामुळें देशांतल्या मोदस बादशहाचे मृत्यूपर्यंत). मुख्य मुख्य जागा मात्र तुमच्या दृष्टीस पडत

आहेत, असें समजा.

रोमचें सार्वभौम राज्य हें भूमध्यसमुद्रासभोंवती मोठ्या एका वलया सारखेंच होतें. त्यांत (ऐन भरभराटीच्या वेळीं) ब्रितन, गाल व्हाणजे फ्रान्स, युरोपाचे दक्षिणेकडील सगळीं द्वीपकल्पे, स्पेन, इटाली, ग्रीस, आशियामैनर, असुरदेश, सुरदेश, पालिस्तैन, अरबस्तानाचा कांहीं भाग, मिसरदेश, व आफ्रिकेचा उत्तरकिनारा इतके देश होते. त्याच्या उत्तरसीमेवर जैननदी, दान्युबनदी, आणि कौकसस पर्वत हीं होतीं. (देश्या-व्हाणजे थीस नदीच्या पूर्वेकडील हंगारी प्रांताचा भाग, वालाख्या, आणि मालदेवी ह्या तिहींनी मिळून झालेला मुलूख-हा रोमच्या ताब्यांत होता खरा, पण थोडे दिवस होता). पूर्वेकडील सीमेवर तैग्रिस नदी होती. ह्या राज्याचें क्षेत्रफळ सुमारे पंधरा लक्ष चौरस मैल, व्हाणजे हिंदुस्थानच्या द्वीपकल्पाच्या क्षेत्रफळाइतकें होतें.

ह्या सार्वभौम राज्याच्या सीमांच्या पलिकडे ज्यांना ग्रीकलोक व रोमनलोक अडाणी व्हाणत, ते होते. ग्रीकलोक व रोमनलोक त्यांला फार तुच्छ मानीत, व त्यांच्या भाषेचा अभ्यास करण्याची फारशी पर्वा बाळगीत नसत. परंतु ज्यांचे बरोबर सीजर ह्यानें युद्ध केलें त्या केल्ट व जर्मन लोकांच्या भाषेचा अभ्यास

जर सीजर ह्याने केला असता तर, लातिन भाषा ग्रीकभाषे-
सारखी आहे, व त्या दोन्ही भाषा संस्कृत भाषेसारख्या आहेत,
हें जसे आम्हांला समजतें, त्याप्रमाणेंच केल्त व जर्मन लोक ह्यां-
ची भाषा लातिन भाषेसारखी आहे, असें त्याला समजून आलें
असतें. हे लोक कोण होते?

आर्यलोक वसाहती करण्याकरितां जें मोठें मैदान कांहीं यु-
रोपांत व कांहीं आशियांत आहे त्या मैदानांत कसे फिरत होते
हें मागे (दुसऱ्या धड्यांत) दाखविलें आहे. जंदधर्मास अनुस-
रणारे व वेदधर्मास अनुसरणारे आर्यलोक जसे इराणांत व हिंदु-
स्थानांत गेले, तसे केल्तलोक पश्चिमयुरोप, गाल, स्पेन, बेलजियम
व ब्रिटन ह्या ठिकाणीं गेले, आणि ते देश, केल्तांचे देश, असे
त्यांनीं करून ठेविले. आर्यलोकांपैकीं ग्रीक व रोमन लोक हे
ग्रीस व इताली ह्या द्वीपकल्पांत येऊन तेथें मूळचे राहणारे जे
काळे लोक त्यांस आढळले त्यांत कसे मिसळले, हें आपणांस
माहीत नाहीं. परंतु, इ० स० पू० ४०० वर्षांच्या सुमारास
केल्त नांवाचे गाल लोक इतालींतल्या आल्प्स पर्वतांच्या वायं-
व्येकडील बाव्यांतून पो नदीच्या थडींत येऊन सर्व भरले, ही
गोष्ट खरी आहे. • हिंदुस्थानांत जसा हिमालय तसा इतालींत
आल्प्सपर्वत आहे, आणि हिंदुस्थानांत जशी गंगा तशी तेथें पो
नदी आहे. इ० स० पू० ३८७ त ह्या गाललोकांनीं रोमशहर
जालून टाकिलें. इ० स० पू० २८० त ग्रीसचें शकुनस्थान जें
'देल्फी गांव त्यावर त्यांनीं स्वारी करण्याचा धाक घातला. त्या

१. हें गांव ग्रीस देशामध्यें फोकिस प्रांतांत पारनेसस पर्वताच्या नैर्ऋत्य
दिशेकडे एका खोऱ्यांत हेंतें. येथें ग्रीक लोक देवाला कौल लावून प्रश्न
विचारीत असत.

वेळेच्या सुमारासच आशियामैनरांतील गलतीप्रांतांत ते येऊन राहिले. ह्या ठिकाणीं त्यांची भाषा फार दिवस चालू राहिली होती. रोमन लोकांनीं स्पेन व गाल एथील केल्तलोकांना जिंकिलें, व ते त्यांना आपणांत मिसळून टाकण्याविषयीं पुष्कळ मेहेनत करीत होते. आर्य लोकांपैकीं उत्तरयुरोपांत प्रथमतः केल्तलोकच आले असें दिसतें. त्यांच्या मागून जे ल्युतन लोक आले त्यांनीं त्यांना पश्चिमेकडे हाकून लाविलें. आतां त्यांचा माग, इंग्लंडाचा अगदीं पश्चिमेकडील भाग, ह्यणजे वेल्स आणि कार्नवाल, येथें, आणि ऐर्लंड, स्कातलंड, ऍल आफ् मान, व ब्रितनी ह्यांत मात्र थोडा थोडा लागतो. ल्युतन लोकांत दोन प्रकारची जर्मन, आणि गाथिक व स्कांदिनेवी ह्या भाषा बोलणारे लोक येतात. जर्मन लोकांच्या जाती दान्युवनदी व बाल्टिक समुद्र येथून निघून इताली व रोमच्या राज्याचे दुसरे प्रांत घेण्याकरितां जेव्हां एका-मागून एक येऊं लागले असें वर्णन करूं, तेव्हां ह्या ल्युतन लोकांविषयीं आणखी सांगूं. इ० स० पू० १०२ त ल्युतन लोक स्पेन व गाल (फ्रान्स) ह्यांवर स्वारी करून आले, आणि इतालीला त्यांनीं स्वारी करण्याचा धाक घातला; परंतु रोमच्या मारियसनामक सेनापतीनें इतालीचें रक्षण केलें. सीजर जर्मन लोकांच्या वसाहतींत चाल करून गेला, व एल्बनदीपर्यंत सुद्धां त्यानें रोमचे झेंडे नेले; परंतु वारसनामक रोमनसेनापतीच्या हाताखालच्या तीन पलटणींचा नाश झाल्यामुळें त्यांचें पुढें जाणें कुंठित झालें. गालचे लोक व स्पेनचे लोक ह्यांची भाषा व रीतिभाती ह्यांजवर जसा इतालीची भाषा व रीतिभाती ह्यांचा पगडा बसला, तसा जर्मन लोकांची भाषा व रीतिभाती ह्यांवर

१ एका प्रकाराला हाहदायूच आणि दुसऱ्या प्रकाराला नांदरदायूच असें ह्यणतात.

वसला नाही. वारसाचा पराभव झाल्यावर २५० वर्षेपर्यंत व्यूतन लोकांनी रोमनलोकांच्या मुलखावर मोठासा हल्ला केला नाही.

रोमच्या राज्याच्या पूर्वेस सेल्युकसच्या वंशांतील राजांच्या नष्ट झालेल्या राज्यांत पार्थी (तुराणी) लोक राहिले, व ते हिंदुस्थानापासून सुरदेशचे सरहद्दीपर्यंत पसरले. इ० स० पू० ५३ त त्यांनीं क्रासस नांवाच्या एका रोमनलोकांच्या सेनापतीचा फौजेसुद्धां नाश केला.

रोमच्या राज्याच्या हद्दीच्या आंतल्या ज्या भूमीला हल्लीं स्पेन, पोर्तुगाल, फ्रान्स, स्वित्जरलंड, व वालाख्या (दान्यूब नदीच्या उत्तरेस) हीं नांवे आहेत, तेथील भाषा व रीतिभाती ह्या विजयी रोमन लोकांच्याच कशा होत्या, आणि प्रांतोप्रांतीं केलत जातीचे किंवा व्यूतन जातीचे लोक जी लातिन भाषा बोलत तिजवरून हल्लीं त्या देशांत ज्या भाषा चालू आहेत त्यांना रोमान्स भाषा कां ह्मणतात, हें तुझाला आतां समजेल. रोमच्या राज्याच्या हद्दीबाहेर रोमन न झालेल्या अडाणी लोकांच्या जाती राहत असत, त्यांची अजून रोमच्या राज्यांतील प्रांतांस गराडा घालून त्यांचें आक्रमण करण्यासारखी तयारी झाली नव्हती, परंतु त्या हळुहळू तयारी करीत होत्या.

धडा १५.

बादशाही कारकीर्दीतील रोमच्या राज्याचें स्वरूप थोडक्यांत सांगतों येईल. आगस्तस बादशाहापासून रोमची बादशाही कारकीर्द (२.) कामोदस बादशाहापर्यंत दोन शतके गेलीं. तेवढ्या काळांत राज्याची वृद्धि करण्याविषयीं फारच थोडा यत्न झाला होता. आगस्तसपासून त्राजन बाद-

शांहापर्यंत फक्त ब्रितन देश मात्र कायतो जिकून राज्यास जोडला. शिकंदराप्रमाणें आपण आपलें शौर्य गाजवावें, असा हेतु धरून राजन बादशाहानें देश्याप्रांत जिकून घेतला, व तो हिंदुस्थानापर्यंत आला; परंतु त्याच्या पुढच्या हाद्रियन बादशाहानें फक्त देश्याप्रांत मात्र ठेविला, आणि मागील बादशाहानें जिकलेला बाकीचा पूर्वेकडील मुलूख सोडून दिला. राज्याचें संरक्षण ३० पलटणी (लेगेओन) ह्मणजे ३,७५,००० लोक करीत होते. ह्या पलटणींपैकीं तीन ब्रितनांत ठेविल्या होत्या, सोळा जैन व दान्युब ह्या नद्यांवर होत्या; आणि आठ युफ्रातिस नदीवर होत्या; स्पेन देशांत आणि लिब्या व आफ्रिका एथील वालुकामय प्रदेशांत एकेक होती.

प्रांतांतील लोकांना आपले पूर्वजांचा धर्म पाळण्याची परवानगी होती; परंतु दुसऱ्या कोणत्याही प्रकारची राज्यनीतिसंबंधानें स्वतंत्रता नव्हती. कोणाला प्रतिष्ठा वगैरे मिळणें तें सर्व रोम-शहरांतून होत होतें. बादशाह व सेनेत नांवाच्या राज्यकारभार पाहणाऱ्या सभेचे कामगार ह्यांचे द्वारेनें सर्वत्र सरकारी काम चालत असे. तथापि प्रांतांतील ज्या लोकांना रोमनगरवाशांचा हक्क प्राप्त झाला होता त्यांची व रोमनगरवाशांची बहुतेक अंशी बरोबरी झाली होती. प्रांतांत वसाहती करणें व प्रांतांतील कांहीं लोकांना रोमनगरवाशांचा हक्क देणें ह्या द्विविध युक्तीनें हळूहळू प्रांतांत रोमनलोकांचें एक राष्ट्रच झालें होतें. बादशाही कारकीर्दीत रोमच्या राज्याची लोकसंख्या बांयकांमुलांसुद्धां दोन कोटि रोमनगरवासी, चार कोटि प्रांतांतले लोक, आणि सहा कोटि दास इतकी होती, असें गिबन नवाच्या इतिहासकार्यानें सरासरी स्थूलमानानें काढिलें आहे.

वास्तविक पाहतां रोमच्या राज्यांत सर्वसत्ता लष्करी लोकांचे

हार्तीं होती; तथापि बादशाहा बाहेरून असें दाखवी कीं, लोकांना मुलकीसंबंधें स्वातंत्र्य आहे, आणि मला व सैन्याला सेनेत सभा वरिष्ठ आहे, ह्यामुळे लष्करी लोकांनीं माझ्या हुकुमांत राहिलें पाहिजे, असा जो मी हक्क सांगतो तो फक्त प्रजासत्ताक राज्याचा मुख्य अधिकारी आहे ह्या नात्यानें सांगतो. सेनेत मधले लोक आपल्या अधिकारानें बादशाह निवडून काढीत; पण त्या निवडलेल्या मनुष्याला बादशाह नेमण्याविषयीं शिपायांचें अनुमोदन घ्यावें लागत असे. बादशाह आपण जिवंत असतांनाच आपले पश्चात् होणारे बादशाहाला बहुत करून गादीचा मालक कबूल करून त्याचे हार्तीं कांहीं सत्ता देत असत. ह्यामुळे गादी रिकामी पडल्यापासून होणारे धोके होत नसत. ह्याप्रमाणें कामोदस बादशाह मृत्यु पावे तोंपर्यंत कांहीं धोके खेरीज करून लष्करी अमलाला उडवणारे बाकीचे सर्व धोके मोठ्या युक्तीनें टाळले होते.

रोमचीं आरमारें तांबड्या समुद्रावरील मियासहोर्मस बंदराहून मलबारकिनारा व सिंहलद्वीप एथें प्रतिवर्षीं रेशीम, मोतीं, व मसाल्याचे जिनस आणण्याकरितां जात असत. आणि ह्या जिनसांबद्दल ते तेथल्या लोकांला चांदी देत असत; कांकीं हल्लीं प्रमाणें त्या वेळेसही हिंदुस्थानांतले लोक आपल्या देशांत उत्पन्न होणाऱ्या पदार्थावरच संतुष्ट असत, व त्यामुळे ते दुसऱ्या देशांतील जिनस आपल्या देशांत फारसे आणीत नसत.

धडा १६.

कामोदस बादशाहानंतर (इ० स० १९२,) बादशाहाचे गाडीचे शिपाई व त्यांच्यावरचा मुख्य अधिकारी ह्यांनीं बाद-

शाह नेमण्याचा हक्क आपणाकडे घेतला होता, पण पहिल्या

रोमली बादशा-
ही कारकीर्द (मिथि-
म). इ० स० २००-
५६८.

बादशाहाचा वय कळून मग दुसऱ्या बाद-
शाहाने त्याच्या गादीवर यावे ह्याप्रमाणे वर-
चेवर होऊ लागले. बादशाही जांभळा झगा
आपणांस मिळावा (झणजे गादी आपणांस

मिळावी) असा हक्क सांगणाऱ्यांच्या सैन्यांचे जे परस्पर कलह
होत असत त्यांखेरीज बादशाहीचे हद्दींत कोठे लढाईचा आवाज
ऐकू येत नसे. सेंपिमियस सेवरस बादशाहाने सेनेत नांवाची
राज्यकारभार करणारी सभा एकीकडे ठेवून व्यवस्थित राज्याचे
पोम होते ते अगदीं नाहीसे केले. त्या वेळेपासून सर्व मुलकी
व लष्करी अधिकार बादशाहाकडे आला. त्याच्या आंगची
पवित्रता ईश्वराचे पवित्रते जवळ जवळ आहे असे मानीत. निर-
निराळे देशांच्या संबंधाने जे भेद होते ते, हे सर्वांचे मिळून एक
सांमान्य राज्य झाले होते झणून ह्यांत लोपून गेले. दोन लो-
कांखेरीज बाकी सर्व लोक एकसारखे होऊन गेले होते. यहूदी
लोक आपल्या धर्मांमुळे निराळे राहिले, आणि ग्रीक लोक आ-
पल्या विद्येमुळे निराळे राहिले.

पुढे प्रत्येक बादशाहाचे मरणानंतर गादीविपर्यी झटपट होणे
ही गोष्ट नित्याच्या पाठांतली होऊन गेल्यामुळे, दूरदूरच्या प्रांतां-
तील सेनापति आपणांस स्वतंत्र झणवू लागले. मुख्य अधि-
काराचे स्थळ एकच राहणे आतां ह्यापुढे शक्य नाही, असे दि-
योक्लेशियन (इ० स० २८४) बादशाहाला वाटल्यावरून
त्याने बादशाही अमलाखालचा सर्व मुलूख चौघांला वांटून
दिला, व त्यांतून प्रत्येकाचा डामडौल पूर्वेकडील बादशाहांच्या
डामडौलाप्रमाणे ठेविला. हा मुलखाचे निरनिराळे भागांत नि-
रनिराळे अधिकारी ठेवण्याचा दियोक्लेशियनचा वेत कान्स्तंतीन

बादशाहांनें अधिक अमलांत आणिला (इ० स० ३०६). त्यानें मुलकी व लष्करी हों दोन्ही कामें वेगवेगळीं केलीं, सरहद्दींवर व मोठमोठ्या शहरांत कौन्त व द्यूक ह्या नांवांचे अंमलदार करून ठेविले, आणि खासदरबारांत मोठमोठे अधिकारी नेमिले, ह्याप्रमाणें प्रथम निकोमेदी व मिलान ह्या दोन रोम शहरांखेरीज नव्या राजधान्या झाल्या, आणि नंतर बादशाहाची गादी बदलून बैजंतियम (कान्स्तांतिनोपल) शहरास आणली. त्यामुळें पश्चिमेकडील मुलूख व पूर्वेकडील मुलूख असे बादशाही अमलाखालच्या मुलखाचे दोन भाग केल्याशिवाय गत्यंतर नव्हतें. ह्याप्रमाणें झालेली राज्याची वांटणी वालेंतिनियन बादशाहांनें कायम मात्र ठेविली होती. पण पुढें थियोदोशियस बादशाह मरण पावल्यावर त्याच्या दोन मुलांनीं ती अगदींच पक्की केली. ह्मणजे त्याचे दोन मुलांपैकीं एक होनोरियस हा पश्चिमेचा बादशाह ह्या नांवानें रोम शहरांत राज्य करूं लागला, आणि दुसरा आर्केदियस हा पूर्वेचा बादशाह ह्या नांवानें बैजंतियम एथें राज्य करूं लागला (इ० स० ३९५).

ह्यानंतर जे लोक आल्प्स पर्वतांपलीकडे हा काळपर्यंत प्रसिद्धीस न येतां राहिले होते (त्यांला अडाणी ह्मणत असत, परंतु ते मुख्यत्वेकरून आर्य वंशांतले होते, ह्मणजे गाथ, वान्दल, व बर्गदी हे लोक होते.) ते आल्प्स पर्वतांवरून पश्चिमेकडील राज्यांत आले, आणि इ० स० ४७६ त त्या राज्याची समाप्ति करून अडाणी लोकांच्या जुटाचा सेनापति ओदोयासर ह्याला त्यांनीं इतालींतील प्रांतांच्या गादीवर बसाविलें.

इतकें झालें तरी रोमन लोकांनीं सर्व जंगाला आपणासारखें करून बादशाही अमलाखालचे सर्व लोक एक जातीचे करण्याविषयीं फार मेहेनत चालविली होती ती व्यर्थ झाली नाहीं, ह्मण-

जे बादशाही राज्यांतील सर्व लोकांचें एकजातित्व नष्ट झालें नाहीं, इतकेंच नाहीं तर नूतन व जोरदार जो ख्रिस्ती धर्म ह्याची मदत झाली. कांहीं बादशाहांनीं त्या धर्माचा छल केला होता; परंतु तो व्यर्थ झाला. कारण सर्वत्र एक राज्य असल्यामुळें, व एका भागापासून दुसऱ्या भागाशीं सोप्या रीतीनें दळणवळण होत असल्यामुळें, त्या धर्माचा प्रसार चोहीकडे होण्यास साहाय्य झालें. कान्स्तंतेन बादशाहानें तो धर्म स्वीकारून तो सर्व राज्यांत चालू केला, आणि तेव्हांपासून त्या धर्माला सरकारांतून आश्रय मिळू लागला. यहूदी लोक व प्राचीन रोमन लोक ह्यांच्या मध्ये धर्म व सरकार ह्यांचें ऐक्य होतें. परंतु ह्या नव्या धर्माचा अंमल स्वतंत्र होता, व तो इतका पूर्ण होता कीं बादशाही अमलाचे बरोबरीचा झाला होता. ह्यापासून प्रत्यक्ष काथलिक पंथ उत्पन्न झाला. त्यांत श्रद्धा व कर्मपद्धति सर्वत्र एकसारखी होती. तो स्वतंत्र होता; परंतु पाखंडी लोकांचें शासन करण्याकरितां साहाय्य पाहिजे तेव्हां तें सरकाराजवळ मागावें लागत असे. ह्याप्रमाणें जेथें जेथें रोमच्या बादशाहांचें राज्य होतें तेथें तेथें ख्रिस्ती व सुधारणा हीं होती.

धडा १७.

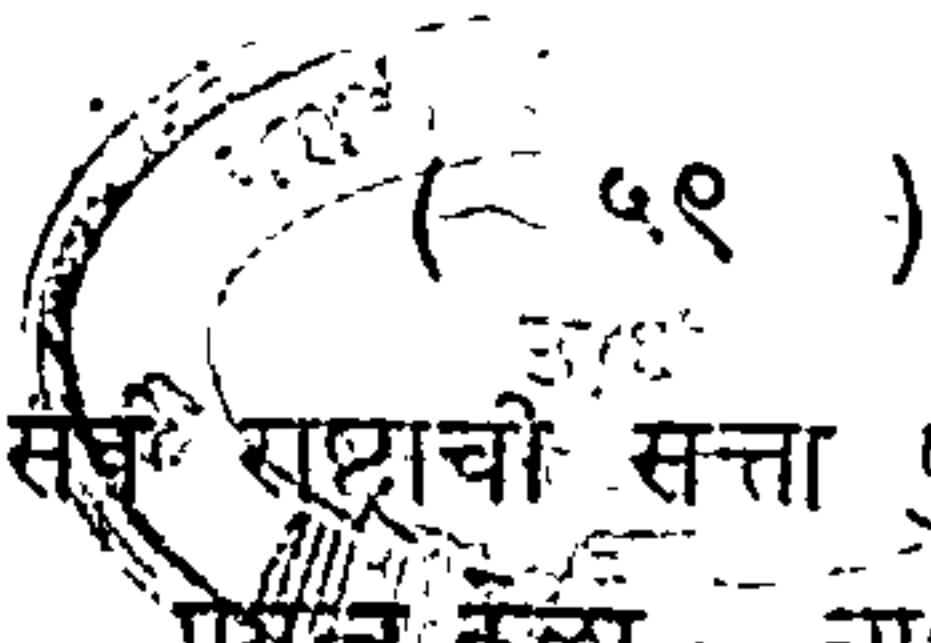
न्यूतन ह्यणजे जर्मन लोक ह्यांचीं कुळें दान्युब नदी व बाल्टिक समुद्र येथून निघून रोमच्या राज्याच्या सरहद्दीपर्यंत येत होती अथवा आलीं, येथपर्यंत मागें चवदावे धड्यांत तुह्मी वाचिलें आहे. पुढें व्यापारी लोक सरहद्दीच्या अलीकडे येऊं जाऊं लागले. जर्मन लोक रोमच्या सैन्यांत चाकरीस रा-

अडाणी लोक इ-
ताली देशांत येतान.
इ० स० २००-
५६८.

हिले. कान्स्तंतैन बादशाहानंतर सैन्यांत अडाणी लोकांचा भरणा पुष्कळ झाला, व त्यूतन लोकांच्या सरदारांना मोठ्या पदव्या व हुद्याचीं कामें मिळूं लागलीं. ह्यामुळे जेव्हां त्यूतन लोकांचे खूमचे खूम रोमच्या राज्याच्या प्रांतांत येऊन राहूं लागले तेव्हां ते परक्या लोकांसारखे आले नाहींत, तर वसाहत करणाऱ्यांच्या नात्यानें आले. रोम शहरांतील लौकिकपद्धति, राज्यकारभाराची पद्धति, व सर्व प्रतिष्ठा आणि मान ह्याचें मूलस्थान जो बादशाह त्याची पवित्र मूर्ति, ह्यांना ते मनापासून मान देत. ख्रिस्ती शकाच्या चवथ्या शतकांत गाथ (आर्य) लोक बाल्टिक समुद्रापासून युक्झैन समुद्रापर्यंत जो प्रदेश आहे त्या सर्व प्रदेशावर पसरले. मागचे वाजूस राहणाऱ्या तुराणी लोकांनीं पुढें रेंटल्यामुळे ते दान्युब नदीवर येऊन पडले. येथें थियोदोशियस बादशाहानें त्यांना कांहीं वेळ पुढें जाऊ दिलें नाहीं. पुढें तो मरण पावल्यावर त्यांचा राजा अलारिक ह्यानें त्यांस घेऊन पुढें चाल करून ग्रीसदेश घेतला. तेथें कांहीं दिवस राहिल्यावर त्यांनीं इतालीवर चाल केली. तेव्हां होनोरियस बादशाह हा आपल्या रावेना शहराजवळच्या दलदलीपर्यंत मागे हटला. इ० स० ४१० त अलारिक राजानें रोम शहर घेतलें. त्याच वेळेस वान्दल, स्वेवी, बर्गदी, व फ्रांक ह्या जर्मन लोकांच्या दुसऱ्या खूमांनीं जैन नदी उतरून गाल (फ्रान्स) व स्पेन हे दोन देश घेतले. वान्दल लोकांनीं समुद्रांतून स्पेन मधून आफ्रिकेंत जाऊन तेथें जे रोमच्या राज्याचे प्रांत होते ते घेतले. नंतर हूण (तुराणी) लोक आले, त्यांचा राजा आत्तिल हा होता. त्यानें पूर्वेच्या बादशाहाकडून जबरीनें कांहीं मुलूख

घेतल्यावर गाल व इताली ह्यांवर चाल केली, आणि इ० स० ४५२ त त्यानें मिलान शहर घेतलें. परंतु तो मेल्यामुळें त्याचें प्राबल्य नाहींसें झालें. नंतर वान्दल लोक आफ्रिकेंतून गलबतांत वसून सिसिली बेटांत गेले, आणि तें बेट घेतल्यांवर त्यांनीं रोम शहर पुनः लुटिलें. पुढें असें झालें कीं, खुद्द बादशाहांला अडाणी लोकांचे सेनापति अगर मदत करणारे अडाणी लोक ह्यांच्या मर्जाप्रमाणें आश्रय मिळें किंवा त्यांच्या बदल्या होत. इ० स० ४७६ त मागे सांगितल्या प्रमाणें इतालींतल्या अडाणी लोकांच्या जुटाचा सेनापति ओदोयासर ह्यानें पश्चिमेच्या राज्याचा शेवटचा नांवाचा बादशाह होता त्याला स्थानभ्रष्ट केलें, आणि आपण त्याच्या गादीवर बसला.

परंतु तुराणी लोकांचा आत्तिला राजा खेरीज करून बाकीच्या अडाणी लोकांच्या सर्व राजांचें लक्ष्य रोमच्या बादशाहींतील व्यवस्था, कायदा, व कलाकौशल्य ह्यांचें रक्षण करण्याकडे विशेष होतें; त्यांचा नाश करण्याकडे नव्हतें. त्यांनीं रोमची पद्धति व कायदे ह्यांचा स्वीकार केला, आणि बादशाहापासून आपले किताब घेतले. ओदोयासर सेनापति ह्यानें पश्चिमेकडील राज्य बुडविलें तेव्हां वैजंतियम एथील बादशाह हा पश्चिमेचें व पूर्वेचें ह्या दोन्ही राज्यांचा बादशाह झाला होता, त्याजकडून इतालींतील प्रांतांचा राजा हा किताब आपणास मिळवून घेतला. पूर्वेचा बादशाह हा अझूनही पश्चिमेच्या राज्यांच्या कामांत हात घालीत असे. वैजंतियम एथील दरबारांत हुशार झालेला आस्ट्रोगाथ लोकांपैकीं थियोदोरिक ह्मणून एक होता, त्यानें ओदोयासर व त्याचे अव्यवस्थित लोक ह्यांपासून इताली देश सोडविला, हें त्यानें आपण बादशाहाचा प्रतिनिधि ह्या नात्यानें केलें. नंतर त्यानें तेथें आस्ट्रोगाथ ह्यांचे राज्याची

(५९)

378

स्थापना करून सध्या साष्टाची सत्ता पुनः एकाधीन करण्यासाठी
प्रयत्न केला. त्याने कायदे केले ते रोमन

इ० स० ४९३.

व गाथ ह्या दोघांनाही सारखे लागू अस-
णारे केले. त्याने शेतकी व कलाकौशल्य ह्याला पुनः ऊर्जित
दर्शस आणिले, आणि रोम शहरांतील जुन्या वैभवाची आठवण
राहण्यासारखी जी प्राचीन कालची इमारती वगैरे कामे होती
ती त्याने तशीच राखिली होती. सर्वत्र स्वस्थता होऊन धान्या-
दिकांची स्वस्ताई झाली, त्यामुळे विद्येचे पुनरुज्जीवन झाले,
आणि आदिकवींच्या ग्रंथांसारख्या ग्रंथांचा जो शेवटी एकदम
भरभराट झाला त्याचे थियोदोरिक ह्याचे राज्याला मोठे भूषण
झाले. परंतु त्याचे वंशज झाले ते त्यासारखे नव्हते. पूर्वेचा
बादशाह जस्टिनियन ह्याने आपला महान् सेनापति बेलिसारि-
यस ह्याला इ० स० ५२६ त इताली परत घेण्याकरिता पाठ-
विले, तेव्हा जे शुद्ध झाले त्यांत आल्बोगाथ ह्यांचा वंश व नांव
ही बुडाली. इताली पुनः रोमच्या राज्याला जोडल्यावर तिचे
निरनिराळे भाग केले. कांहीं भागांवर कौंत नामक अधिकारी
होते, व कांहींवर द्यूक होते, ते सर्व, बिजंतियम एथील बादशा-
हाचा प्रतिनिधि जो रावेना शहरचा एक्सार्क झणून होता, त्याला
इ० स० ५६८ त लॉबर्ड लोकांनी त्याचे शहरांत कोंडून टाकी-
पर्यंत, त्याचे अमलाखाली होते.

आल्प्स पर्वतांचे पलीकडे सुद्धा दोन गोष्टींनी रोमचे स्मरण
राहिले होते, ह्मणजे एक धर्माची मंडळी आणि एक कायदा.
जिकडे तिकडे अव्यवस्था पाहून धर्माच्या मंडळींतील लोक रोम
शहर मध्यस्थान समजून तेथे चहूंकडून जमले. व एकामागून
एक जे धर्माधिकारी झाले ते हुशार आणि झटून काम करणारे अ-
सल्यामुळे त्यांनी पोप नांवाच्या मुख्य धर्माधिकार्यांच्या अमलाचा

पाया चांगला बसविला. पुढें सर्व अडाणी लोक एकामागून एक असे ख्रिस्ती धर्मानुयायी झाले. त्यांत प्रथम गाथ लोकांनीं तो धर्म स्वीकारिला, व शेवटीं फ्रांक आणि साक्सन ह्यांनीं स्वीकारिला.

रोम येथें जो मुलकी कायदा चालू होता तो स्पेन, गाल देशाचा दक्षिण भाग, व जर्मनीचे हद्दीवरचे प्रांत, एथील सामान्य लोक व धर्मोपदेशक लोक मानीत असत. इतर्लींत तो अजूनही राहिला आहे. नव्या राजांनीं त्याला आश्रय दिला, व थियोदोशियस बादशाहाचे कायदे विसिगाथ व बर्गदी ह्यांच्या राजांनीं पुनः चालू केले.

धडा १८.

इतर व्यूतन लोकांपेक्षां लांबर्ड लोक अधिक रानटी होते, व ते धर्मोपदेशकांचा फार द्वेष करीत. लांबर्ड फ्रांक लोकांचा उदय. ते रोमन लोकांवर स्नेह करिनात. लोक पोपाशीं विरुद्ध चालल्यामुळें, आणि वैजंतियम येथील बादशाहाच्या प्रतिनिधी

कडून त्याला साहाय्य न मिळाल्यामुळें, आल्प्स पर्वतांपलीकडील व्यूतन लोकांपैकीं जे सर्वांत प्रबळ होते त्यांच्या तोंडाकडे त्यांस पहावें लागलें. ते लोक फ्रांक होते.

इ० स० ४८१. पांचव्या शतकाच्या अखेरीस फ्रांक लोकांच्या

साली नामक खूमाचा मुख्य जो क्लोविस हा जैन नदीच्या खालच्या भागावर राहणारे आपले बंधुवर्ग रिपुरी-फ्रांक लोक ह्यांना सोडून गाल देश पुनः जिंकण्याकरितां निघाला. त्यानें जैन नदीच्या थडींतील बर्गदी लोकांचें राज्य लवकरच काबीज करून घेतलें, आणि आकितेन (गाल देशाचा नैर्ऋत्य भाग) येथून विसिगाथ लोकांना हांकून दिलें. जैन नदीचे

पूर्वेस राहणारे आलेमनी लोक व त्यांचे एकोप्याचे लोक ह्यांना जिंकून जर्मनीच्या पश्चिम व दक्षिण भागांतील, ह्मणजे बिस्केच्या उपसागरापासून इन व एम्स ह्या दोन नद्यांपर्यंत जो प्रदेश आहे त्यांतील, सर्व लोकांना त्याने आपल्या अमलाखालीं आणिले. आठव्या शतकाचे अर्ध होईपर्यंत हे फ्रांक लोक मेरोविंजियन राजांच्या अमलाखालीं असतां त्यांचे एकच मोठे राज्य होते असें नाहीं, तर लहान लहान संस्थाने मिळून त्यांचा एक कट झालेला होता. परंतु आठव्या शतकाचे अर्ध झाल्यावर, “मेयर्स आफ् दि पालेस” ह्मणून मोठे कामगार होते त्यांचे हातीं सर्व खरी सत्ता गेली, व आस्त्रेशियन फ्रांक लोकांनीं आपल्या सर्व बंधुवर्गांचा पुढारीपणा घेऊन राज्य दृढ केले. फ्रांक लोक हे सत्यगामी होते, व ते धर्मोपदेशकांचे मित्र होते; त्यामुळे धर्मोपदेशकांनीं त्यांना आपले हाताखालचे प्रांतांतील रोमन लोकांत मोठ्या आदराने येऊ दिले. पोप हा लांबर्द लोकांवर खपा झाला होता, आणि मूर्तिपूजा पश्चिमयुरोपांतील ख्रिस्ती लोकांनीं चालू केली असतां बेजंतियम एथील बादशाहाने मूर्ति मोडून टाकण्याचा हुकूम केला होता. हे पोपास वाईट वाटून हुकूम मानूं नये असा त्यानें निश्चय केला; आणि चार्लस मार्तेल ह्मणून जो मेयर आफ् दि पालेस व वास्तविक पाहिले असतां फ्रांक लोकांचे राज्याचा अधिकारी होता, त्याच्याजवळ साहाय्य मागितले. चार्लसचा मुलगा पेपिन ह्यानें त्यांचे मागणे मान्य केले, व उत्तरइतालींत एक्सार्काच्या, ह्मणजे बेजंतियम येथील बादशाहाच्या प्रतिनिधीच्या, हाताखालीं जितका मुलूख होता तितका सर्व त्या पोपाला दिला. ते उपकार फेडण्याकरितां पोपाने शेवटच्या मेरोविंजियन राजाला पदच्युत करून पेपिन ह्याला त्याच्या राज्याचा अधिकार दिला. ह्यानंतर वीस वर्षांनीं पेपिनचा मुलगा

चार्लस ह्यानें लांवर्ड लोकांना जिंकून त्यांचें राज्य घेतलें. इ०

स० ८०० त तो रोम शहरीं गेला तेव्हां
इ० स० ७७८.

कान्स्तंतैन बादशाहानें ख्रिस्ती धर्मानुयायी लोकांकरितां बांधिलेल्या सेंटपितरच्या थोरल्या देवळांत पोपानें त्याला रोमच्या राज्याचा मुगूट दिला. हा फ्रांक व पोप हे दोघे एकत्र मिळून त्यांनीं पूर्वेच्या राज्याचे बादशाहाचा अंमल आपणांवर नाहीं असें प्रगट केलें, व रोमशहरीं राज्याची मुख्य गादी पुनः स्थापिली. तरी अजून बैजंतियम एथील बादशाह राज्य करीतच होते. त्यावेळेपासून पूर्वेच्या राज्याची समाप्ति होईपर्यंत (१४५३) एकसारखे दोन्ही गाद्यांवरील बादशाह परस्परांस प्रतिस्पर्धी व शत्रू असें लेखीत.

चार्लस ऊर्फ शार्लमेन ह्यानें पुनः नीट व्यवस्था करून पश्चिमेकडील सर्व मुलखाची चांगली वंदिस्ती केली, आणि रानवट व मूर्तिपूजक ह्या लोकांच्या बरोबर युद्ध करण्याकरितां ह्मणून आपल्या राज्यांतील सैन्य आणखी एकदां बाहेर पाठविलें. ईब्रो (स्पेन) नदीपासून कॉर्पेथियन पर्वतांपर्यंत, व ऐदर नदीपासून लिरिस (इताली) नदीपर्यंत, त्याचा अंमल होता. जैन नदी हा त्याच्या राज्याचा मध्य होता, आखन (एलाशापेल) शहर त्याची राजधानी होती, व तो अस्सल जर्मन होता. प्रजेवर अंमल चालविणें; कायदे करणें; कलाकौशल्य, शिक्षण, आणि विद्या ह्यांविषयीं आस्था बाळगणें; युद्धकरणें; आणि वकिली करणें; ह्या सर्व कामांत तो मोठा प्रवीण होता. ज्या लोकांना त्यानें एका बादशाहीखालीं आणिलें ते नियमित रीतीनें वागण्यास तयार झालेले नसल्यामुळे तो मरण पावल्यावर पुनः ते वेगळे पडले. परंतु त्यानें केलेल्या गोष्टींचा परिणाम नाहींसा

झाला नाही. मागील काळचा घोंटाळा नाहीसा करून नूतन व्यवस्थापूर्वक राज्य स्थापन केलें तें ह्यानेंच पहिल्यानें केलें.

धडा १९.

चार्लस अफ शार्लमेन ह्याच्या राज्याची त्याच्या नातवांमध्ये सारखी वांटणी झाली [इ० स० ८४३]. तेव्हां हल्लीं जो फ्रान्स देश आहे त्याचा जो भाग होन व म्यूस ह्या नद्यांच्या पश्चिमेकडे आहे तो बहुतेक चार्लसानें घेतला.

जर्मनी- फ्रान्स.
इ० स० ८४३.

लोथर ह्याला बादशाह झणत झणून त्यानें उत्तरसमुद्रापासून भूमध्यसमुद्रापर्यंत एक लांबच लांब चिरोटी घेतली; तींत रोम व आखन हीं दोन्ही शहरें होती. लुईनें रैन नदीच्या पूर्वेकडील सर्व भाग घेतला, तेव्हां हल्लीं ज्याला जर्मनी असें झणतात तो भाग प्रथम निराळा झाला. लुईचे लोक जर्मन भाषा बोलत, व चार्लसाचे लोक फ्रांक लातिन भाषा बोलत. नंतर लोथरच्या राज्याचे ई-ताली, बर्गदी, व लोरेन (लोथरिंजी) असे भाग झाले. इ०

स० ८८८ त तिन्हीं राज्यें चार्लसाच्या अ-
इ० स० ८८८. "मलाखालीं झालीं. ह्या चार्लसाला "लठ्ठ चार्लस" झणत. नंतर तीं राज्यें निरनिराळीं झालीं तीं पुनः कधीं एकत्र झालीं नाहींत.

चार्लसाच्या वंशाची समाप्ति झाली तेव्हां जर्मनींत फ्रांकोनी, स्वाबी, बावारी, साक्सन, व लोरेनर (रैनच्या पश्चिमेकडील) असे पांच लोक होते, ते निवड करून बादशाहांची नेमणूक करीत असत. त्यांपैकीं ओत्तो नांवाचा एक कोणी होता त्याला पोपानें सांगितलें कीं, इतालींतील झोटिंगबादशाही त्यां नाहींशी

केली, तर मी तुला रोमचा बादशाह हा किताब देईन. त्यावरून तो रोमपर्यंत गेला, आणि तेथे त्यानें शार्लमेनच्या राज्याचें पुनरुज्जीवन केलें, किंवा रोमचें पवित्र राज्यच त्यानें नवें केलें, असें ह्याटलें असतांही चालेल. तें पवित्र राज्य त्या वेळेपासून तसेंच चाललें आहे. पृथ्वीवर जेथे जेथे रोमन काथलिक धर्म आहे तेथे तेथे तें राज्य असावें, असा त्याचा संकल्प होता. ह्याणजे धर्मसंबंधानें त्याचा स्वामी पोप असावा, व इहलोकच्या संबंधानें त्याचा स्वामी बादशाह असावा, असें होतें. ओत्तो हा जर्मनीचा राजा असल्यामुळे त्यानें लोथरिंजी प्रांत आपल्या राज्याला जोडला, आणि बर्गदी प्रांत आपल्या आश्रयाखाली ठेविला, आणि आपल्या राज्याच्या पूर्वेकडील भागाला बळकटी आणण्याकरितां तुराणी वंशांतील हंगरी लोकांकडून बरोबर कळप घेऊन फिरण्याची चाल जबरदस्तीनें सोडून देवविली. ह्याप्रमाणें खास जर्मनी, व इतालीचे दोन तृतीयांश, शिवाय बर्गदी, बोहिमिया, मोराविया, पोलंद, व देन्मार्क हीं राज्यें त्याचे अमलाखालीं होती. हंगरीचें राज्यही त्याचे अमलाखालीं कदाचित् होतेंसें

इ० स० ९८३. दिसतें. त्यानें सर्व जर्मन लोक एक करून

त्यांचें एक राष्ट्रच केलें. त्याबरोबरच त्यानें रोम व रोमाकडचा अधिकार हीं त्यांचे हातीं देऊन त्यांला युरोपांतील सर्व लोकांमध्ये श्रेष्ठत्वाचे शिखरास चढविलें.

पश्चिमेकडील फ्रांक लोकांचे राज्यांत कार्लिंग राजे (थोरल्या चार्लसाच्या वंशांतले) लेयान शहरीं राज्य करीत असत, त्यांचे जागीं ह्यू कापेत ह्याणून पारिस शहरचा क्रान्त होता तो व त्याचे वंशांतले पुरुष इ० स० ९८७ पासून राज्य करूं लागले. ह्या देशांतील फ्रांक लोक रोमन झालेल्या केलत लोकांतच मिळून गेले होते. ह्यांची भाषा वेगळी होती इतकाच काय तो हे व

जर्मनीतील फ्रांक लोक ह्या दोहोंत भेद होता. ह्यांच्या देशाच्या
पूर्वेस जर्मनीतील वर्गदी व लोरेन हे दोन प्रांत
इ० स० १८७. होते. येथील गादीवर ह्यू कापेत वसला
तेव्हांपासून ह्या देशास फ्रान्स हें नांव दिलें तरी चालेल.

धडा २०.

जे व्यूतन लोक सरहद्दीचें उलंघन करून रोमच्या राज्यांत
पश्चिम युरोपां- आले, त्यांच्या इतिहासाची तुझाला आतां
तील आर्य लोकांच्या थोडीशी माहिती झाली आहे; तरी सर्व
वसाहतीचा पुनः वि- व्यूतन लोकांनीं युरोपांत ज्या ज्या वसाहती
चार.

केल्या त्यांचीही सामान्य माहिती तुझाला असली पाहिजे.

तुझाला मागें वाचून जें समजलें आहे तें प्रथम मनांत
आणा—

१. आपणांला ठाऊक आहेत असे युरोपांतले अगदीं प्राचीन
काळचे लोक काळे होते. ते पिरनीस पर्वतांचे बास्क प्रांत व
आकितेन (फ्रान्स देशाचा नैर्ऋत्यभाग) ह्यांमध्ये निराळेच हल्लीं
आढळतात. त्यांची भाषा आर्य लोकांच्या भाषेहून निराळी आहे.

२. नंतर केल्ट लोक आले. ते आर्य वंशांतले होते (धडा
१४). त्यांनीं मूळचे राहणारे बहुतेक काळे लोक आपणांत
मिळवून घेतले, व त्यांजकडून आपल्या केल्टिक भाषेचा स्वीकार
करविला.

३. केल्ट लोकांच्या मागून आर्य वंशांतील दुसऱ्या लोकांची
एक टोळी आली. ते लोक व्यूतन होते. त्यांनीं केल्ट लो-
कांना युरोपाच्या पश्चिमहद्दींत हांकून लाविलें, आणि आपण
त्यांच्या जागा घेतल्या.

गाथ लोकांनीं स्पेन देशांत आपला अंमल बसविला, आणि आपण तेथें राहणारे बहुतेक रोमनासारखे झालेले केल्त लोक होते त्यांच्या मध्ये मिसळले, व एका प्रकारची लातिन भाषा बोलू लागले. इताली, स्वित्सर्लंडचा कांहीं भाग, आणि फ्रान्सचा दक्षिणभाग (प्रोविन्स प्रांत) ह्या ठिकाणीं असंच झालें. रोमच्या राज्याचे हद्दींनजीकचे प्रांत, ह्यणजे वालाख्या, मोल्देव्या, हंगारीचा कांहीं भाग, ट्रान्सिल्वानिया, व बेसारब्या, ह्या सर्व प्रांतांतही असंच झालें. भाषा, कलाकौशल्य व पलडेच्या चाली ह्यांमध्ये रोमचे संबंधांनं इताली व प्रोविन्स प्रांत ह्या दोन ठिकाणीं फारच फरक चालत आलेला होता; अकितेनमध्ये त्यापेक्षां कांहीं कमी होता; नार्मदींत त्याहीपेक्षां कांहीं कमी होता; ब्रितनांत अगदींच कमी होता, मुळींच नव्हता असं झटलें तरी चालेल. ग्रीस देशांत अर्वाचीन स्वरूपास आलेली ह्यणजे कालगतीच्या योगानें व्याकरणदृष्ट्या बदललेली जुनी ग्रीक भाषा रोमाइक भाषेंत आढळते. रोमान्स भाषांचा प्राचीन लातिन भाषेशीं जो संबंध आहे तोच रोमाइक भाषेचा प्राचीन ग्रीक भाषेशीं संबंध आहे.

तुम्हांला मागें सांगितलें आहे कीं, कांहीं फ्रांक लोक ज्याला हल्लीं फ्रान्स म्हणतात त्या देशांत शिरले. तेथें राहणारे लोकांत रोमन झालेल्या केल्त लोकांचा भरणा मोठा होता त्यांच्यांत ते पुढें कांहीं दिवसांनीं मिसळले, व त्याप्रमाणें एक प्रकारची लातिन भाषा बोलू लागले.

रोमच्या जुन्या राज्याच्या हद्दीच्या बाहेर उत्तरेस व पूर्वेस

-
- १ अर्वाचीन काळच्या ग्रीक लोकांच्या भाषेस रोमाइक भाषा म्हणतात.
 - २ रोमन ह्यणजे लातिन भाषा हिजवामून थेट निघालेल्या भाषास रोमान्स हें नांव आहे.

राहणाऱ्या व्यूतन लोकांनीं आपल्या भाषेंत लातिन भाषेचें मि-
श्रण होऊं दिलें नव्हतें, हेंही मागें सांगितलें आहे; व गाथ
लोकांची भाषा नवव्या शतकांत अगदीं नाहींशी झाली (चवथ्या
शतकांत त्या भाषेंत लिहिलेलां असा फक्त एकच ग्रंथ उपलब्ध
आहे); परंतु तत्सजातीय व्यूतन लोक व त्यांच्या भाषा अजून
आहेत. हालंद व ब्रिटिश बेटें एथील लोक व त्यांत जी एक
प्रकारची जर्मन भाषा आहे ती, आणि मध्य जर्मनीतील लोक व
त्यांत जी दुसरे प्रकारची जर्मनभाषा आहे ती, हीं व्यूतन जातीचीं
आहेत. दुसरा व्यूतन लोकांचा वर्ग स्कान्दिनावी ह्मणून एक
आहे, तो स्वीदन, नोर्वे, देन्मार्क, व ऐसलंद ह्या देशांत आहे.
आर्य लोकांची तिसरी शाखा स्लावोनी ह्मणून एक आहे, तींत
पूर्वप्रुश्या, रूस, पोलंड, बोहीमिया, बल्गारिया, सर्बिया, व क्रो-
याशिया ह्या देशांतील लोक येतात.

आतां हीं नांवें कसकशीं पडलीं ह्याचा थांग लावणें हें येथें
आवश्यक आहे. कारण ह्यावरून जे आर्य लोक मूळठिकाण
सोडून पश्चिमेकडे गेले ते कोण कोणते देशांत राहिले हें तुह्यांला
कळेल. हे पश्चिमेकडील आर्य लोक युरोपाच्या मोठ्या पश्चिमद्वीपक-
ल्पांतच सर्व दाटीनें भरले होते. ह्यांचींच इंग्लंड, जर्मनी,
फ्रान्स, स्पेन, आणि इतर सुधारलेलीं पश्चिमेकडील राष्ट्रें झालीं.

ह्यांच्या हद्दीचे बाहेर पूर्वेकडे तुराणी वंशांतले कळप घेऊन
फिरणारे कांहीं लोक होते. हे आशियांतील उच्च प्रदेशांत
आर्य लोक होते त्यांना तेथून पुढें रेटण्याविषयीं झटत असत
असें आपणांला कळून आलेंच आहे. ह्यांत फिन्लंडचे लोक, बा-
ल्टिक समुद्रावरील इस्थोनीचे लोक, लाप्लंडचे लोक, व हंगारीचे
लोक हे येतात. ह्यांच्या पलीकडे पूर्वेस तुराणी घराण्यांतल्या
लोकांचा मुख्य भरणा होता. त्यांच्या तुंगुसी, मंगोली, आणि

तुर्की अशा तीन शाखा होत्या. नकाशावरून तुमच्या ध्यानांत येईल कीं, युरोपाचा पूर्वभाग व आशियेचा उत्तरभाग हे चीनचें राज्य, रूसचें राज्य, आणि तुर्कस्थान ह्यांच्यामध्ये वांटले आहेत. तुराणी लोकांच्या इतिहासांत मुख्य गोष्ट ही आढळते कीं, मंगोली लोकांपैकीं झिंगिजखान नांवाच्या एका महाविजयी पुरुषानें एक मोठें राज्य स्थापिलें इ० स० (१२२७). त्या राज्यांत चीन, रूस, सिलेसिया, पोलंड, आणि कास्पियन समुद्र व काळा समुद्र ह्यांच्या उत्तरेकडील तुर्की लोकांचीं संस्थाने, इतके मुख्य होते. तेराव्या शतकाच्या अखेरीस हें राज्य मोडून त्याचीं चीन, तुर्कस्थान, सैबीरिया, रूसदेशाचा दक्षिणभाग, व इराण ह्या ठिकाणीं लहान लहान राज्ये होऊन त्यांवर मंगोली जातीचे राजे राज्य करूं लागले. सन १३६० त चीन देशांतून मंगोल लोकांना हांकून लाविलें, व पंधरावें शतकांत त्यांचेकडून रूस देश गेला. परंतु सन १३६९ त तैमूर ह्याच्या अमलाखालीं ते सांवरले. इ० स० १४६८ त हें राज्यही पुनः लयास गेलें. परंतु त्याचा कांहीं भाग जिहून व सिहून ह्या नद्यांच्या आसपास राहिला होता. तेथूनच बाबर हा दिल्ली एथें मोगल लोकांच्या राज्याची स्थापना करावयास निघाला. हल्लींचे मंगोली लोक बहुतकरून चीन देशांतील तुंगूसी जातीचे बादशाह, रूसदेशाचे बादशाह, आणि तुर्कस्थानचे सुलतान ह्यांच्या अमलाखालीं आहेत.

तुंगूसी शाखेच्या लोकांनीं इ० स० १६४४ त चीन देश काबीज केला, तेव्हांपासून ते नावलौकिकास आले. मान्गू अथवा मान्चू घराण्याचा अझूनही तेथें अंमल आहे. आ-

णखीही कांहीं तुंगूसी घराणीं सैबीरिया एथें रशियनलोकांच्या-
अमलाखालीं आहेत.

तुर्की ह्मणून दुसरा एक तुराणी लोकांचा वर्ग आहे. तुर्की लोक इराणच्या उत्तरभागीं व आर्मेनी प्रांतांत व कौकसस पर्वत आणि काळा समुद्र व कास्पियन समुद्र ह्यांच्या जवळच्या प्रदेशांत आढळतात. बल्ख, खीबा, आणि बुखारा ह्या प्रांतांतील उस्बेक लोक तुर्की आहेत. किर्गिज नामक सपाट प्रदेशांतले फिरस्ते लोकही तुर्की आहेत. सेल्जुक ह्मणून दुसरी एक तुर्की लोकांची जात होती तिची ओस्मनली नांवाची शाखा हल्लीं कान्स्तांतिनोपल शहरामध्ये अंमल करीत आहे. तातार हें नांव सामान्यतः तुर्कीलोकांना देतात; परंतु वस्तुतः हें नांव मंगोली लोकांचें आहे.

मध्यकाळांत (ख्रिस्ती शक ८००-१५००) युरोप व आशिया ह्या दोन खंडांच्या बहुतेक भागाची जी स्थिति होती तिची साधारण रीतीची कल्पना तुम्हांला आतां स्पष्टपणें करितां येईल. जर्मनी, फ्रान्स, इंग्लंड, स्पेन, इताली, पोलंड, बोहीमिया, सर्विया, देन्मार्क, व स्वीदन ह्या देशांतले आर्यलोक पश्चिम युरोपांत दाटीनें राहिले होते. तुराणी वंशांतले लोक रूसदेश व आशिया ह्यांत भटकत फिरत असत, आणि हंगारी, पोलंड, आणि आशियामैनर ह्या देशांच्या आसपास आर्य लोकांबरोबर त्यांची चकमक झडत असे. इ० स० १४५३ पर्यंत कान्स्तांतिनोपल ह्मणजे स्तंबूल शहर एथें रोमन लोकांचे (रोमन लोकांचें ह्मणावें ह्यापेक्षां ग्रीक लोकांचें ह्मणावें हें बरें) एक राज्य होतें त्याला आस्मनली तुर्की लोकांचा मोठा धाक होता, व तें अखेरीस त्यांनींच काबीज करून घेतलें.

दक्षिणेस आणखी दुसरे प्रबळ लोक होते त्यांविषयीं अजून

सांगावयाचें आहे. सहाव्या शतकापुढें पश्चिमेकडील आर्य व हिंदुस्थानांतील वेदोक्तधर्मास अनुसरणारे आर्य ह्यांच्या मध्ये ह्यांनीं येऊन त्या दोघांना वेगळे ठेविलें. ते कोण ह्याणाल तर महंमदी धर्माचे लोक. आतां त्यांची हकीकत सांगितली पाहिजे.

धडा २१.

ज्यांत शमी कुळांतले एक लोक राहत होते त्या अरबस्तानाच्या द्वीपकल्पाचा नकाशा घ्या. ह्या द्वीपकल्पांत महंमद मक़ेस इ० स० ५७१ त जन्मला, त्यावेळीं अरबस्तानचे लोक

महंमद ५७१- आकाशांतील तारागणाचें भजन पूजन करीत ; किंबहुना वृक्ष व पाषाण ह्यांसही भजत. कावाचा काळा दगड तुझाला ऐकून ठाऊक आहेच. परंतु अरबस्तान व पालिस्तैन ह्यांच्या मध्ये फार दिवस संबंध असल्यामुळें कांहीं सुशिक्षित यहूदी लोक त्या लोकांत होते. आणि महंमदानें त्या विद्वान् यहूदी लोकांपासून आपल्या धर्माचा पुष्कळ अंश घेतला. ही वेळ राष्ट्रे नव्या धर्माची वाट पाहत असतात अशा वेळांपैकीं एक होती असें दिसलें. महंमदाचे अनुयायी ह्यांनीं दुसऱ्या देशांत जाऊन आपला कुराणांत सांगितलेला धर्म तलवारीच्या बळानें प्रवृत्त करण्यास आरंभ केला. ते दोन्ही बाजूस पसरले; ह्याणजे पश्चिमेस आफ्रिकेच्या उत्तरकिनाऱ्याच्या लगत्यानें, व उत्तरेस आणि पूर्वेस सुरदेश आणि इराणदेश ह्यांकडे पसरले.

१ मक़ेचे देवळांत कावा नांवाचा एक चौरस दगड आहे त्याला महंमदी लोक भजतात. कधीं कधीं त्या देवळालाही कावा ह्याणतात.

सेल्यूकसच्या वंशांतील राजांचें बहुतेक राज्य पार्थी लोकांनीं कसें घेतलें ह्याविषयीं मागें (धडा १४) सांगितलें आहे. इ० स० २२६ त आर्दशीर राजानें इराणचे राज्याचें पुनरुज्जीवन केलें, आणि सासानेदीज वंशाची स्थापना केली. ह्या इराणचे राजांचें पूर्वेचे व पश्चिमेचे रोमच्या बादशाहांवरोबर वारंवार युद्ध होत असे. सातव्या शतकाचे शेवटीं इराणचे राजानें कान्स्तांतिनोपलचे तटबंदीपर्यंत रोमचें राज्य घेतलें, तेव्हां रोमचे बादशाहानें तुर्क लोकांजवळ साहाय्य मागितलें. इकडे इराणच्या राजालाही काळ अत्यंत प्रतिकूल येऊन तो मोठ्या संकटांत होताच, इतक्यांत महंमदाचे अरब लोक त्यावर येऊन पडले. आणि त्यांनीं त्याचें सर्व राज्य आक्रमून बल्ख शहर आणि जिहून नदी येथपर्यंत सर्व मुलूख फस्त केला. त्या वेळीं जिहून नदी ही सह-राजन (ह्यणजे अरब) व तुर्की लोक ह्यांच्या मधील मर्यादा इराणांत इ० स० झाली. हे अरब लोक जुलूम करूं लागले ह्या ६५०.

पूनच पारसी लोक आपली जन्मभूमि सोडून

इराणी अखातांतून पश्चिमहिंदुस्थानांत येऊन आस्त्रा पाहून राहिले.

सुरदेशांत अरबांनीं दमास्कस, अलेपो, व अंत्योख हीं शहरे घेतलीं, आणि ते आशियामैनरांत शिरले. फीनिकी देशाचे किनाऱ्यावर त्यांनीं एक आरमार तयार केलें, व सैप्रस आणि ह्योदस हीं वेढें घेतलीं. मिसर देशांत त्यांनीं अलेक्झांद्रिया शहर घेतलें. आफ्रिकेंत बिजंतियम एथील बादशाहाचा जो थोडाबहुत अंमल राहिला होता तो त्यांनीं नष्ट केला. आपल्या राजाचा विश्वासघात करून कोणी सरदारानें त्यांना स्पेन देशाम-

स्पेनमध्ये इ० ध्ये केलाविलें; तेव्हां तेथें जाऊन त्यांनीं स० ७१०.

आस्तूरिया पर्वतांपर्यंत गाय लोकांचें राज्य मागें हटविलें, आणि आपण फ्रान्सांत गेले. तेथें थोरल्या चार्लस-

च्या आजानें त्यांचा पराभव करून त्यांस मागे हटविलें. स्पेनमधून जाऊन त्यांनीं सिसिली व क्रीत हीं बेटें घेतलीं, व गलबतांतून तैवर नदींतून वर जाऊन रोम शहरास जाणाऱ्या राजमार्गावर जीं कवरस्थानें होतीं तीं लुटलीं. ^१ओमयादी लोकांनीं स्पेन देशांत कादींवा शहरीं एका राजवंशाची स्थापना केली; ^२आबासैदी लोकांनीं (इ० स० ७५० नंतर) तैग्रिस नदीवर बगदाद शहरीं स्थापना केली; आणि ^३फातिमैती लोकांनीं आफ्रिका, मिसर, व पालिस्तैन ह्या देशांत केली.

इ० स० ६६४ त ^४मेर्व येथून निघून एका अरबी सैन्यानें काबु-
हिंदुस्थानांत, ६- लावर स्वारी केली, व मुलतान पर्यंत शिरकाव
६४-७११. केला. ७११ त खलीफा वालिद ह्यानें
समुद्रकिनाऱ्याचे बाजूनें व सिंधुनदाच्या उगमाकडे दुसरें एक सैन्य
पाठविलें. ह्याप्रमाणें ह्या नव्या धर्माचा हिंदुस्थानांतील आर्य
लोकांशीं संबंध झाला.

- इ० स० ७१३ चे आंत अरबांनीं जिहून नदी उतरून
^५खारिसम व ^६फर्गाना हीं दोन राज्यें जिंकिलीं; ह्मणजे ज्या
वेळीं त्यांनीं आपला अंमल स्पेन देशांत बसविला त्याच सुमारास

१ ओमयाद ह्मणून अरब लोकांचा सरदार होता. तो पुढें खलीफ झाला त्याचे वंशज. ह्यांचें निशाण पांढरें होतें.

२ आबास म्हणून महंमदाचा चुलता होता त्याचे वंशज. ह्यांचें निशाण काळें होतें.

३ फातिमा ह्मणून महंमदाची मुलगी आणि अल्लीची वायको होती तिचे वंशज. ह्यांचें निशाण हिरवें होतें.

४ हें शहर गुरासन प्रांतांत होतें, हल्लीं तें मोडलेलें आहे.

५ स्वतंत्र तार्तरांतील खीवाचें राज्य आणि हें एकच.

६ स्वतंत्र तार्तरांतील लोकांचें राज्य आणि हें एकच.

हैं केलें. त्यांचें सैन्य जाण्याची बहुतकरून येथपर्यंतच परा-
काष्ठेची हद्द होती. परंतु महंमदी धर्म फार दूरवर ह्मणजे
कळप बरोबर घेऊन हिंडणारे तातार लोकांत व चीन आणि
मलाया ह्यांतही पसरला.

धडा २२.

अरबस्तानांतील मुसलमानांनीं स्थापित केलेल्या राजवंशाव-
ळीचा न्हास लवकरच होऊं लागला. परंतु रोमच्या बादशा-

मुसलमान, तुर्क-
लोक, सेल्जुक लोक
इ० स० १०४०-
१०५३. ह्यांनीं अडाणी जे त्यातून लोक ह्यांना जसें
आपल्या घरांत व सैन्यांत ठेविलें होतें,
त्याप्रमाणेंच खलिफांनीं कळप बरोबर घेऊन

हिंडणाऱ्या तुर्क लोकांना ठेविलें होतें. नंतर तुर्क लोक स्वाऱ्या

करूं लागले. इ० स० १०४० त सेल्जुक लोक (गिझनीच्या

महमुदाचे वंशजांना हिंदुस्थानांत हाकून लाविल्यावर) इराणां-

तून बगदाद शहर व त्यापलीकडचें बैजंतियमचें राज्य ह्यांवर

हल्ला करण्याकरितां गेले. आतां सेल्जुक लोक हे बगदादचे

खरे धनी झाले, आणि खलिफा हा केवळ राजा असून नसल्या-

सारखा झाला. त्यांनीं आशियामैनर प्रांत घेतला; बैजंतियमचे

बादशाहाला तह करायला लाविलें; आणि यरूशालेम शहरां-

तील फतिमैती लोकांवर हल्ला केला. पुढें लवकरच सेल्जुक

लोकांचें राज्याचे लहान लहान विभाग होऊन त्यांत सुल्तान

नांवाचे अधिकारी अंमल चालवूं लागले. ह्या सुल्तान वंशां-

पैकीं एकाची स्थापना ओस्मन ह्यानें केली, व त्याचा नातु हेले-

स्पांत सामुद्रधुनी उतरून युरोपांत प्रथम गेला (१३६७).

त्याचे मागून झालेल्या सुल्तानानें बुल्गारिया व सर्बिया एथील

स्लावोनी (आर्य) लोकांचा पराभव केला. त्याच्या मागच्या सुल्तानानें थिसाली प्रांत घेतला, पेलापोनीसस देश उद्धस्त केला, व सिगिसमंद नामक जर्मनीच्या बादशाहाचा दान्युब नदीवर पराभव केला (१३९९). ह्याप्रमाणें सुल्तानांचा भरभराट चालला असतां मध्ये तैमूर ह्यानें बायजीट नांवाच्या ओस्मनली सुल्तानाला धरून कैद केलें (१४०२). त्यामुळें त्यांच्या भरभराटीस विघ्न आलें, परंतु महंमदाचे हाताखालीं ओस्मन सैन्याची थावराथावर झाली (१४१५), व त्यानें हंगरी प्रांताचें आणि स्लावोनिया प्रांताचें सरहद्दीपर्यंत पुनः लढाई चालविली. पुढें कान्स्तांतिनोपलचें रक्षण होईनासें झालें, तेव्हां दुसऱ्या महंमदानें तें घेतलें (१४५३). त्या वेळापासून तें शहर ओस्मनली सुल्तानांची राजधानी झालें, व अजूनही तें शहर त्यांचीच राजधानी आहे.

. धडा २३.

नंतर लागलीच ओस्मनली लोक हे हंगरी, पोलंड, व बोहीमिया ह्या युरोपांतील आर्य लोकांच्या पूर्वभागावर हल्ला करूं लागले. हे आर्य लोक ख्रिस्ती होते, व

कान्स्तांतिनोपल
एथील तुर्की राज्य.
इ० स० १४५३-
१७००.

मुसलमान लोकांचा फार कंटाळा करणें हें ख्रिस्ती लोकांचें कर्तव्य कर्म आहे असें त्या काळीं मानीत असत. ओस्मनली लोकांनीं

यरूशालेम शहराला सुद्धां पीडा दिली. अरब लोक मकेंला मानतात त्याप्रमाणेंच त्या शहराला ख्रिस्ती लोक मानतात. पश्चिमेकडील लोक बैजंतियमच्या बादशाहाला अजूनही मनापासून मान देत होते; परंतु त्या बैजंतियमच्या बादशाहास समूळ

नाहींसैं करण्याचें भय ओस्मनली लोकांनीं घातलें होतें. ह्या सर्व कारणांपासून, यरूशालेम शहर परत घेण्याकरितां ख्रिस्ती

“क्रूसेड्स.” धर्मनिंदक सहराजन लोकांवर, ह्मणजे मुस-
लमानांवर, ख्रिस्ती लोकांनीं ज्या स्वाऱ्या के-

ल्या, त्या उत्पन्न झाल्या. ह्याला इंग्रजींत क्रूसेड्स ह्मणतात (इ० स० १०९५-१२९१). ह्या स्वाऱ्यांच्या योंगानें पुष्कळांचें शौर्य बाहेर पडलें; परंतु यश थोडें मिळालें, आणि प्राणहानि फार झाली. इ० स० १४५३ त युरोपांतील शूरांना ह्या स्वाऱ्यांचा कंटाळा आला, आणि त्यामुळें कान्स्तांतिनोपल शहराचें संरक्षण करण्याकरितां पोपाला त्यांजकडून साहाय्य मिळेनासैं झालें.

ख्रिस्ती लोक व तुर्क लोक ह्यांच्या मध्यें युरोपाचे पूर्वभागांत लढाया चालल्याच होत्या. इ० स० १५२६ त तुर्कांच्या सुल-

तानानें विएना शहराला वेढा घातला, व
युरोपाचे पूर्वभागांत लढाया. व्यूदा शहर घेतलें. तें १५० वर्षे त्याच्या

ताब्यांत होतें. १५७१ त त्यानें माल्टा बेटावर हल्ला केला; परंतु आस्त्रियाचा *दान जान ह्यानें लेपांतो बंदर येथें त्याचा पराभव केला. सोळाव्या शतकाच्या अखेरीस कान्स्तांतिनोपल एथील सुलतानी सरकार ह्याचें प्राबल्य कमी होऊं लागलें. इ० स० १६५६ त तें कांहींसैं पूर्वस्थितीवर आलें, परंतु त्या सरकाराची वागणूक फार त्रासक असल्यामुळें पुनः नवीन लढाई सुरू झाली, तींत पोलंडचा राजा जान सोबींस्की ह्यानें इ० स० १६८३ त तुर्क लोकांचा विएना येथें मोठा

* हा दान जान पांचवा चार्ल्स जो जर्मनीचा बादशाह ह्याचा कडवा पुत्र होता.

पराभव केला. ब्यूदा शहर त्याच वेळीं परत घेतलें. आणि बेल्ग्रेद शहर पुढें लवकरच घेतलें. १६९९ त सुलतानी सरकारानें जिकलेल्या मुलुखांतून पुष्कळ मुलूख सोडून दिला तुर्कलोकांनीं वेनीस शहर, जर्मनीचें राज्य, व रूस देश ह्यांतील लोकांबरोबर ज्या लढाया केल्या त्या फार असल्यामुळें येथें सांगतां येत नाहींत, व अर्वाचीन राज्यनीतीकडे लक्ष्य लागून हें जुनें वैमनस्य नाहींसें होण्यापूर्वीच अठरावे शतकाचीं बरींच वर्षे होऊन गेलीं होती.

विषुववृत्ताच्या दुसऱ्या टोंकास स्पेन देशांत महंमदाचे अनुया-
 स्पेनमधून मुस- या हे फार दिवस युरोपांतून मागे हटले
 लमान लोकांना घा- होते. अकराव्या व बाराव्या शतकांत लेयोन
 लाविलें. इ०स० १४-
 ९२. आणि कास्तिळा हीं राज्यें, तशींच आरागोन
 आणि नावारा हीं राज्यें, ह्यांतील लोकांनीं मुसलमानांवर चाल
 करून जाण्याची सुरवात केली. तेव्हां ते मागे हटून ग्रानदा प्रांतांत
 गेले, तेथून त्यांला इ० स० १४९२ त पुनः परत न येतील असें
 हांकून लाविलें. हा जय झाल्यामुळें मुसलमानांनीं कान्स्तांतिनो-
 पल घेतल्याचें नुकसान हें बहुतकरून नाहींसें झालें.

धडा २४.

युरोपांतील अर्वाचीन राज्यपद्धतीची सुरवात इ० स० १५००

पासून होते. ही पद्धत पुष्कळ गढून अभ्यास
 अर्वाचीन युरोप. करण्यासारखा विषय आहे. परंतु युरोपांतील

राज्यांत ह्या वेळीं पुष्कळ आणि मोठमोठे जरी फेरफार झाले
 होते, तरी ते येथें सांगतां येत नाहींत. पूर्वी ज्या लोकांच्या हातीं
 युरोप देश होता त्याच लोकांच्या हातीं तो राहिला आहे, व त्याचे

मुख्य विभागही पहिले होते तेच आहेत. ह्मणून युरोपांतील राज्यांविषयी थोडेंसे लिहिल्यावर युरोपांतील आर्य लोक पश्चिम व पूर्व ह्या दिशांकडे पुनः कसकसे पसरत गेले ह्याचें वर्णन करणें आवश्यक आहे.

इसवी सन १५०० चे पुढें युरोपांतील राज्यांचे दोन भाग युरोपांतील सं- करितां येतील; ह्मणजे एक दक्षिणेकडील भाग स्थानें. व दुसरा उत्तरेकडील भाग. दक्षिणेकडील भागांत इंग्लंड, फ्रान्स, स्पेन, आस्ट्रिया, जर्मनीचें साम्राज्य, पो- पाचा मुलूख, व तुर्की सुलतानांचें राज्य हीं मुख्य राज्यें होतीं, आणि उत्तरेकडील भागांत स्वीदन, देन्मार्क, पोलंड, रूस, व प्रुश्या हीं होतीं.

इ० स० ४१० त रोमन लोकांनीं इंग्लंड देश सोडून दिल्या- वर तेथें राहणाऱ्या केल्ट जातीचे लोकांना ^१त्यूतन जातीचे जूत, इंग्लंड. इंग्लिश ^१आंगल, व ^१साक्सोन ह्या लोकांनीं पश्चिम लोक हे कोण? कोंपऱ्यांत हाकून लाविलें. हे सर्व लोक युरोपाच्या महाद्वीपांतून आले. आणि कांहीं काळ गेल्यावर ते वेगळीं वेगळीं अनेक राज्यें करून राहिले. तेच पुढें इंग्लिश लोक झालें. पुढें ह्या सर्व राज्यांचें मिळून एक राज्य झालें, व त्याचें नांव पश्चिमेकडील साक्सोन लोकांचें राज्य असें पडलें. हीं सर्व राज्यें मिळून एक राज्य झालें तें चार्लस धि ग्रेत ह्याने ज्या वेळेस फ्रान्स व जर्मनी ह्यांतील फ्रांक लोकांचें राज्य एक केलें (इ० स० ८००) त्याच वेळेस झालें. त्यानंतर जूत व साक्सोन हे लोक जसे पूर्वी आले तसेच देन्स (ह्मणजे उत्तरे- कडचे लोक) ह्मणून आणखी त्यूतन लोक युरोपाच्या मुख्य

१ हे देन्मार्क आणि हालंड ह्या देशांतील प्राचीन लोक होत.

भूमींतून (महाद्वीपांतून) इंग्लंडांत आले, आणि त्यांनीं इंग्लिशांना दोनशें वर्षेपर्यंत फार पीडा दिली. अखेरीस पुष्कळ देन्स लोक इंग्लंडांत घेरेदारें करून राहिले व इंग्लिश झाले.

देन्स लोकांपैकीं कांहीं लोक ९१३ त पश्चिमेकडील फ्रांक लोकांत आले; त्यावेळीं त्यांचा मुख्य रोलो ऊर्फ रोलफ हा होता. कार्लिंग वंशांतील राजा जो पारिसचा कौत होता त्यानें त्यांना कांहीं मुलूख दिला. आणि रुएन हें शहर त्याचे राजधानी-करितां दिलें. ते त्या मुलखाला नार्मदी ह्मणजे उत्तरेकडच्या लोकांचा मुलूख असें ह्मणत. हे देन्स लोक फ्रेंच भाषा बोलावयास शिकले. रोलफासून नार्मदीचा सहावा द्यूक हा इंग्लंडांत गेला, आणि त्यानें इंग्लंड व इंग्लिश लोक ह्यांना जिंकिलें (१०६६).

परंतु नार्मन लोकही इंग्लिशांत मिसळून गेले, आणि ते आजपर्यंत इंग्लिशच आहेत. मार्गे इंग्लिश राजांकडे वडिलांपासून आलेल्या वारशाच्या हक्कांनें फ्रान्साचा एक मोठा भाग होता; परंतु तो त्यांकडून गेला (इ० स० १४५३).

लोथेरच्या मध्य (फ्रान्स व जर्मनी ह्यांच्या मधल्या) राज्याचे (धडा १९) तीन भाग केले. एक लोथरिंजिया किंवा लोरेन, हा उत्तरेस होता; दुसरा बर्गदी (प्रोवेन्स, सावाय, आणि रोइस व जूरा ह्या नद्यांमधील स्वित्सर्लंड), हा मध्यें होता; आणि तिसरा भाग इताली, हा दक्षिणेस होता. हे तिन्ही भाग, निरनिराळ्या वेळीं जर्मन राज्याला जोडले होते; परंतु पुढें फ्रान्सचे लोकांनीं लोरेन व बर्गदी ह्या प्रांतांचा बराच

भाग आपणांकडे घेतला. बर्गदीच्या बाकी राहिलेल्या भागाला हल्लीं स्वित्सर्लंड ह्मणतात. स्वित्सर्लंडचे लोकांनीं पंधराव्या शतकांत आपणांस स्वतंत्र करून घेतलें.

जर्मन बादशाहाची इतालींतील सत्ता चवदाव्या शतकांत नाहीशी झाली. पुढें फ्रान्सचा राजा व जर्मनी येथील बादशाह हे दोघे साम्राज्याचा हक्क सांगूं लागल्यामुळे इताली ही त्यांचे लढाईची जागा झाली होती. पण शेवटीं जर्मनीच्या पांचवा चार्लस नांवाच्या बादशाहाला पुनः वर्चस्व मिळालें. चार्लस हा स्पेनचाही राजा असल्यामुळे त्याच्या वेळेपासून इतालीचा उत्तरभाग स्पेन देशाखालीं आला. पुढें स्पेन देशांत चार्लसच्या वंशाची समाप्ति झाल्यावर गादीवर बसण्याविषयीं फ्रान्स व आस्ट्रिया ह्या दोन देशांमध्ये तंटा लागला. त्याचा निकाल असा झाला कीं, फ्रान्सांतील एक राजपुत्र स्पेनचें राज्य करण्याकरितां गेला, तो इतक्यांत इतालींतील मुलूख आस्ट्रियाकडे गेला. ^१दक्षिण इतालींतून स्पेनच्या बुर्बोनवंशी राजास हाकून दिलें, तसेंच ^२आस्ट्रियन लोकांनीं उत्तरइताली सोडून दिली, आणि त्याच्याही आलीकडे ^३पोपाची राजाप्रमाणें सत्ता चालत होती ती नष्ट झाली. ह्या सर्व गोष्टी हल्लींच्या लोकांच्या नजरेस आल्याच आहेत. आतां इतालीचे सर्व भाग एका राज्याखालीं आलेले दृष्टीस पडतात.

बैजंतियम येथील शेवटच्या ग्रीक लोकांला नार्मन साहसी

१ इतालींतील लोकांनीं बंड करून स्पेनच्या बुर्बोनवंशी राजास दक्षिण इतालींतून इ० स० १८५८ त हांकवून दिलें.

२ सार्दिनियाचे राजानें फ्रेंच लोकांच्या मदतीनें आस्ट्रियन लोकांला उत्तरइतालींतून इ० स० १८६१ त हांकून दिलें.

३ पोपाची वादशाही इ० स० १८७० त नष्ट झाली.

लोकांनीं इतालीच्या दक्षिणभागांतून हाकून लाविलें (इ० स० १०६०.)—त्यांनींही सहराजन लोकांला दक्षिण इताली.

सिसिली बेटांतून हाकून लाविलें, व दोन सिसिलींचें राज्य ह्मणून ज्याला तेव्हांपासून ह्मणतात त्याची स्थापना केली. लग्नसंबंधामुळे तें राज्य नार्मन लोकांकडून स्वाबियन वंशांतील जर्मन बादशाहांकडे गेलें (इ० स० ११८९.)—पुढें आंजू घराण्यांतील एका फ्रेंच राजानें तें त्यांच्या वंशांतून घेतलें (इ० स० १२७२), नंतर त्याच्या घराण्यांतून तें आरागोनच्या राजांकडे गेलें. ह्याप्रमाणें तें स्पेन देशाकडे लागलें. फ्रान्सांतील राजकीय (बुर्बोन) घराण्यांतील एक पुरुष स्पेनच्या

इ० स० १७३५.

गादीवर बसला, तेव्हां हें दोन सिसिलींचें राज्य त्या घराण्यांतील एका पुरुषाकडे गेलें. थोडक्या दिवसांपूर्वी सार्दिनियाचा राजा हा इतालीचा राजा झाला, तेव्हां नेपल्स एथील बुर्बोन वंशांतील पुरुषांना कसें हाकून दिलें, व त्या आलीकडे स्पेनमधल्या बुर्बोन वंशांतील पुरुषांला कसें हाकून लाविलें, हें तुह्यांला स्मरत असेल.

पोर्तुगालच्या कोंतांनीं सहराजन किंवा मूर ह्या लोकांना ११-३९ त हाकून देण्यास आरंभ केला. तेव्हां पासून ते आपणांस राजे ह्मणवूं लागले. मूर लोकांचा पाठलाग करीत करीत ते आफ्रिकेंत गेल्यामुळे त्यांना समुद्रावर मोठमोठीं जोंखमीचीं कृत्यें (इ० स० १४१० पासून पुढें) करावीं लागलीं.

फार दिवसपर्यंत जर्मन राष्ट्र हें युरोपांतील राज्यांच्या मुख्य स्थानीं होतें. तेथील बादशाह हा स्वतंत्र राजांच्या समूहाचा फक्त मुख्य होता, हें तुह्यांस स्मरत असेल. बाराव्या शतकापासून निवड करून बादशाह नेमण्याचें काम सात निवडणारे

राजे करीत होते. इ० स० १२७३ पासून जर्मन बादशाहाचे सत्तेचा उतरता पाया लागला. तेव्हां पुढें हाताखालचे राजे व स्वतंत्र शहरे हीं बादशाहाची आज्ञा मानीनातशीं झालीं, व त्यांजकडून तसें करविण्याचा उपाय त्याजवळ राहिला नव्हता. परंतु सर्व राष्ट्र हें जगांतील व्यवस्थेचा एक भाग आहे असें मानीत असत, व जर्मन लोकांना अजून बादशाह ह्या नांवाची मोठी प्रतिष्ठा वाटे, ह्यामुळे १८०६ पर्यंत नांवाचे बादशाह चालले होते. आलीकडे पुण्या देश सर्व जर्मन संस्थानांत श्रेष्ठ होऊन सर्व जर्मन लोकांचें एक बलाढ्य राष्ट्र करण्याविषयीं हल्लीं कसा झटत आहे, व जर्मन लोकांनीं फ्रेंच लोकांचा पराभव केव्यावर पुण्याच्या राजानें आपणास जर्मनीचा बादशाह हा किताब कसा घेतला, ह्यांविषयीं तुम्हीं सांप्रत कालच्या इतिहासांत वाचिलें असेल.

फ्रान्स देशांत ह्यू कापेत ह्यापासून इ० स० १७९२ त झालेल्या राज्यक्रांतीपर्यंत एकाच वंशांतील राजे सतत राज्य करीत होते. त्यानंतर १८१४ पासून १८४८ पर्यंतही पुनः एकाच वंशांतील राजे राज्य करीत होते.

इ० स० १५२७ त आस्त्रियाच्या द्यूकांपैकीं एकजण हंगरी व बोहीमिया ह्याही प्रांतांचा राजा झाला; तेव्हांपासून हल्लीं ज्याला आस्त्रियाचें साम्राज्य ह्मणतात तें होऊं लागलें.

ज्याच्या योगानें अनेक कलह झाले तें धर्मसंबंधी वर्चस्व सर्व राजांवर असण्याचे हक्क पोपाला असून खेरीज “स्तेत्स आफ् दि चर्च” ह्या मुलखावर ऐहिक अधिकाऱ्यांच्या (राजांच्या) नात्यानें ते अंमल करीत असें इतिहासावरून दृष्टीस पडतें.

मंगोली लोकांचे हातांतून सुटल्यावर (इ० स० १४६२—

१५०५) स्लावोनी लोकांनीं रूसच्या राज्याची स्थापना केली, आणि ते आशियाच्या उत्तरभागावर वाढविले (१५३३-१५८४.)

तुझांला स्मरत असेल कीं, पोलंड देश हा नकाशांतून ना-हीसा झाला आहे, कारण १७७१-७२ व १७९३-९५ ह्यांत रूस व आस्ट्रिया आणि प्रुश्या ह्यांनीं तो देश वांटून घेतला.

वेनिस शहरचे व्यापारी लोकसत्तात्मक राज्य (आत्तिला राजापुढें टिकाव धरवेना ह्मणून आकिलीया शहर सोडून पळून गेलेल्या लोकांनीं स्थापित केलेले) तुझांला विसरतां कामा नये. सोळाव्या शतकांत ह्या राज्याखालीं मुख्य भूमींतील (महाद्वीपांतील) पुष्कळ मुलूख होता. तसेंच नेदर्लँड्स ह्मणून जे देश आहेत तेही विसरतां कामा नये. त्यांनीं इ० स० १६४७ त स्पेन देशापासून स्वातंत्र्य जिंकून घेतले. हे देश लग्नसंबंधामुळे वर्गदी प्रांताच्या दूकाच्या घराण्यांतून जर्मनीचा बादशाह पांचवा चार्ल्स ह्याजकडे गेले, व त्याजकडून त्याचा मुलगा स्पेनचा फिलिप ह्याजकडे गेले.

ही गोष्ट लक्षांत ठेवा कीं वरील संक्षिप्त वर्णन फक्त इतक्याच करितां केले आहे कीं, तेणेंकरून प्रत्येक अर्वाचीन राज्याला हल्लींचा आकार कसा प्राप्त झाला व त्यांत जे लोक हल्लीं आढळतात ते तेथें कसे आले ह्यांची तुझांला सामान्य माहिती व्हावी, ह्मणजे त्यांपैकीं एकाद्या राज्याच्या अर्वाचीन इतिहासाचा अभ्यास करण्यास तुझी आरंभ कराल, तेव्हां त्यांच्या मागील इतिहासाचें अगदींच अज्ञान तुझांला असल्यास तितकें राहणार नाही.

धडा २५.

इ० स० १५०० पूर्वी थोड्या वर्षांपासून युरोपांतील आर्य लोक दुसऱ्या देशांत कसकशा वसाहती करू लागले हे आतां

पोर्तुगाल व स्पेन तुह्यांला समजून घ्यावयाचे आहे. प्रथम एथील लोकांच्या पोर्तुगाल व स्पेन ह्या देशांतून मुख्यत्वेकरून सफरी. १४१०-१५३५. वसाहती करणारे लोक येत होते, आणि

नंतर हालंड व इंग्लंड ह्या देशांतून येऊं लागले, ह्यांणून भूमध्य-समुद्र सर्व पृथ्वींतील व्यापाराचे मुख्य स्थल होतें तें बदलून युरोपाचे पश्चिम किनारे हें व्यापाराचे मुख्य स्थळ त्यावेळीं झालें,

हे वसाहती करणारे व व्यापार चालविणारे लोक दोन दिशांकडे गेले, ह्यांणजे कांहीं पश्चिमेस आणि कांहीं पूर्वेस; किंवा स्थूलमानानें पश्चिमेस ह्यांणजे अमेरिकेंत गेले, आणि पूर्वेस ह्यांणजे हिंदुस्थानांत व त्याच्या पलीकडच्या बेटांत गेले, असें ह्याटलें तरी चालेल.

इ० स० १४९० त अमेरिका खंड आहे हें सुद्धा कोणाला माहीत नव्हतें हें तुह्यांला स्मरत असेल. हिंदुस्थान ह्यांणून एक देश आहे असें माहीत होतें खरें, -परंतु तेथील लोक, त्यांचे कायदे किंवा रीतिभाती ह्यांविषयीं कांहींएक माहीत नव्हतें.

पोर्तुगीज लोकांनीं मुर लोकांचा पाठलाग करण्याकरितां सफरी करण्यास १४१० त आरंभ केला. त्यांला वाटेंत काय काय नवें सांपडलें तें नकाशावरून काढतां येईल. तें येणेंप्रमाणें, मदीरा बेट (१४१९); केप बोजादोर (आफ्रिकेंत) १४३९; केप वर्द (आफ्रिकेंत) १४४६; सेन्त तामस व आन्नोबान बेटें (आफ्रिकेंत) १४७१; केप आफ् गुड होप एथें 'दियाज हा गेला

(१४८६), व वास्को दि गामा ह्यानें त्या केपाला वळसा घातला (१४९८), आणि तोच हिंदुस्थानांत येऊन कालिकोट बंदर येथें उतरला. पोर्तुगीज लोकांच्या वसाहतीच्या मुलखाची गोवे ही मुख्य जागा १५१० त झाली. आफ्रिकेच्या पूर्वकिनाऱ्यावरील मोजांबीक, सोफाला, व मेलिंदा (१५०८) हीं स्थळेही त्यांचे ताब्यांत होती. तशींच दिववेट व दमान बंदर (१५३३), कोची प्रांत, व मलबार किनारा, मद्रास किनाऱ्यावरील निगापट्टण शहर, आणि मलाका शहर (१५११), व मोलुका बेटें (१५११), हीं त्यांनीं घेतलीं. तेथून ते सुमात्रा, जावा, बोर्निओ, इराणी आखातांत मस्कत बंदर व होर्मज बेट (१५१५), आणि सिंहल-द्वीप एथें गेले. त्यांनीं सिंहलद्वीपांत दालचिनीचा व्यापार दुसऱ्या कोणाला करूं न देतां तो आपणांकडेच ठेविला होता. (१५१८).

आतां पश्चिम गोलाधांचे नकाशाकडे पहा. बहामा बेटांपैकीं सेन्त साल्वादोर हें बेट कोलंबसाला १४९२ त सांपडलें. नंतर त्यानें तीन सफरी केल्या त्यांत त्याला दुसरीं बेटें व मुख्य भूमीचा (महाद्वीपाचा) कांहीं भाग हों सांपडलीं. हिस्पानिओला, क्यूबा, जमेका, ह्या बेटांत १५०८-१५१० त वसाहती केल्या. स्पानिश लोकांनीं तेथील लोकांना जुलमानें हिस्पानिओलाच्या खाणींत काम करायला लाविलें, आणि दास करून टाकिलें. ह्या दासत्वापासून सुटका होण्याची आशा तेथील लोकांस नव्हती. बिल्बोआ हा १५१३ त 'देरिएनच्या संयोगी भूमीस पोहोंचला, आणि त्यानें त्याच्या खडकाळ मध्यावर उभें राहून खालीं पॅसिफिक महासागर पाहिला. लास कासस नांवाच्या एका स्पानिश सद्रुहस्थानें तद्देशीय लोकांवर लुजूम न होण्याविषयीं प्रयत्न केला.

१ ही संयोगी भूमि दक्षिणअमेरिकेंतील न्यूग्रानादा देशांत आहे, हिला पानामा हेंही नांव आहे.

परंतु दुर्दैवाने अशी गोष्ट घडली कीं आफ्रिकेंतून नाग्रो लॉक त्या देशांत न्यावे हा त्यांच्या दुःखनिवारणार्थ स्थाने उपाय योजिला, त्यामुळे आफ्रिकेंतील गुलामांचा व्यापार मात्र सुरू झाला. ह्या स्पेन देशांतील वसाहती करणाऱ्या लोकांचा उद्देश मेक्सिकोच्या आखातांतील बेटांत सोने आणि रुपें शोधून काढावे ह्याशिवाय दुसरा नव्हता.

धडा २६.

इ० स० १५१९ पासून १५३६ पर्यंत स्पानिश लोकांनी अमेरिका खंडांत चार प्रांतांचें एक मोठें राज्य स्थापलें. ते प्रांत मेक्सिको, पेरू, दक्षिण अमेरिकेच्या उत्तर भागांतील तेराफर्मा, आणि न्यू ग्रानादा हे होते. स्पेनमध्ये ह्या वसाहतींवर राजा एका मंत्रिसभेच्या साहाय्याने अंमल चालवी, आणि मेक्सिकोमध्ये एक व पेरूमध्ये एक असे दोन राजप्रतिनिधि असत ते अमेरिकेंत अंमल चालवीत. ह्या प्रत्येक प्रतिनिधीला साहाय्य करण्याकरितां एकेक मंत्रिसभा असे. मेक्सिको येथें एक व लिमा (१५४२) येथें एक अशीं दोन हे कोर्ते होती, ह्यांनीं केलेल्या ठरावावर इंदीजचा राज्यकारभार पाहणाऱ्या सभेस अपील होत असे. येथील लोकांनीं ख्रिस्ती धर्म स्वीकारिला होता; धर्मसंबंधी काम करण्याकरितां धर्मोपदेशकांची नेमणूक केली होती, व मठांची स्थापना केली होती. अमेरिकेंतील जुने विद्याचार व तेथील लोकांचा स्वराष्ट्राभिमान हीं नष्ट करून टाकिलीं होती. तेथील लोकांना गुलाम करून त्यांचे धनी स्पानिश लोक ह्यांचे हातांखाली त्यांच्या जमिनींत त्यांना खपायास लाविलें

स्पानिश लोकांचें अमेरिकेंतील वसाहतींचें राज्य. १५१९-१८२५.

होतें. देशाचा व्यापार सगळा तीन बंदरीं होत होता, ह्मणजे स्पेनमध्ये सेविल्ल बंदरीं, मेक्सिकोंत वेराक्रूज बंदरीं, आणि दक्षिणअमेरिकेंत पोर्तोबेलो बंदरीं. ह्या वसाहतींस लागणारे जिनस घेऊन जाऊन त्यांबदला त्यांच्या खाणींतून मौल्यवान धातु आणण्याकरितां प्रतिवर्षीं तारवांचे दोन ताफे सेविल्ल बंदराहून रवाना होत असत. पेरूमधील स्पानिश लोकांनीं हळुहळू चिली प्रांत जिंकून घेतला.

पोर्तुगीज लोकांनीं ब्राझिलमध्ये ज्या वसाहती केल्या (१५१९-१५५०) त्यांत तेथल्या मूळच्या लोकांच्या संबंधानें पाहिलें असतां स्पानिश लोकांचीच पद्धत त्यांनीं सुरू केली होती. सेन्त साल्वादोर ही त्यांच्या वसाहतींची राजधानी होती. परंतु अठराव्या शतकाच्या आरंभापर्यंत पेरूमधील सोन्याच्या खाणी व हिरे सांपडले नव्हते.

अंमल चालविण्याचे पद्धतींत फेरफार झाल्यानें १८ व्या शतकांत मेक्सिकोंत राहणाऱ्या लोकांची स्थिति बरी झाली, व खाणींत काम करण्याविषयीं लोकांवर बलात्कार करण्याची चाल होती ती बंद झाली. ब्राझिलमध्ये पोर्तुगीज लोक परक्यांना येऊ देत नसत, त्यामुळे सुमारे दोन शतकेपर्यंत त्या सुंदर देशाची माहिती नव्हती, आणि असली तरी फारच थोडी असल.

आतां ह्या वसाहतींचा पुढील इतिहास येथें सांगितला असतां बरें आहे ह्मणून तो सांगतों.

अठराव्या शतकाच्या अखेरीस फ्रान्स देशांत मोठी राज्यक्रांति झाली. तिच्या समाप्तीचे सुमारास फ्रान्साचा जो हल्लीं नुकता बादशाह होता त्याचा चुलता नापोलियन बोनापार्ट हा आपण फ्रेंच लोकांचा बादशाह झाला, आणि युरोपांतील दुसऱ्या राज्यांच्या गाद्यांवर आपल्या संबंध्यांना वसवूं लागला, हें तुह्यांस माहीत

असेल. तेव्हां त्यानें पुष्कळ राजांला हाकून लाविलें. त्यांत स्पेनच्या बुर्बोनवंशी राजालाही त्यानें इ० स० १८०८ त हाकून लाविलें. त्यावेळीं मेक्सिको व दक्षिण अमेरिका ह्यांतील स्पेन देशच्या वसाहतींतील लोकांची प्रथम आपल्या राजाच्या ताब्यांत राहण्याची इच्छा होती; परंतु राजाचे पक्षाचे लोकांनीं (स्वतंत्रतेचे जे हक्क वसाहतवाले मागत होते त्यांतून एकही कबूल न केल्यानें) वेडेपण केलें, त्यामुळें त्या लोकांना प्रजासत्ताक राज्यें करून स्पेन देशाचा संबंध तोडून टाकणें भाग पडलें. जीं ह्यावेळीं प्रजासत्ताक राज्यें झालीं तीं येणें प्रमाणें. मेक्सिको (१८२९); ग्वातिमाला (१८२१); कोलंबिया (न्यू ग्रानादा), कितो किंवा एकादोर, आणि वेनिजुएला किंवा काराकास (हीं तिन्ही मिळून कोलंबियाचें एक प्रजासत्ताक राज्य झालें होतें); बोलिविया ह्मणजे वरचा पेरू देश; ज्यानें कोलंबिया देशाची दास्यापासून मुक्तता केली (१८२५) त्या सिमोन बोलिवर नांवाच्या शूर पुरुषाचे नांवावरून हें नांव वरच्या पेरू देशाला पडलें आहे; चिली (१८१८); पेरू १८२४-६; रियोदि ला प्लाता अथवा व्यूएनोस ऐरेंस, ह्याला हल्लीं आर्जेन्टैन कान्फेदरेशन ह्मणतात; पाराग्वे; आणि युराग्वे किंवा बांडा ओरियंटल, हा पूर्वी ब्राझिल देशांमधील एक प्रांत होता (१८२८).

पोर्तुगीज लोकांकडे जो ब्राझिल देश होता त्यांत काय काय झालें तें तुह्यांस सांगावयाचें राहिलें आहे, तें आतां तुह्यांस सांगतों. पोर्तुगाल देशांतील राजकीय घराण्यालाही नापोलियन ह्यानें हाकून लाविलें. तेव्हां ते ब्राझिलमध्ये गेले (१८०८); तेथें १८२० पर्यंत त्यांचें राज्य होतें. पोर्तुगाल देश फ्रेंच लोकांचे अमलाखालीं गेला तेव्हां परकी राष्ट्रांना ब्राझिल देशावरोंबर व्यापार करण्याची मोकळीक झाली, व पोर्तुगालच्या मृतराजाच्या

राणीचा मुलगा दान जान ह्यानें राज्यव्यवस्थेंत पुष्कळ सुधारणुका केल्या. दान जान हा पोर्तुगालचा राजा होण्याकरितां परत पोर्तुगालमध्ये गेला, आणि ब्राझिलमध्ये राज्य करण्याकरितां त्यानें आपला मुलगा दान पेद्रो ह्याला मागे ठेविलें. परंतु सर्व लोकांची स्वतंत्र होण्याची इच्छा होती, त्यामुळे ब्राझिलमधील लोक पोर्तुगाल देशाचे अमलाखालीं पुनः येण्यास कबूल होत ना. आम्ही स्वतंत्र आहों, असें साफ सांगून त्यांनीं राज्यव्यवस्था पहाण्याकरितां बादशाहाच्या हाताखालीं मंडळी नेमिली, आणि तिच्या अनुमते बादशाहानें राज्यकारभार चालवावा, असा ठराव करून दान पेद्रो ह्याला बादशाह केलें (१८२२). अजूनही त्याचेच घराण्याचा अंमल ब्राझिलमध्ये आहे. आतां दक्षिण अमेरिकेचा नकाशा घेऊन तुम्ही लक्ष्यपूर्वक पाहिला, तर हें समजण्यास तुम्हांला अडचण पडणार नाहीं.

धडा २७.

आतां उत्तर अमेरिकेच्या नकाशाकडे वळा, आणि मेक्सिकोच्या उत्तरेस कोणते आर्य लोक जाऊन राहिले ते ऐका. एथेंही इतर देशांप्रमाणें मूळचे राहणारे ह्मणून कांहीं लोक होतेच. त्यांजपासून नवीन जाऊन राहणाऱ्या लोकांनीं त्यांचा देश काढून घेतला.

सफरी करणारे इंग्लिश लोक ह्या लोकांकडे सोळाव्या शतकांत आले. ते दोन ठिकाणीं राहिले. कांहीं व्हर्जिनिया प्रांतांत (१५७८ व १६०७) राहून तंबाकू पिकवूं लागले. पुढें त्यांनीं दक्षिण लोकांचें गलबत नीग्रो लोक घेऊन आलेले पाहिले त्यावरून त्यांना गुलामांकडून काम करविण्याची वाईट सवय

लागली (१६१६). आणि स्पेनपंथाचे काही इंग्लिश लोक इंग्लंडांतील धर्मसंबंधी व्यक्त झाले. त्यामुळे इंग्लंड देश सोडून व्हर्जिनिया संस्थानाचे उत्तरेस मासाचूसेत्स संस्थानांत जाऊन राहिले (१६२०). पुढे लवकरच फ्रान्सांतून वसाहती करणारे लोक आले. ते इंग्लिशांचे उत्तरेस कानदा व आकादिया ह्या प्रांतांमध्ये (१६०८) आणि दक्षिणेस लुइसियाना ह्या प्रांतांमध्ये (१६८६) राहिले. फ्रान्स व इंग्लंड ह्यांच्या मध्ये परस्पराशीं होणाऱ्या लढायांचा परिणाम त्यांचे वसाहतींतील लोकांना भोगावा लागला. युनेक्त शहर एथे तह होऊन (१७१३) फ्रेंच लोकांनी नोवा स्केशिया प्रांत व न्यूफौंदलंड बेट हीं इंग्लिशांस दिलीं. इंग्लिशांनी केबेक शहर घेतल्यावर (१७६३) त्यांना फ्रेंचांनी कानदा प्रांत दिला. हा वेळ पर्यंत अमेरिकेंतील वसाहतींतले लोक आपल्या मूळच्या देशांशीं फार सख्याने वागत होते. परंतु पुढे कराच्या संबंधाने तंटे उद्भवल्यामुळे इ० स० १७७५ त इंग्लिश व त्यांच्या वसाहतींतील लोक त्यांच्यामध्ये लढाई उपस्थित झाली. इ० स० १७७६ त तेरा युनैटेड स्टेत्स (ज्यांची एकी झाली आहे अशीं संस्थाने) ह्यांनी आपण स्वतंत्र आहों असें प्रकट केले. पुढे त्यांची व इंग्लिशांची काही दिवस लढाई चालली होती, पण तीत इंग्लिशांस जय मिळाला नाही. त्यामुळे युनैटेड स्टेत्सचे स्वातंत्र्य त्यांस इ० स० १७८२ त मान्य करावे लागले. इंग्लंडाने कानदा व नोवा स्केशिया हे प्रांत आपणाकडे ठेविले. बाकी राहिलेली लुइसियाना नांवाची फ्रेंच लोकांची वसाहत युनैटेड स्टेत्स ह्यांनी १८०३ त विकत घेतली, व स्पेनपासून दान्ही फ्लोरिदा

द्वीपकल्पें १८२० त विकत घेतलीं. त्यानंतर तेक्सास प्रांत हा मेक्सिको देशाला सोडून देऊन युनैटेड स्टेत्स ह्यांना मिळाला. मेक्सिकोनें तह करण्याकरितां कालिफोर्निया देश सुद्धां दिला होता. अखेर इ० स० १८६७ त अमेरिकन लोकांनीं अमेरिका खंडाचे वायव्य कोंपऱ्यास रूस लोकांची अमेरिका ह्याणून अफाट मुलूख होता तो रूस देशापासून विकत घेतला. हल्लीं एकंदर ३४ स्टेत्स^२ व ८ तेरितोरी आहेत. इ० स० १८६१ त उत्तरेकडील स्टेत्स ह्यांनीं दक्षिणेकडील स्टेत्स ह्यांशीं लढाई कशी आरंभिली, व तिच्यामुळें हिंदुस्थानांतील कापसाचा व्यापार कोणत्या स्थितीस येऊन पोचला, हें तुह्याला आठवत असेल.

धडा २८.

पोर्तुगीज लोक हिंदुस्थानांत एक एक पाऊल पुढें टाकीत कसे आले, व हिंदी सागरांत त्यांनीं कोठें कोठें वसाहती केल्या, हें हिंदुस्थानांत पोर्तुगीज लोकांचा व्हास. तुह्याला मागे (२५ वे धड्यांत) समजलेंच दच व इंग्लिश यांचा आहे. अरबस्तान व मिसर देश ह्यांचे उदय. १५८०- व्यापाराचे जिन्नस ते मुस्कत बंदरीं जमवीत, १६५०. व आशियांतील जिन्नस होर्मज बेटांत जमवीत. होर्मज बेटांतली जमीन नापीक होती; परंतु त्यांनीं एषआरामाचे जिन्नस व संपत्ति ह्यांची तेथें पेठ बनविली. ते हिंदुस्थानांतून लिस्बोन शहरास मिऱ्यें व दुसरे मसाल्याचे जिन्नस, तसाच कापूस,

१ तेक्सास प्रांत उत्तर अमेरिकेंत मिसिसिपी नदीचें पश्चिमेस आहे.

२ स्तेत पदवी प्राप्त होण्यास अमुक लोकसंख्या पाहिजे व आणखी काहीं गोष्टी पाहिजेत असा नियम आहे. तितकें नाहीं तर तेरितोरी हें नांव असतें. तितकी योग्यता झाली ह्याणजे तेरितोरीचें स्तेत होतें.

रेशमी कापड, आणि मोर्त्ये हे जिन्नस पाठवीत, व हे जिन्नस पोर्तुगीज लोकांकडून विकत घेण्याकरितां युरोपांतील दुसरे देश आपलीं गलबतें लिस्बोन शहरास पाठवीत. इ० स० १५१५ त त्यांनीं चीन देशाशीं संबंध ठेवण्याचा प्रयत्न केला. त्यांना १५८५ त चिनांतलें मकाओ बंदर मिळालें, व त्यापूर्वीं ते जपान बेटाशीं व्यापार करीत असत. १५५० पासून १६०० पर्यंत पोर्तुगीज लोकांचें हिंदी सागरांत फार प्राबल्य होतें असें समजा.

परंतु ह्या कालाच्या शेवटाच्या सुमारास युरोपांतील दुसरे दोन लोक हिंदीसागरांत आले. ते कोणते ह्मणाल तर इंग्लिश लोक व दच, ह्मणजे स्वतंत्र होण्याकरितां स्पेनबरोबर लढाई चालविणाऱ्या नेदरलँदांतील कांहीं प्रांतांचे लोक, हे होते.

अशी गोष्ट घडून आली कीं १५८० पासून कांहीं काल-पर्यंत स्पेनचा राजा हा पोर्तुगालचाही राजा होता. त्यान दच लोकांस त्रास द्यावा ह्या हेतूनें १५९४ त त्यांना हिंदुस्थानांतील जिन्नस नेण्यास लिस्बोन शहरीं येण्याची बंदी केली. ह्यामुळे खलाशी कामांत कुशल होत जाणाऱ्या दच लोकांना ते जिन्नस आपणांकरितां हिंदुस्थानांत जाऊन आणणें भाग पडलें. त्यामुळे १६०२ त त्यांनीं दच ईस्टइंडिया कंपनी ह्या नांवाची एक मंडळी स्थापिली, व मोलूका बेटांमध्ये वसाहती केल्या; त्यांत जावा बेट ही मुख्य वसाहत केली (१६१८). आंबो-यना, बांडा, व तैदार ह्या बेटांतही त्यांनीं वसाहती केल्या, आणि जपान बेटाशीं व्यापार सुरू केला. नंतर त्यांनीं मलबार किनारा व कारोमांडल किनारा ह्यांवरील पोर्तुगीज लोकांच्या वसाहती घेतल्या. इ० स० १६४० त त्यांनीं मलाक्का शहर जिंकून घेतलें, व सिंहलद्वीपही त्यांनीं आपल्या ताब्यांत घेतलें. पूर्वदेशीं जाण्याकरितां निघालेल्या त्यांच्या गलबतांना कांहीं वेळ

उतरण्यासाठीं जागा असावी ह्मणून त्यांनीं केप आफ् गुदहोप येथेंही एक वसाहत केली. त्यांचे हिंदीसागरांत पांच ठिकाणीं सुभे होते, ह्मणजे जावा, आंबोयना, तर्नेती, सिंहलद्वीप, व मकासर. आणि केप आफ् गुदहोप येथें नवी वसाहत झाली तेव्हां तो सहावा सुभा झाला.

उत्तरेस व पूर्वेस गलबतें चालवून युरोप व आशिया ह्यांच्या उत्तर भागास प्रदक्षिणा घालून हिंदुस्थानांत जाण्याचा मार्ग शोधून काढण्याचा प्रयत्न इंग्लिश लोक करूं लागले. तेव्हांपासून सफर करण्याचा त्यांचा क्रम सुरू झाला (इ० स० १५५३). हिंदुस्थानांत येण्याचा मार्ग तर त्यांना सांपडला नाहीं, परंतु त्यांपैकीं कांहींजण गलबतांत वसून गेले ते ओबी नदींत गेले, आणि पुढें रूस देशांतील कांहीं व्यापाऱ्यां बरोबर आस्त्राखान शहर व कास्पियन समुद्र ह्यांजवरून इराण देशांत गेले. नंतर रूसदेश, आफ्रिकाखंड, व लिवांतकिनारा ह्यांच्या बरोबर व्यापार करण्याकरितां मंडळ्या झाल्या. पहिल्या ईस्त इंदिया कंपनीला इ० स० १६०० त दिसेंबर महिन्याचे ३१ वे तारखेस सनद मिळाली. सुमात्रा व जावा ह्या बेटांकडे पहिली सफर इ० स० १६०१ त झाली. परंतु त्या ठिकाणीं दच लोक प्रबल होते. जे इंग्लिश लोक आंबोयना बेटांत होते त्यांची त्यांनीं इ० स० १६२३ त कत्तल उडविली, व दुसऱ्या मसाल्याचे बेटांत जे होते त्यांना तेथून हाकून लाविलें. परंतु इराण देशाशीं व्यापार करण्याकरितां इंग्लिशांची वखार सुरत येथें इ० स० १६१२ पासून होती. इ० स० १६२२ त हे होर्मज बेटांतून पोर्तुगीज लोकांना हाकून देण्यासाठीं इराणी लोकांना सामील झाले. इ० स० १६४० त ते कर्नाटकांत राहिले, व मद्रास येथें त्यांनीं फोर्त जार्ज नांवाचा किल्ला बांधिला.

धडा २९.

इ० स० १६६४ त एक फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपनी स्थापित झाली, आणि तिने मादागास्कर बेटांत (१६६५) व सुरतेस (१६७५) वखारी घातल्या.

युरोपियन लोक
पूर्वेकडील देशांत
जातात. इ० स०
१६६०-१८००

इ० स० १६७९ त त्यांनी पों-
देशरी शहराची स्थापना केली. परंतु ह्या
वसाहती भरभराटीस आल्या नाहींत. इ०
स० १६९० त ते ऐल आफ् फ्रान्स येथे
राहिले, व १७२० त ऐल आफ् बुर्बोन येथे

राहिले. हीं दोन्ही बेटे दच लोकांनी सोडून दिलीं होतीं.

दच लोकांनी केप आफ् गुदहोप येथे वसाहत केली तेव्हां
सेन्त हेलीना बेट त्यांनी सोडून दिलें होतें, तें इ० स० १६६१
त इंग्लिश लोकांनी घेतलें. राणीचे स्त्रीधन ह्मणून मुंबई बेट
इ० स० १६६१ त मिळालें तें इंग्लंडच्या राजानें १६६८ त
कंपनीला दिलें. इ० स० १६८७ त मुंबई व मद्रास हे दोन
इलाखे झाले. सुमात्रा बेटांत बेन्कुलेन बंदर येथे एक व क-
लकत्ता येथे एक अशा दोन वखारी त्यांनी घातल्या, व कलक-
त्याजवळची जमीन विकत घेऊन तेथे एक किल्ला बांधिला.
इ० स० १६७० पासून हिंदुस्थानांतील मलमलीचे कापड व
रेशमी कापड इंग्लंडास फार जाऊ लागल्यामुळे इंग्लंडांतील
कारखानेवाले व लिवांत किनाऱ्यावरचे व्यापारी ह्यांना आपला
व्यापार बुडाला असे वाटून फार राग आला. हिंदुस्थानांत फ्रें-
च व इंग्लिश ह्यांचा परस्पर कलह इ० स० १७४६ पासून

१ पोर्तुगालचा राजा चवथा जान ह्याने आपली मुलगी काथरैन ही
इंग्लंडचा राजा दुसरा चार्लस ह्यास इ० स० १६६१ त दिली, त्यावेळीं त्याने
मुंबई बेट तिला आर्पण दिलें.

चालला होता तो हिंदुस्थानचे इतिहासाचा भाग आहे, ह्मणून येथे सांगितला नाही.

इ० स० १७४०-१८०० ह्या काळांत दच वसाहतींस उतरती कळा लागली. ह्या काळाचे अखेरीस दच लोकांची इंग्लिशंबरोबर युरोपांत कांहीं दिवस लढाई चालली होती. जावा बेटांत इ० स० १७४० त दच लोकांनीं निर्दय होऊन चिनी लोकांची कत्तल उडविल्यामुळे सर्व लोक त्यांचा द्वेष करू लागले. हिंदुस्थानाच्या किनाऱ्यावरचा व्यापार व इराण आणि अरबस्तान ह्या देशांचा व्यापार त्यांजकडे होता तो त्यांजकडून इंग्लिशांनीं घेतला. सिंहलद्वीप, मलाका शहरं, व मलबार किनाऱ्यावरच्या वसाहती इंग्लिशांनीं इ० स० १७९५ त घेतल्या. त्याच वर्षी त्यांनीं केप आफ् गुडहोप घेतलें, व मोलूका बेटें इ० स० १७९६ त घेतलीं. दच कंपनीचें दिवाळें निघाल्यामुळे ह्या वसाहती सरकारच्या झाल्या. इंग्लिशांनीं जावा बेट इ० स० १८११ त घेतलें, परंतु १८१६ त परत दिलें. तें अजूनही हालंदर लोकांकडे आहे. त्यांत ते अंमल कसा चालवितात ह्याविषयींचा शोध करण्यांत तुम्हीं काळ खाविला असतां तो फुकट जाणार नाही.

हिंदुस्थानचे द्वीपकल्पांत दच लोकांचे सत्तेचा मुलूख वगैरे कांहीं हल्लीं राहिलें नाही, तरी सुरतेस दचबंदर ह्मणून एक बंदर आहे, व सुरत आणि अहमदाबाद ह्या ठिकाणीं दच लोकांच्या कबरा आहेत, त्यामुळ त्यांचें नांव ह्या देशांत राहिलें आहे.

फ्रेंचांकडे कांहीं शहरें अजून राहिलीं आहेत. पोंदेशरी एथें त्यांचें एक लहानसें संस्थान आहे त्याचें क्षेत्रफळ १०७ चौरस मैल आहे. ह्या खेरीज मद्रासकिनाऱ्यावर कारिकल, मलबार

किनाऱ्यावर माही, गोंदावरीचे मुखाजवळ यानान, व कलकऱ्या-
जवळ चंद्रनगर ह्या त्यांच्या वसाहती आहेत. सुरतेच्या तटा
बाहेर एक शेत अजूनही त्यांजकडे आहे हें तुह्मांपैकीं कांहीं
जणांस माहीत असेल.

धडा ३०.

पूर्वेकडे व पश्चिमेकडे वर सांगितलेल्या वसाहतींखेरीज दुस-
ऱ्या वसाहती आहेत, पण त्यांचीं नांवे अ-
जून सांगितलीं नाहींत. वेस्त इंदीज किंवा
वेस्त इंदीज व आस्ट्रेलिया ह्या टि-
काणीं युरोपियन आंतिलीज ह्मणून एक बेटाचा मोठा वेढा
जाताना आहे तो तुह्मांला माहीत आहेच. तो मेक्सि-

कोच्या आखातापासून दक्षिण अमेरिकेच्या किनाऱ्या पर्यंत पसरला
आहे. त्यातून लोकांचे व रोमान्स लोकांचे राष्ट्रांनीं वसाहतींच्या
संबंधानें केलेल्या अचाट कृत्यांविषयीं व कलहांविषयीं जें तुह्मीं
वाचिलें आहे, त्यावरून ह्या बेटांपैकीं पुष्कळ बेटें ब्रिटिशांकडे
कां आहेत, आणि फ्रेंच, स्पानियर्द, हालंदर, स्वीड, व देन ह्या
लोकांकडे थोडीं कां आहेत, तशींच युनैतेद स्तेत्समधल्या अमेरि-
कन लोकांकडे थोडीं कां आहेत, हें समजण्यास सुलभ पडेल.

हिंदी महासागर आणि पासिफिक महासागर ह्यांच्या मध्ये
इंग्लिशांच्या आणखीही वसाहती आहेत. त्या वरील वसाहतींपेक्षां
अलीकडच्या आहेत. इ० स० १७८८ त आस्ट्रेलिया देशां-
तील न्यू सौथ वेल्स प्रांतीं सिडनीकोव येथें एक वसाहत स्थापिली
होती. तिजपासून वसाहतींचे दुसरे इलाखे झाले. तास्मान्या
बेट व न्युजीलंड बेटें ह्यांचा कप्तान कुक ह्यानें शोध लाविला
(१७६९). तास्मान्या येथें सन १८०३ त पहिल्या प्रथम वसाहत

झाली. इंग्लिश लोकांनीं गुन्हेंगार ठरलेल्या अपराध्यांला काळें पाण्यावर ह्मणून पाठवून देण्याच्या उपयोगाला ह्या वसाहती प्रथम लाविल्या होत्या. परंतु त्या पुढें मोठ्या झाल्या आणि सुधारल्या तेव्हांपासून ती चाल बंद केली.

अगदीं प्राचीन काळापासून आजपर्यंत झालेलीं राष्ट्रांचीं स्थ-
 मागील इतिहास- लांतरेणें तुम्हीं (एकाद्या उंच स्थळावरून पा-
 साचा उपसंहार. होंवें त्याप्रमाणें) आतां पाहिलीं. प्राचीन
 लोकांचा मागमूस आतां थोडाच राहिला आहे. त्याचीही सा-
 मान्य माहिती तुम्हांला आतां झाली आहे; परंतु ती दूर व
 धुक्यांतून पाहिलेल्या वस्तूसारखी अस्पष्ट आहे. जरी आपणा-
 पाशीं इतिहास नाहीं तरी, हिंदुस्थानांतले लोक व युरोपांतले
 लोक हे जींत सारखेच मोडतात ती मनुष्यांची मोठी शाखा
 आशियाच्या मध्यभागांतील आपलें ठिकाण सोडून हिंदुस्थान, इ-
 राण, व पश्चिमेकडील देश ह्यांत पसरली असें भाषांच्या सार-
 खेपणावरून खात्रीनें कसे अनुमान करतां येतें, हेंही तुम्हांला
 समजलें आहे. कांहीं काळपर्यंत आर्य लोक कोठें दिसत नव्हते
 तरी शिलालेख, नाणीं, व युफ्रातिस आणि नील ह्या नद्यांच्या
 थड्यांतील शमी लोकांच्या इमारती ह्यांपासून अधिक भरंवसा
 ठेवण्यासारखी माहिती इतिहासाला कशी मिळते, हेंही तुम्हांला
 समजलें आहे. युरोपांतील सर्वांत दूरचीं द्वीपकल्पें हस्तगत होत
 तों पर्यंत आर्यलोक पश्चिमेकडेच एकसारखे कसे जात होते; घड-
 लेल्या गोष्टी ज्यांत लिहून ठेविल्या असतात अशीं पुस्तकें ह्मणजे
 इतिहास हे ग्रीस व रोम ह्या देशांचेच प्रथमतः कसे वाचावयास
 सांपडतात; ग्रीस व रोम ह्यांपैकीं प्रत्येकांनै पाळी पाळीनें इतिहा-
 साचें सूत्र आपले हातीं कसे घेतलें; कांहीं कालपर्यंत रोम शहरानें
 सर्व जगाचा इतिहास आपल्या एकट्याचे इतिहासांत कसा आ-

णिला, व पुनः त्यूतन लोकांच्या संबंधानें त्याला पुष्कळ फांटे कसे
 > फुटले; स्वातंत्र्य व व्यापार ह्यांच्या वृद्धीच्या योगानें समुद्रावर
 मोठमोठीं अचाट कृत्यें करून हे त्यूतन लोक पृथ्वीवर तों काळ-
 पर्यंत जीं रानटी स्थळें होतीं तेथें कसे पसरले, व अमेरिका आणि
 आस्त्रालिया ह्या देशांत मूळचे राहणारे लोक होते त्यांना हाकून
 देऊन त्यांच्या जेगीं आपण कसे बसले; व वर्चस्व मिळविण्याक-
 रितां आपसांत कलह करीत असतां ह्यांनीं हिंदुस्थानांतील
 राज्यकारभाराच्या गोष्टींत पडून आश्रय कसा मिळविला; त्या
 कलहांत इंग्लिशांना जय मिळाल्यावर आपलें स्वास्थ्य राहण्यास
 शेजारच्या राजांकडून स्वस्थता ठेवविण्याची आवश्यकता त्यांना
 कशी दिसून आली; व हा हेतु सिद्धीस नेत असतां कांहीं बिन-
 तोड गोष्टी घडून आल्या त्यांत ते हिंदुस्थानच्या द्वीपकल्पांत पूर्ण
 वर्चस्व कसे पावले; ह्या सर्व गोष्टी तुझांला समजल्या आहेत.

ह्या ग्रंथांत आलेल्या प्राचीन व अप्रसिद्ध शब्दांचा कोश.

अर्मनी.—(अर्मेनीआ). हा आशिया खंडांतील तुर्कस्थानांत ईशान्य दिशेकडे देश आहे.

अलेक्जांद्रिया.—हें आफ्रिका खंडांत मिसर देशाचे उत्तरेस भूमध्य समुद्राचे किनाऱ्यास बंदर आहे. हें अलेक्जांदर ह्मणजे शिकंदर बादशाह ह्याने इ० स० पू० ३३२ वे वर्षी वसविलें.

असूरदेश.—(आसिरिया). आशियांतील तुर्कस्थानांत तैग्रिस नदीचे पूर्वेस हा देश होता.

अहूरामजदा.—इराणी लोकांचा एक देव होता.

आक्शियम.—ग्रीस देशामध्ये ईपेरस प्रांतांत हें गांव होतें. येथे इ० स० पू० ३१ वे वर्षी आगस्तस बादशाह व आंतनी आणि क्लियोपात्रा ह्यांची लढाई होऊन आगस्तसाला जय मिळाला. ह्या गांवाला हल्लीं आक्शियो ह्मणतात.

आक्विलीया.—हें रोमन लोकांनीं वसाहत केलेलें शहर होतें. हें इताली देशाचे हद्दीवर आद्रियातिक समुद्राचे उत्तरेस होतें.

आखन.—हें शहर कोलोन शहरापासून ४० मैलांवर पश्चिमेकडे होतें. कोलोन शहर जर्मनी देशांत रैन नदीच्या डाव्या कांठीं होतें.

आखिमेनिदी.—इराणी लोकांच्या मूळराजांच्या घराण्याला हें नांव होतें. ह्याचा मूळपुरुष आखिमेनिस हा होता. हा इ० स० पू० ७०० वर्षे झाला होता.

आत्तिला.—हूण लोकांचा राजा होता.

▷ **आथेन्स.**—ग्रीस देशांतील आतिका प्रांताचें मुख्य शहर.

आमासिस.—हा पहिल्यानें बाबुलोनचे राजाचे एका पलटणींत यःकश्चित् शिपाई होता. तो पुढें मिसर देशचा राजा झाला.

आर्केदी.—(आर्केदिआ). ग्रीस देशाचे दक्षिणेस पेलापोनीससम-
ध्ये हा प्रांत होता.

ओलिंपियद.—ग्रीक लोकांमध्ये दर पांचवे वर्षी कांहीं खेळ खेळत असत त्यांस आलिंपिक गेम्स् (खेळ) ह्मणत. त्यावरून ४ वर्षांचे कालास हें नांव पडलें आहे. वर्षांची गणना ते ह्यावरूनच करीत असत.

आस्त्रोगाथ.—पूर्वेकडचे गाथ लोक.

इथियोपी.—(इथियोपिया). हा देश आफ्रिका खंडांत मिसर देशाचे दक्षिणेस होता. हल्लीं त्यास न्यूबिया देश आणि आबिसिनिया ह्मणजे हेबस देश असें ह्मणतात.

इन्दीज.—(ईस्त). हिंदुस्थान, भागीरथीचे पलीकडचें हिंदुस्थान आणि पूर्वेकडील आर्किपेलागोंतील बेटें ह्यांला हें नांव इंग्रजींत आहे. (वेस्त) उत्तर अमेरिकेंतील फ्लारिदा द्वीपकल्प आणि दक्षिण अमेरिकेंतील ओरिनोको नदीचें मुख ह्यांच्या मध्ये हजारांचे जवळ जवळ इतकीं बेटें आहेत त्यांस हें नांव इंग्रजींत आहे.

इब्री.—(हीब्रू). यहूदी लोकांची भाषा.

इसस.—हें आशिया मेनरचे सिलिसी प्रांतांत गांव होतें. तेथें इ० स० पू० ३३३ वे वर्षी शिकंदर बादशाह आणि इराणचा राजा दारयावेश ह्यांची लढाई होऊन शिकंदरास जय मिळाला.

इस्त्राइल.—(इस्त्रलैत). यहूदी लोक.

इस्त्राइल.—१. हा इस्त्राइल लोकांचा मूळपुरुष होता. २. हें एक यहूदी लोकांचें राज्य होतें.

ईजिप्ट.—ग्रीस देश आणि आशिया मेनर ह्यांच्या मध्ये जो भूमध्यसमुद्राचा भाग आहे त्याचें प्राचीन नांव. हल्ली त्याला आर्किपेलागो ह्मणतात.

ईस्टइंडिज.—इंडीज शब्द पाहा.

एल्ब.—ही नदी युरोपाचे मध्यभागांतून वाहत जाऊन जर्मन समुद्रास मिळते.

काप्ती.—(काप्तिक), मिसरदेशाचे प्राचीन लोकांचे जे वंशज त्यांस काप्त ह्मणतात आणि त्यांचे भाषेस काप्ती ह्मणतात.

कापदकी.—(कापादोसी). हा आशिया मेनरांत पूर्वेकडे प्रांत होता.

कार्थेज.—हें मोठें प्रसिद्ध राजधानीचें शहर होतें. हें आफ्रिकेचे उत्तर किनाऱ्यावर हल्लींचे ट्यूनिस शहरापासून सुमारे १२ मैलांवर होतें. हें कधीं वसलें हें पक्कें समजत नाहीं; परंतु इ० स० पू० ८६९ चे सुमारास फीनिकी लोकांनीं वसविलें असावेंसें दिसतें.

केल्ट.—(केल्टिक). फ्रान्स देशांत राहणाऱ्या लोकांस हें नांव होतें. जर्मनी आणि स्पेन ह्या देशांत राहणाऱ्यांलाही केल्ट ह्मणतात. परंतु सेन नदी आणि गारोन नदी ह्यांच्या मधील फ्रान्स देशाचे भागांत राहणाऱ्यांला विशेषेंकरून ह्मणतात. ह्यांस गाल हेंही नांव होतें.

क्यूमी.—आशिया मेनरांतील इयोली प्रांतांत हें गांव होतें.

खलीपा.—महमदाच्या मागून जे त्याचे गादीवर बसले त्या स-

वॉस हा किताब होता. ह्यांजकडे धर्मसंबंधी व राज्यसंबंधी असे दोन्ही अधिकार असत.

खालदी.—(खाल्दिआ) आशियांतील तुर्कस्थानांत युफ्रातिस व तैग्रिस ह्या नद्यांच्या मधला देश. ह्यांचें मुख्य शहर बाबुलोन होतें.

खोरेश.—(सैरस). हा इराणचा राजा होता. ह्याचे बापाचें नांव कांबुसस आणि आईचें नांव मंदानी. ही मेदी देशचा राजा आस्त्रायजीज ह्याची कन्या होती.

गाथ.—स्वीदन आणि नार्वे येथील राहणारं प्राचीन लोक.

गाल.—फ्रान्स देशचें प्राचीन नांव. ह्यावरून तेथें राहणाऱ्या लोकांसही गाल ह्मणत होते.

गेदिज.—हें बेट अटलान्तिक महासागरांत स्पेन देशचे किनाऱ्यावर होतें. ह्याला पूर्वी कोणी तार्तेसस ह्मणत असत.

ग्रानिकस.—ही नदी आशियामैनर देशांत बिथिनी प्रांतांत आहे. येथें इ० स० पू० ३३४ वे वर्षी मासिदोनी लोकांचा राजा शिकंदर बादशाह आणि इराणी लोकांचा राजा दारयावेश ह्यांची लढाई होऊन शिकंदराचा जय झाला. ह्या लढाईवरून ही नदी प्रसिद्ध आहे.

जरतुष्ट.—(जैरोआस्तर). हा पारशी लोकांचा धर्मप्रवर्तक होता. हा इराणचे पूर्वेस बाक्त्री ह्मणून एक प्रांत होता तेथें राजा होता. ह्याचें नांव ऋग्वेदांत जरदाष्टि असें आढळतें.

जरतुष्टी.—(जैरोआस्त्रियन). जरतुष्टाला अनुसरणारे ह्मणजे पारशी लोक.

जिहून.—(आक्सस). ही नदी स्वतंत्र तार्तरी देशांत बदकशान, बुखारा, खीवा, वगैरे प्रांतांतून वाहत पश्चिमेकडे उराल समुद्राला मिळते. हिला आमू असेंही नांव आहे.

जन्द.-इराणची प्राचीन भाषा.

तार्तेसस.-हें भूमध्य समुद्राचे कांठां हवर्गुलिसाचे स्तंभाजवळ
स्येन देशांत गांव होतें. ह्याला पूर्वीं गेदिज ह्मणत.

तुराणी.- (तुरेनियन) इराण देशाच्या ईशान्य दिशेकडे कांहीं
प्रांत आहेत; ते इराणचे अमलाखालीं कधीं कधीं असत.
त्यांस तुराण ह्मणतात, तेथील लोक.

त्यूतन.- (त्युतानिक). जर्मनी देशांत राहणाऱ्या लोकांपैकीं हे
लोक होतें.

थर्मापली.-हा ग्रीस देशामध्ये थिसाली देशांतून लाक्रिस गांव
आणि कोकिस प्रांत येथें जाण्याचा फार अरुंद मार्ग आहे.
येथें इ० स० पु० ४८० वे वर्षीं ग्रीक लोक व इराणी
लोक ह्यांची लढाई होऊन इराणी लोकांचा पराजय
झाला. ह्या लढाईवरून ही जागा फार प्रसिद्ध आहे.

थीब्स.-वरच्या आफ्रिकेंत ह्मणजे दक्षिण आफ्रिकेंत हें फरोहा
प्रांताचें मुख्य शहर होतें.

थ्रेस.-हा देश युरोपांत स्कुथ देशाचे दक्षिणेस हीमस पर्वतापर्यंत
होता. ह्याच्या मर्यादा येणेंप्रमाणें. दक्षिणेस ईजियन समुद्र.
पश्चिमेस मासादोन देश आणि खैमान नदी. पूर्वेस युक्झैन
समुद्र आणि प्रापांतिस आणि हेलेस्पंत ह्या सामुद्रधुन्या.

दच.-हालंड देशांतले लोक.

देन.-देनमार्क देशांतले लोक.

दोरी.-ग्रीस देशांतल्या फोकिस, थिसाली, आणि आकर्नैनिया
ह्या प्रांतांच्या मधल्या भागास दोरिस असें पूर्वीं ह्मणत.
हल्लीं ग्रीस देशांत पुष्कळ जागांस हें नांव लागतें. ह्याव-
रून ग्रीक लोकांला दोरी ह्मणजे “दोरिस भागांतले”
असें नांव पडलें आहे.

निकोमेदी.—आशिया मैनरांतील त्रिथिनी प्रांताचें मुख्य शहर होतें. हल्लीं त्यास इजनिकमिद म्हणतात.

निनवी.—(निनवे). हें तुर्कस्थानांत तैग्रिस नदीच्या पूर्व किनाऱ्यावर शहर होतें. हल्लीं तेथें नवी ह्मणून खंडें आहे.

निमराद.—असूर देशचे राज्याचा स्थापक.

नेपल्स.—हें ह्याच नांवाचे राज्याचें मुख्य शहर भूमध्य समुद्राचे किनाऱ्यास एका वांकणावर आहे. ह्याला नापोली असेंही ह्मणतात.

नबुखद्रेस्सर.—(नेव्कद्रेजर). हा बाबुलोनचा राजा होता.

पर्सेपालिस.—हें इराणचे राजधानीचें शहर होतें. तें शिकंदर बादशाहानें दारयावेश राजा जिंकल्यावर धुळीस मिळविलें. हल्लीं त्यास एस्तकर किंवा तेहेलमिवर ह्मणतात.

पांतस.—आशिया मैनरांत ईशान्येकडचा एक प्रांत होता.

पांपी.—रोमन लोकांचा मोठा सरदार होता. हा जूलियस सीझरचा प्रतिस्पर्धी होता.

पार्थी.—१ (पार्थिया). आशिया खंडांत एक देश होता. त्याच्या मर्यादा येणेंप्रमाणें. पश्चिमेस मेदी देश आणि दक्षिणेस कार्मनी देश. उत्तरेस हर्कनी देश आणि पूर्वेस आर्य वगैरे देश.

२. पार्थी देशांतले लोक.

पालिनीशिया.—पासिफिक महासागरांत मकरवृत्त आणि कर्कवृत्त ह्यांच्या मध्ये जे बेटांचे पुंजके आहेत त्यांस ह्मणतात.

पालिस्तैन.—हा देश सूर देशाच्या दक्षिणेस भूमध्य समुद्राचे किनाऱ्याच्या लगत्यास आहे. ख्रिस्ती लोकांचा प्रभु जो येशूख्रिस्त त्याचा जन्म ह्या देशांत झाला. ह्मणून

ह्याची त्या लोकांत फार मान्यता आहे. ह्या देशांत प्राचीन फीनिकी देश मोडत होता.

फ्लाती.—ग्रीस देशांत बियोशिया प्रांतांत हें गांव होतें. येथें इ० स० पु० ४७९ वे वर्षी ग्रीक आणि इराणी ह्या लोकांची लढाई होऊन ग्रीक लोकांचा जय झाला.

पेलापोनीसस.—ग्रीक देशाच्या अगदीं दक्षिण भागाच्या द्वीप-कल्पास ह्मणतात. पीलाप्स ह्मणून लोक येथें येऊन राहिले होते. त्यावरून हें नांव (ह्मणजे पीलाप्स लोकांचें बेट) पडलें आहे. हल्लीं ह्याचें नांव मोरिया आहे. लातिन भाषेंत मोरस हें तुतीचें झाडाचें नांव आहे. हीं झाडे येथें पुष्कळ आहेत म्हणून आतां मोरिया ह्मणतात.

फीनिकी.—(फीनिश्या). हा देश आशिया खंडांत भूमध्य समुद्राचे पूर्वेस होता. ह्याच्या मर्यादा निरनिराळ्या वेळीं निरनिराळ्या होत्या. फिनिक्स ह्मणून येथला राजा होता त्यावरून हें नांव पडलें आहे.

फ्रांक.—युरोपाचे पश्चिमभागीं राहणारे जे लोक त्यांस तुर्क, ग्रीक, आणि अरब ह्या लोकांनीं दिलेलें नांव होतें.

बावत्री.—१ (बावित्रया). इराणच्या पूर्वभागास हा देश पूर्वी होता. जरतुष्ट येथला राजा होता.

२. ह्या देशांतलें लोक.

बाबुलोन.—(बाबिलन). हें असूर देशचे साम्राज्यांतील बाबुलोनी ह्मणजे खाल्दी प्रांत ह्याचें मुख्य शहर युफ्रातिस नदीच्या कांठीं आहे. शिकंदर बादशाह येथें मरण पावला.

ब्रितनी.—हा फ्रान्स देशचा एक प्रांत अतलांतिक महासागरांत पुढें आलेलें ह्या नांवाचें एक द्वीपकल्प होतें तेथें होता. ह्यास ब्रीतन असेंही म्हणतात.

बैजंतियम.—हें युरोपांत थ्रेस देशांत शहर होतें. ह्याला कान्स्तन्तैन बादशाहानें कान्स्तान्तिनोपल हें नांव दिलें होतें. हें पूर्वेकडील रोमचे साम्राज्याचें मुख्य शहर होतें.

मक्काबी.—यहुदी लोकांचा एक भेद.

मागी.—पूर्वेकडील देशांत धर्मनिष्ठ लोक होते त्यांस ह्मणत. हे विशेषेकरून इराणांत होते. ह्यांचा धर्मकृत्यांत व राज्यकारभारांतही हात असे. ह्यांचा मुख्य प्रवर्तक जरतुष्ट होता.

मायकेल.—हें शहर आशिया मैनरांत सामोस बेटासमोर होतें. येथें इ० स० पू० ४७९ वे वर्षीं ग्रीक आणि इराणी ह्या लोकांची लढाई होऊन ग्रीक लोकांचा जय झाला. हें शहर ह्या लढाईवरून प्रसिद्ध आहे.

माराथन.—हें खेडें आतिका प्रांतांत आथेन्स शहरापासून दहा मैलांवर होतें. येथें इ० स० पू० ४९० वे वर्षीं ग्रीक आणि इराणी ह्या लोकांची लढाई होऊन ग्रीक लोकांचें सैन्य थोडें होतें तरी त्यांनीं इराणी लोकांस जिंकिलें. ह्या लढाईवरून हें गांव प्रसिद्ध आहे.

मासिदोन.—हा थ्रेस, इपैरस, आणि ग्रीस ह्यांच्या मध्ये प्रांत होता.

मेदी.—१ (मीडिया). कास्पियन समुद्राचे दक्षिणेकडचा इराणचा भाग. ह्याला पूर्वी आर्य असें ह्मणत. येथें कोणी मीड्स ह्मणून एक राजा झाला होता त्यावरून हें नांव ह्या भागाला पडलें आहे. ह्याच्या मर्यादा येणेंप्रमाणें. उत्तरेस कास्पियन समुद्र, पश्चिमेस अर्मनी देश, दक्षिणेस इराणी देश, आणि पूर्वेस पार्थी आणि हर्कानी हे देश. २. ह्या देशांतले लोक.

मेरियस.—रोमन लोकांचा एक मुख्य सरदार होता.

मेरोविंजियन.—मेरोवियस नामक मूळपुरुषावरून हें नांव फ्रेंच राजांच्या एका घराण्यास पडलें आहे. मेरोवियस हा इ० स० ५ व्या शतकांत झाला होता.

मेसापोतामिया.—युफ्रातिस आणि तैग्रिस ह्या नद्यांच्या मधला देश, मेसस ह्यणजे मध्य आणि पातमस ह्यणजे नदी ह्या दोन ग्रीक शब्दांवरून हें नांव झालें आहे. हल्लीं ह्याला दायर बकर असें ह्यणतात.

मोंगोलिया.—हा देश चिनईतार्तरिमध्यें मांचूरिया देशाचे पश्चिमे. स असून तिबेट व खास चीन ह्यांच्या उत्तरेस आणि सैबेरियाच्या दक्षिणेस आहे. हा उंचवट्याचा देश आशिया खंडाच्या मध्यभागी आहे.

यरूशालेम.—(जरूजलेम). हें शहर पालिस्तैन देशांत आहे. यहूदी आणि ख्रिस्ती ह्या लोकांचा इतिहास झाला तो सर्व येथेंच झाला ह्यावरून हें शहर फार प्रसिद्ध आहे.

यूक्झैन.—काळ्या समुद्राचें प्राचीन नांव.

रावेना.—आद्रियातिक समुद्राचे कांठीं इतालींतलें हें शहर होतें. हें इतालीचें कांहीं दिवस मुख्य शहर होतें. हें शहर दलदल जमिनीमध्ये आहे.

लिगूरिया.—इतालीमध्ये हा पश्चिमेस प्रांत होता.

लिब्या.—(लिबिया). हें आफ्रिकेंतल्या एका प्राचीन देशाचें नांव होतें. ह्याच्या मर्यादा पूर्वेस मिसर देश आणि पश्चिमेस हल्लीं ह्यणतात तें त्रिपोलीचें राज्य.

लुदीदेश.—(लिदिया). हें आशिया मेनरचें एक राज्य होतें. ह्याच्या मर्यादा निरनिराळ्या वेळीं निरनिराळ्या होत्या. ह्याला प्राचीन काळीं मिओनिया ह्यणत. पुढें लुदस

ह्मणून एथें एक राजा झाला होता, त्यावरून लुदी हें नांव पडलें आहे.

लेबानोन.—ही डोंगरांची ओळ पश्चिम आशिया खंडांत आहे.

हिचा संबंध उत्तरेस आनातोलिया प्रांताशी आहे. पुढें ही

ओळ सूरदेश आणि पालिस्तैन देश ह्यांच्या मधून जाते.

लेशियम.—(लातियम). हा इताली देशांत तैबर नदीजवळ समुद्रकिनाऱ्यावरचा प्रांत होता. येथील मूळच्या राहणाऱ्या लोकांचा लातिनस ह्मणून एक राजा होता, त्यावरून हें नांव ह्या प्रांताला पडलें आहे.

वालाख्या.— (वालाकिया). युरोपांतील तुर्कस्थानांत आग्नेय-दिशेस हें संस्थान आहे.

विसीगाथ.—पश्चिमेकडचे गाथ लोक.

वेस्त इंदीज.—इंदीज शब्दाखालीं पाहा.

शमी.—(सेमितिक). शम ह्मणून नोआ ह्याचा मुलगा होता त्याचे वंशज. हे उत्तरेस भूमध्यसमुद्र आणि तैग्रिस नदी ह्यांच्या मध्ये आणि दक्षिणेस टौरस पर्वतापासून हिंदी महासागरापर्यंत राहत असत.

शार्लमेन.—हा फ्रांक लोकांचा राजा होता. हा पुढें रोमचे पश्चिमेकडचे राज्याचा बादशाह झाला. ह्याला चार्लस दि ग्रेत असेंही नांव होतें.

सहराजन.—(सारासीन). अरब लोक.

सागदियाना—स्वतंत्र तार्तरीमध्ये बुखाराचे राज्यांतल्या कोहिक नदीच्या थडीला हें प्राचीन नांव होतें. येथील जमीन फार पिकाऊ आहे.

✦ **सामनैत.**—हे इतालींतले राहणारे लोक होते. ह्यांचें आणि रोमन लोकांचें फार वैमनस्य होतें.

सालामिस—हें ग्रीस देशांतील आतिका प्रांताच्या दक्षिण किनाऱ्यावर बेट आहे. येथें इ० स० पु० ४८० वे वर्षी ग्रीक लोक आणि इराणी लोक ह्यांची लढाई होऊन ग्रीक लोकांचा जय झाला. हें बेट ह्या लढाईवरून फार प्रसिद्ध आहे.

सिर्तिस.—भूमध्यसमुद्रामध्ये दान मोठ्या वाळूचे ढिगांचें झालेलें मोठें मैदान आहे तें. एक ढीग एप्तिस शहराजवळ आहे आणि दुसरा कार्थेज शहराजवळ आहे.

सिलिसी.—(सिलिसिया) आशिया मैनरचा समुद्र किनाऱ्यावरचा एक प्रांत होता. हा सैप्रसचे उत्तरेस, टौरसचे दक्षिणेस, आणि युफ्रातिसचे पश्चिमेस होता.

सिली बेटे.—हीं इंग्लंडचे पश्चिम भागाचे अगदीं शेवटापासून सुमारे तीस मैलांवर आहेत.

सिसाल्पेनगाल.—हा फ्रान्स देशचा भाग होता. ह्याचा विस्तार इटालीचे बाजूने आल्प्स पहाडापासून तों रुबिकन नदीपर्यंत होता. सिस ह्मणजे ह्या बाजूस, आल्पेन ह्मणजे आल्प्स पहाडाच्या आणि गाल ह्मणजे फ्रान्स हे तीन लातिन शब्द मिळून हा एक शब्द झाला आहे. ह्याचा अर्थ आल्प्स पहाडाच्या ह्या बाजूचा (रोम शहराच्या बाजूचा) फ्रान्स देश असा होतो. “ह्या बाजूचा” हें रोम शहराच्या संबंधानें ह्मणणें आहे.

सिहून.—(जाक्सार्तीस) ही नदी स्वतंत्र तार्तरी देशांत कोकान प्रांताच्या सुमारे मध्यभागांतून वाहत जाऊन उराल समुद्राला मिळते. हिला सिर किंवा सिरदर्या असेंही नांव आहे.

सूरदेश.—आशियांतील तुर्कस्थानांत युफ्रातिस नदीचे नैर्ऋत्य दिशेकडचा प्रांत.

सेल्यूकस.—सूरदेशचा राजा होता.

सोफाला.—पूर्वेकडील आफ्रिकेतला पोर्तुगीज लोकांचे अमलांतला प्रांत आहे.

स्कांदिनेवी.—(स्कांदिनेविया). नार्वे, स्वीदन, देन्मार्क, लापलंद, पोलंद, वगैरे जे हल्लींचे देश आहेत त्यांस हें प्राचीन नांव होतें.

सुकथी.—(सिथियन) युरोप आणि आशिया ह्या खंडांचे अगदी उत्तरेकडच्या देशास सुकथ (सिथिया) ह्मणत, तेथले लोक ते सुकथी. ह्या देशांत हल्लींचे तार्तरी, रूस, सैबेरिया, मस्कवी, क्रिमिया, पोलंद, नार्वे, स्वीदन, वगैरे देश मोडतात.

स्पार्ता.—हें पेलोपोनीसस मधील कोनी प्रांताचें मुख्य शहर होतें. हें युरोतस नदीचे मुखापासून सुमारे तीस मैलांवर वसलें होतें.

सैमान.—ग्रीस देशांतील थ्रेस आणि मासिदोन ह्या प्रांतांच्या मधली नदी. ही ईजियन समुद्राला मिळते.

स्लावोनिया.—आस्त्रिया देशांत हंगरी प्रांताचा एक भाग आहे. हा उत्तरेस आणि पूर्वेस ड्रेव आणि दान्यूब ह्या नद्यांच्या मध्ये आहे. आणि ह्याच्या दक्षिणेस सेव नदी आहे, ती सर्विया आणि स्लावोनिया ह्यांच्या मध्ये आहे.

स्लावोनी.—(स्लावोनिक), रूस देशांतल्या प्राचीन काळच्या लोकांस ह्मणतात.

हालंदर.—दच लोक.

हिस्पानिओला.—हें बेट वेस्त इंडीजमध्ये आहे. त्याला दुसरे नांव सान्डुमिंगो आहे. हल्लीं ह्या बेटाला हायती हें नांव आहे.

हेलेस्पान्त.—आशिया आणि युरोप ह्यांच्या मध्ये लहानशी सा-
मुद्रधुनी आहे तिचे प्राचीन नांव. हल्लीं तिला दार्दाने-
ल्स ह्मणतात.

इंग्रजी मूलपुस्तकांतील विशेष नांवे ह्या पुस्तकांत
मराठी रीतीप्रमाणे लिहिलीं आहेत तीं
येणेप्रमाणे:—

ह्या पुस्तकांत.	इंग्रजींत.	ह्या पुस्तकांत.	इंग्रजींत.
अर्मनीदेश	आर्मेनीआ.	पार्थी.	पार्थ्यन्स.
अर्तहशस्ते.	आर्ताकुजर्कसीज.	फीनिकीदेश.	फीनिश्या.
असूर देश.	आसिन्या.	वाक्त्री.	वाक्त्रिया.
आरामी.	आरामेईक.	बाबुलोन.	बाविलन.
आर्य.	आर्यन.	बेलशस्सर.	बेलशाडजर.
इब्री.	हीब्रू.	मिसर.	ईजिप्त.
इब्रीभाषा.	हीब्रेइक.	मेदीदेश.	मेदिया.
कदर्लाओमर.	खेदोरलाअमर.	यहुदीदेश.	ज्युदिया.
कार्ती.	कार्तिक.	येहोयाकिम.	जेहोयाकिम.
कामबुसस.	कामबैसीज.	योशीया.	जोसैआ.
खालदीदेश.	खालदिया.	लुदीदेश.	लिदिया.
खोरेश.	सैरस.	शमी.	सेमितिक.
जरतुष्ट.	जोरोआस्तर.	शलमोन.	सालोमन.
जरतुष्टीलोक.	जोरोआस्त्यन्स.	शिकंदर.	आलेक्जेंडर.
तुराणी.	तुरेन्यन.	सिदकिया.	जेदेकैआ.
तूर.	तैर.	सूरदेश.	सिरिया.
दार्यावेश.	दारैअस.	स्कुथी.	सिथ्यन्स.
नबूखद्रेसर.	नैवकद्रेडजर.	वगैरे.	